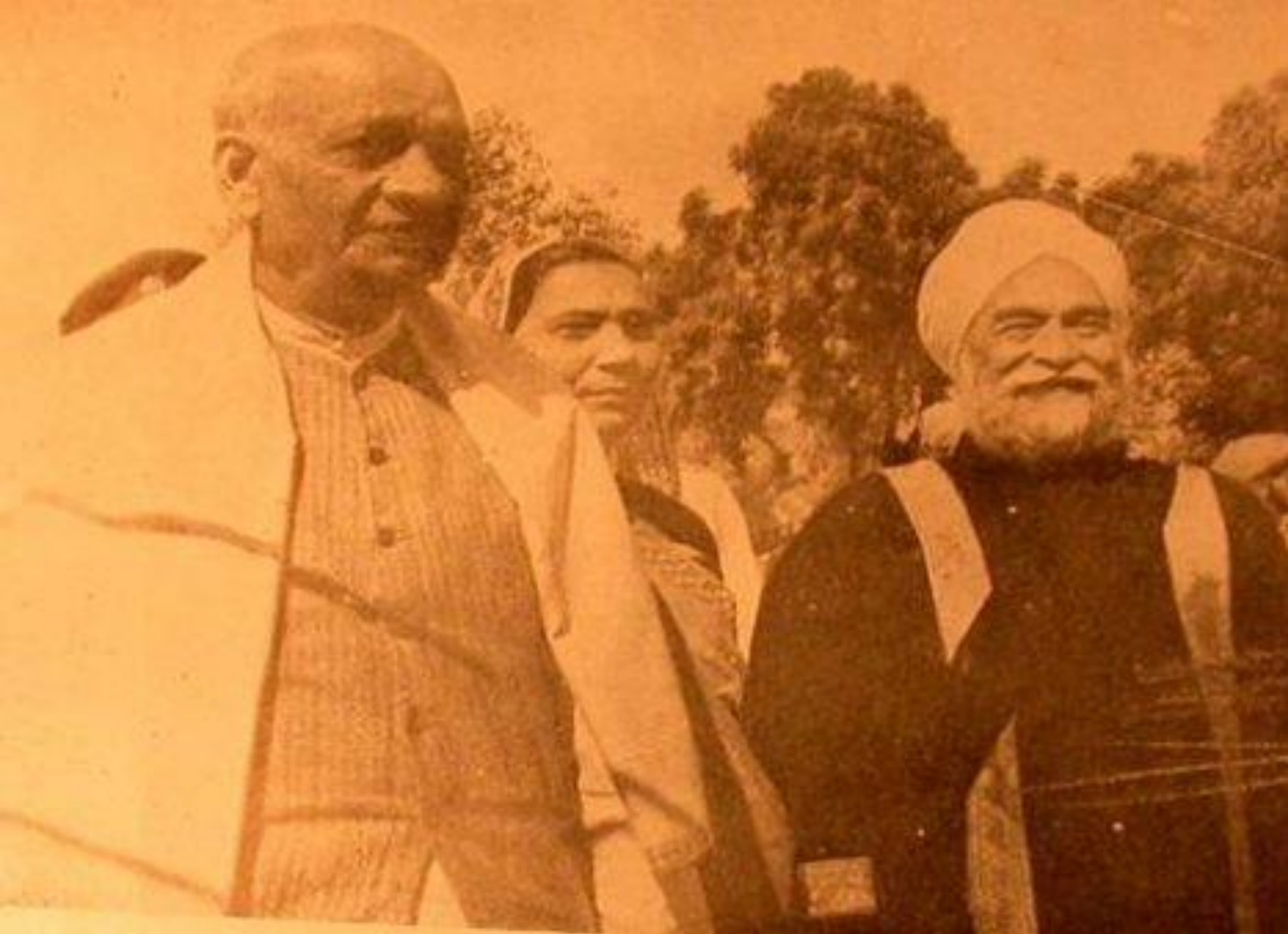

صلاحیت

Salahiyat

ਸਲਾਹੀਯਤ

مہمان ایڈیٹر: ایسوسی ایٹ پروفیسر ڈاکٹر جسبیر سنگھ،

چیئر پرسن

شعبہ تاریخ،

پنجاب یونیورسٹی،

چندی گڑھ

5 مارچ 1949 نوں انبالہ وکھے ہوئی پنجاب یونیورسٹی دی پہلی کنووکیشن موقعے اپ پردھان
منتري سردار ولہہ بھائی پٹیل جسٹس تیجا سنگھ، وائس-چانسلر نال۔

سمریٲ ت ذوں ان ی ماٲ دے رین سسکھوندر

(رین یویدکر شنای سورگ ماتا اتے رین لال چمن ی سورگ ٲ تا)

وچّ (وچّ ٲاک سستان ہن) مہارا ٲ نڈگ ہر ی جد دا رائے دھن ٲت ٲڑدادا دے اس
ٲ تر داس چرن ی سورگ واس ٲ تر لال چمن ی سورگ ٲ تا دے اوٲناں یس
ید اوٲناں اتے سن گ نئے چلے وکھے ی دل وچّ 1983 سال رائے دھن ٲت
سال ر، رین لال چمن ی سورگ گ و، م یویدکر شنای متی شری سورگ ماتا
سن گ نئے کر چلانا اکال وکھے ی دل وچّ 2015

اول حمد جناب اللہ دی نوں،
 جسرا قدرتی کھیل بناو دا ای۔
 چوداں طبقات دا نقش نگار کر کے،
 رنگارنگ دے بھیکھ رچا نو دا ای۔
 صفاں پچھلیاں سبھ سمیٹ لیندا،
 اگے ہو رہی ہو رو چھانو دا ای۔
 شاہ محمد اوس توں سدا ڈریئے،
 بادشاہاں تھیں بھیکھ منگا و دا ای۔
 ایہہ تے جیاں نوں پکڑ کے موہ لیندی،
 دنیاں ویسوادار کھے بھیس میاں۔
 سدا نہیں جوانی تے عیش ماپے،
 سدا نہیں جے بال وریس میاں۔
 سدا نہیں جے دولتیاں فیل گھوڑے،
 سدا نہیں جے راجیاں دلش میاں۔
 شاہ محمد سدا نہیں روپ دنیاں،
 سدا نہیں جے کاڑے کیس میاں۔
 اک روز بڈالے دے وچ بیٹھے،
 چلی آن فرنگی دی بات آہی۔

سانوں آکھیا ہیرے تے ہو ریاں،
 جیہناں نال ساڈی ملاقات آہی۔
 راضی بہت رہندے مسلمان ہندو،
 سر دوہاں دے اتے افات آہی۔
 شاہ محمد اوچ پنجاب دے جی،
 کوئی نہیں سی دوسری ذات آہی۔
 ایہہ جگت سرائے مسافراں دی،
 اتتھے زور والے کئی آئی گئے۔
 شداد، نمرود، پھرؤن جیسے،
 داعوے بنھ خدائی کہائی گئے۔
 اکبر شاہ جیسے آئے وچ دلی،
 پھیری وانگ و نجاریاں پائی گئے۔
 شاہ محمد ارہے گارٹ سچا،
 واجے کوڑ دے کئی و جائی گئے۔
 مہاں بلی رنجیت سنگھ ہو یا پیدا،
 نال زور دے ملکھ ہلائی گیا۔
 ملتان، کشمیر، پشور، چمبا،
 جموں، کانگڑا کوٹ، نوای گیا۔

تبت دیش لداخ تے چین توڑیں،

سکہ اپنے نام چلائی گیا۔

شاہ محمد اجان پچاس برسوں،

ہچھارج کے راج کمائی گیا۔

جدوں ہوئے سرکار دے ساس پورے،

جمع ہوئے نی سبھ سردار میاں۔

چیت سنگھ نوں ماریا کور صاحب،

شروع ہوئی دربار تلوار میاں۔

کھڑک سنگھ مہاراج نے ڈھاہ ماری،

مویا مڈھ قدیم دایار میاں۔

شاہ محمد اسساں بھی نال مرنا،

ساڈا ایہوسی قول۔ قرار میاں۔

میرے بیٹھیاں ایہناں نے خون کیتا،

ایہہ تاں غرق جاوے دربار میاں۔

پچھے ساڈے وی کور نہ راج کرسی،

اسیں مرا نکلے ایس نوں مار میاں۔

ناحق دا ایہناں نے خون کیتا،

ایہہ تاں مر نکلے سبھ سردار۔ میاں۔

شاہ محمد ادھروں تلوار وگی،
 سبھے قتل ہوندے وار و وار میاں۔
 کھڑک سنگھ مہاراج ہو یا بہت ماندا،
 برس اک پچھے و س کال ہو یا۔
 آئی موت نہ اٹکیا اک گھڑی،
 چیت سنگھ دے غم دے نال مو یا۔
 کور صاحب مہاراجے دی گل سن کے،
 ذرا غم دے نال نہ مول رو یا۔
 شاہ محمد اکئیاں دے بنھنے دا،
 وچ کونسل دے کور نوں فکر ہو یا۔
 کھڑک سنگھ مہاراجے نوں چکت لیا،
 ویکھو ساڑنے نوں ہن لے چلے۔
 دھرم رائی نوں جائی کے خبر ہوئی،
 کور مارنے نوں اولن دوت گھلے۔
 مارو مار کر دے دوت اٹھ دوڑے،
 جدوں ہوئے نی موت دے آئی ہلے۔
 شاہ محمد اکیہ رضائی رب دی،
 اودھم سنگھ تے کور دے ساس چلے۔

اک دوت نے آئی کے فکر کیتا،
پلگ وچ دروازے دے آیا ای۔
جسڑا دھروں درگا ہوں سی حکم آیا،
دیکھو اوس نے خوب بجایا ای۔
اندر طرف حویلی دے ترے جانے،
چھجاڈھاہ دوہاں اتے پایا ای۔
شاہ محمد اودھم سنگھ تھائیں مویا،
کور صاحب جو سسکدا آیا ای۔

جنگ نام: شاہ محمد (1780-1862)

شاہ محمد (1782-1862)، جو امرتسر دے نیڑے وڈالا ویرم وکھے رہندا سی، نے اپنی لمی کویتا 'وار شاہ محمد'، جس نوں 'جنگ نامہ شاہ محمد' جاں 'ہند پنجاب دا' وی کیہا جاندا ہے، وچ مہاراجہ رنجیت سنگھ دے سامراج دے شاندار دناں نوں مان نال یاد کیتا۔ جنگ۔

3-نم بر 3-وال 2024 مارچ

- 15..:میں ت ناظر کے ب ندی نہر اور کاشت میں پ نجاب: ت ناظر ہوا بدد تا کا پ نجاب اور ریاست انگریزی 1
- 28.....:ڈیلے عظیم کے مالوا اور نینوال کے س تلج. 2
- 44.....:میناس کے گژگاؤں ضلع: ت عمیر کی جراند م. 3
- 63.....:سے ہجرت ک ہاندی مثال پے ایک کی آزادی کی پ ندوستان: ت حریک غدر. 4
- 81... انڈسٹری فلم اثرات کے اس پر اس اور ک رنات جزیرہ کا پ وسٹرز: سینٹ سرپرست پ طور پیر 5
- 99.....:داس گلاب سنت ت لاش کی ادب اور روایت، مذہب، عقائد پ اب ند غیر. 6
- 117.....:پ نجاب نوآبادیاتی پالسی کی حکومت پ رطانوی لہے کے داروں کا راپہ کے قہضے میں. 7
- 142.....:ورڈہ کا پ نجاب. 8
- 143.....:تعاون کا مملکیوں غیر لہے کے افزودگی کی جاپی پ ن. 9
- 144.....:کردار مرکزی کا اندسانیت. 10
- 145.....:لفظ کامہینے. 11
- 146.....:لوگ عظیم میں بنانے گوجرانوالہ. 12
- 148.....:شخصیت کی مہینے. 13
- 152.....:خاندان نامور کا پ نجاب. 14
- 155.....:کاروبار کا خزانہ. 15
- 156.....:خزانہ کا خبروں تاریخی. 16
- 158.....:جائزہ کا کتاب. 17
- 165.....:کتاب نیسی. 18
- 170.....:تقریب بات اور پروگرام. 19

مہمان سپاڈک:

ڈاکٹر۔ جسبیر سنگھ پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ دے اتہاس وبھاگ دے سہانک پروفیسر اتے مکھی وجوں سیواواں نبھاء رہے ہن۔ اوہنا دی کھوج دی رچی بستیاوا دی اتے اتر بستیاوا پنجاب اتہاس، ساہت اتے سبھیاچار وچ ہے۔ اوہنا نگرانی بیٹھ 1 پی۔ ایچ۔ ڈی اتے 3 ایم۔ پھل ڈگریاں ہو چکیاں ہن۔ موجودہ سمیں 6 پی۔ ایچ۔ ڈی ودیا رتھیا دے کھوج نگران وجوں کم کر رہے ہن۔ اوہنا نے راشٹری سیمیناراں وچ کئی پرچے پرستت کیتے ہن اتے نامور رسالیاں وچ پمپر چھپے ہن۔

پنجاب دا نام لیندیاں ہی ساڈے ساہنے پراتن سنسکرتی دے کئی چتر آ جانڈے ہن ایہناں کلپناواں دے نال نال ہی ساڈے ساہنے پنجاب دی 'ارورا بھومی' والے اچھاؤ کھیت، پنچ ندیاں، منکھ نوں کم کرن دی پریرنا دین والے وڈے میداناں دے چتر وی ساہنے آؤندے ہن [پنجاب دے اوہ کاسے گہر و جتانے بھارت دی بھکھ دور کرن دا بیڑا چکیا سی / ہے] اس پنجاب پر دیش نوں کسے ویلے 'سپت سندھو' نام نال جانیا جاندا سی جستو بھاؤسی است دریاواں دی دھرتی. آریہ دے پراتن گرنٹھ 'رگوید' وچ ست دریاواں دا حوالہ ملدا ہے]

ایرانیوں نے پنجاب دی بھومی نوں 'اویستھا' جاں 'ہفت ہندو' دے نام نال جانیا کیونکہ اوہ لوک 'اس' دی آواز نوں 'ہ' وچ بولدے سن [یونانی لوکاں نے سندھ دے پار دی بولی نوں 'انڈو' جاں انڈیو کہا جس کر کے پچھن دیشا وچ بھارت دا نام 'انڈیا' پرسدھ ہویا] اس لئی اسیں ٹھیک طور تے نہیں کہہ سکدے کہ اس خطے دا نام پنجاب کد توں پیا ہوئے گا [سپت سندھو توں بعد سنوں 'پنچاپو'، وی کہا گیا] سندھ وچ 'پنچ ند' نام دا شہر سی، ہو سکدا ہے کسے ویلے 'پنچ ند' دا پنجاب نال و شیش سنبندھ رہا ہوئے. کجھ دوداناں داوچار ہے کہ 'پنجاب' توں وگڑ کہ پنجاب بن گیا]

پنجوی صدی بی. سی. دے ویاکارناکار پاننی سندھ اتے ستلج دریاواں وچکار واہکا (باہکا) دیش دا حوالہ دندا ہے جس وچ بہت سارے راج سن [گنگا دے میدان دے واسی ستلج پار دے لوکاں نوں اپنی دھرتی تے ودیشی دی سنگیا دیندے سن. اسنے اس پردیش لئی 'مادر دیش' وی کہا] ستوی صدی دے وچ ہیون سانگ اتر پچھم دے بہت سارے راجاں دی گل کردا ہے اس وچ 'اکت' راج دا ذکر وی آؤندا ہے]

اس توں اگے چرچہ کریئے تا پنجاب شہد دی رچنا پنچ + آب پانی توں ہوئی ہے. آب شہد فارسی دا ہے اس توں ایہہ ارتھ وی نکلدا ہے کہ دسویں جاں گیارویں صدی توں بعد نام پرچلت ہو یا ہوئے گا [پنجاب دے پرسدھ اتہاسکار جے. ایس. گریوال لکھدے ہن کہ پنجاب دا اتہاسک بھوگول جانن لئی سبھ توں پہلا علاقائی پچھان کرنی لازمی ہے] پرنتو 'پنجاب' دے نال نال جانے جانڈے بھو-بھاگ بارے اتہاسکاراں جاں سماج وگیاںیاں دا کوئی اکت مت نہیں ہے [اوہنا دا مننا ہے کہ پنجاب اکت راجنیتک-پرشاشنک اکتی ہے پرنتو ایہہ اکتی ساریاں لئی 'اکت' اتے سماں نہیں ہے. سولوی صدی دا مثل پنجاب اینویں صدی دے انت دے بریٹیش پنجاب توں وکھرا سی] سن 1947 توں بعد پنجاب و نڈیا گیا [بھارت وچلے پنجاب دے تن

حصے ہو گئے پہلا 1947، دوجا 1956 اتے تیجا 1966 وچ۔ اکبر دی حکومت ویلے دے کوی سنڈر داس پنجاب شبد دی ورتوں کیتی۔ پنجابی وچ 'پنجابی' شبد دی ورتوں 'حافظ برخوردار نے وی کیتی سی۔

حضرت مومن دافر مایا،

اس وچ ایہہ مسائل۔

ترت پنجابی آکھ سداوی

جے کو ہووے مائل۔

گورو گوبند سنگھ 'پیتھ نائک'، وچ وی پنجاب دا ذکر کردے ہن [مغل کال توں بعد رنجیت سنگھ دے سمیں پنجاب نوں نوی پر یہاں شادتی گئی] ہن تک اسیں دیکھیا پنجاب نوں جانن بہت ساریاں راہکی اکائیاں دا ذکر ہو یا ہے اوہنا وچ کوئی وی سامتا نہیں ہے [پر دودان اونالئی اک ہی پد (ٹرم) دی ورتوں کردے سن / ہن] اتہا سکار جے۔ ایس۔ گریوال لکھدے ہن پنجاب دیا حداں جاں کال کھنڈ وچ دہراؤ ہندا ہے۔ پر پھیر وی اس کھیتر دی اتہا سکا بھوگول دی نشانہ یہی لئی 'پنجاب' ہی ورتیا جاندا سی / ہے]

ہر ندر پال سنگھ اپنے لیکھ 'MGI' ریزی راج اتے پنجاب دا بدلدا مہاندر: پنجاب وچ واہی نیجی تے نہر یکرن دے سنڈر بھ وچ 'اندر جتھے انگریز دا پنجاب پر قبضے پرنت، اوہنا دی سیاسی کھیتری باڑی نیٹی تحت آئے بدلاواں دی گل کردا ہے اتھے ہی لیکھ پنجاب وچ نہر یکرن بارے جاںکاری دندا ہے نہر یکرن راہیں آئے کھیتری اتے سماجک بدلاواں دی تصدیق کروا دندا ہے۔ استوں علاوہ انگریزی ہتاں اتے مفاداں دی چرچہ کردا ہے اتے اس سبھ نال اتپن ہوئے حالاتاں دوارا پنجاب دے بدلے مہاندرے دی بات پاؤندا ہے۔

جتندر موہر اپنے لیکھ 'ستلج دیا نیوالاں اتے مالوے دے مہان ٹبے' راہیں پنجاب دے اتہاس نوں بالکل نویں محاورے اتے ویونت نال دیکھدا ہے۔ نیوالاں پنجاب وچ ستلج دے اتہاس دا اہم حصہ رہیاں ہن۔ بے شک "ہن لوک ایہناں بارے گھٹ" جاندے ہن۔ نیوالاں نوں ستلج دی پورب توں بچھم ول وہن۔ بدلی نال جوڑ کے دیکھیا جاندا ہے۔ مالوے دیاں ریتلیاں پٹیاں اتے ریت دے اتھاہ بنیاں نوں نیوالاں دی ہوندا تے ستلج دے پرانے وہناں وجوں پیش کیتا جاندا رہا ہے۔ نیں دا ارتھ ندی جاں وہن ہندا ہے۔ ہتھلے لیکھ وچ لیکھک نے نیوالاں دے اتہاس اتے دھارنانوں کھنگھالن دا حیلہ کیتا ہے۔

سونا سنگھ اپنے لیکھ 'Construction of Criminality: Minas of the Gurgaon District' وچ گڑگاؤں دے مینا قبیلے بارے جانکاری دندا ہے کہ کس طرحاں بریٹیش ادھیکاریاں نے اوہنا نوں جرائم پیشہ قبیلہ گھوشت کیتا [مینا قبیلہ کھیتی باڑی توں ہٹا کے بے زمینے مزدور اچ تبدیل کیتا گیا] جرائم پیشہ ہون داسنتا پ اج وی قبیلہ بھوگ رہا ہے]

بلجیت سنگھ ورک اپنے لیکھ 'غدر اندولن: پرواس توں دلش آزادی دی لامسال داستان' وچ بستیوادی پنجاب وچ سماج دی دردشا توں شروع کر کے راجنیتک چیتنا دے ابھرن دی بات پاندنا ہے۔ 'پرواس' جسٹوں پنجابیاں نے مجبوری و س گل نال لایا اسنوں راجنیتک چیتنا چ بدلن کر کے دلش دی آزادی چ حصہ پایا۔ لیکھ پورے نتھاں تے اکتڑیاں نال گل کردا ہے۔ گرچرن سنگھ سینئر الکھدے ہن کہ 1906 توں 1910 تک پنجاب وچ انگریز اور دودھ گھول چل رہا سی۔ اس لئی ایہہ پنجابی فوجی اپنے اندر قومی جاگرتی دی چنگ نال ہی لے کے آئے سن۔ ایہہ چنگ امریکن تے کینیڈیئن جیون وچ پیش آئیاں کھٹنایاں دا مقابلہ کرن دے گھول وچ رگڑا کھا کے انگریز راج ورو دھی اکٹ انقلابی لہر بن گئی۔

دلجیت امی اپنے لیکھ دسدے ہن کہ پنجاب دے سبھیاچارک ورثے وچ پریم گاتھاواں دا اہم استھان ہے۔ سینہ-ب-سینہ ریت توں لکھت اتے ساہت دیاں وکھ-وکھ و دھاواں دے نال-نال وکھ-وکھ کلاروپاں وچ ایہناں نے اپنی حاضری لگوائی ہے۔ جدوں کوئی ساہت و دھانے پنجابی وچ دستک دتی جاں کسے کلانے پنجاب وچ پیر پایا تاں پریم گاتھاواں نے پرانے تجربے راہیں نویاں پھلکد میاں داراہ پدھر اکیتا۔ ایہہ لیکھ ہیر-رانجھادی پریم گاتھا دے حوالے نال پنجاب وچ فلم دی نویں و دھا و جوں آمد دادھنیں ہے جس وچ ہیر سرپرست مائی داکم کردی جا پدی ہے۔ اس ادھنیں دی سمگری پنجاب دیاں شروعاتی فلماں دے پوسٹر ہن۔ ایہناں پوسٹراں دابنیادی کم تاں اشتہار بازی ہے پر ایہہ دلچسپ ہے کہ فلم دے ورتاوے اس کم لئی پنجابی بندے دے کس سچ-سواد داسہار الیندے ہن۔ اکٹ پاسے تاں ہیر-رانجھادی پریم گاتھا فلماں دی کہانی بن کے پرانے سواد اتے نویں کلا و دھا و وچ پل بندی ہے اتے دوجے پاسے ایہہ دوجیاں فلماں دی سرپرستی دا طریقہ لہہ لیندی ہے۔

امر تپال سنگھ اپنے لیکھ Unbinding Beliefs: Exploring Religion, Tradition, And Literature antS asD ulabG پنجاب دی بستیوادی پنجاب وچ سانجھے سبھیاچار بارے گلابداس دیا لکھتاں راہیں اتہاس تے چانناں پاندنا ہے [گلابداس سمپر دائے نے پنجاب دے سانجھے دھارمک سبھیاچار نوں ہور موکلا کرن وچ اہم بھومکا نبھائی ہے] اس سمپر دائے وچ پیر و پریمین دانا نام خاص منتتا والا ہے]

سکھدیو سنگھ دا لیکھ 'The Policy of British Government for the Occupancy
'Tenants in the Colonial Punjab' Teanants occupancy Act
ہون تے پر بھاو بارے جانکاری دندا ہے۔ بریٹیش راج نے راج نوں سنچار و ڈھنگ نال چلاؤن لئی اتے مقامی لوک نوں قابو
کرن کرن بہت سارے قانون پاس کیتے وی اوہنا چو اک اہم سی]

ہرند پال سنگھ پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ دے اتہاس وبھاگ وچ PhD داودیارتھی ہے [بستیوادی پنجاب تے کھوج کر رہا ہے] اوہنا داحال وچ کاؤسگریہہ 'اے نہ آؤنا' ساہت جگت دے ویہڑے اپنی حاضری لگوا چکیا ہے جسوں کویتا پریمیوں نے بھروا ہنگار دتا]

انگریزی راج اتے پنجاب دابدلد امہاندرا: پنجاب وچ واہی۔ بیجی تے نہر کیرن دے سندر بھ وچ

*مہندر پال سنگھ

رہندا ملک فرنگی دے پایاٹے

کیتا حکم جو گوریاں ساریاں نے۔

پچھوں سانجھ لیا ملک کارداراں

بتنوراں نیک ستاریاں نے۔

شاہ محمد الوک ویران ہوئے

توڑ سٹیا ملک اجڑیاں نے۔

کچھ اس ڈھنگ دے نال! جنگناں سکھاں تے فرنگیاں! وچ شاہ محمد سکھ فوجاں تے انگریزی وچ ہوئی جنگ توں بعد داورنن کردا ہے۔ 1846 دی پہلی سکھ۔ اینگو جنگ توں بعد انگریز دا پنجاب دی سبھ توں زرخیز جاندھر دو آب اتے قبضہ ہو جاندا ہے۔ کشمیر سمیت کئی علاقے انگریز دے دبا بیٹھ آ جاندا ہن۔ دوسری سکھ۔ اینگو جنگ دوران چلیانوالی وکھے انگریزاں نوں دتی بھاری لڑائی توں بعد گجرات وچ سکھ فوجاں دی 1849 وچ آخری ہار ہندی ہے۔ جس پرنت انگریز دا پنجاب اپر پورن قبضہ ہو جاندا ہے۔

بھادویں کہ پنجاب انگریزی راج وچ شامل کیتے گئے بھارتی اپ۔ مہاندیپ دے کچھ آخری علاقیاں وچوں اکٹ سی۔ پر اس پرانت اتے قبج انگریزی سامراج دے اسمان اتے چڑھے کسے قطبی ستارے توں گھٹ نہیں سی۔ پنجاب نوں اس سمیں سبھ توں ودھ سمبھاداناواں بھرپور خطیاں وچوں اک دے طور تے سمجھیا جاسکدا ہے۔ اسے لئی انگریز دی اکھ پنجاب اتے اس دی زرخیز زمین اپر انھاں جنگاں توں کتے پہلاں دی ہی سی۔ 1841 وچ سرہینزی لارنس فروزپور توں پچھاور تک کیتی اپنی یاترا بارے لکھداہ یک راوی توں پاردا بہتا علاقہ بے آباد پیا ہے۔ اوہ اس سارے علاقے وچ آگی جنگلی گھاہ۔ بوٹی اتے دور۔ دور

تکت کوئی وی وسیب نہ ہون تے حیرانی پر گٹ کر دا ہے۔ 1 اس بے آباد تے جنگلی زمین اتے واہی۔ بیجی کرن وساؤن اتے اس نوں ویونت وچ لے آؤن دی اچھا پنجاب اپر قبضے توں پہلاں دی انگریز دے دماغ وچ گھر کر چکی سی۔ 2 انگریز دا پنجاب توں اک صدی پہلاں بنگال اپر قبضہ اسنوں پورے ہندوستان اتے قبضے دا سہنا سجاؤن لئی پیرت کر دا ہے۔ ایسٹ انڈیا کمپنی، انگریزی افسر شاہی دے نال۔ نال عیسائی مشنریاں دی دلچسپی وی اس کارج وچ دیکھی جاسکدی ہے۔ شری رامپور بنگال وچ مشنریاں دا وڈا کیندر سی۔ بنگالی بھاشا دی ویا کرن چھاپن توں محض کجھ سال بعد ہی 1812 وچ اسے کیندر نال سنبندھت ماڈرن مشنز دے پتاما کہے جان والے ولیم کیرے پنجابی دی ویا کرن لکھدے ہن۔ حالانکہ انگریز پنجابی نوں سکھاں دی بھاشا وچوں پر بھاشت کر دے ہن۔ 3 پنجاب اتے سکھاں دے مڑراجسی داعوے توں ڈردیاں اوہ پنجابی نوں راج بھاشا وچوں پروان نہیں کر دے۔ 4 پر اس سبھ توں سانوں 1849 توں پہلاں انگریز دی دلچسپی اتے منشا سپیشٹ ہندی ہے۔ سکھ۔ اینگلو جنگاں جتن توں بعد وی انگریز نوں سکھ فوجاں دے مڑدروہ دا خطرہ بنیا رہندا ہے۔ نومبر 1849 دی رپورٹ وچ چارلس نیپیر شنکا جتاؤندا ہے کہ اسیں پنجاب اتے محض فوجی قبضہ کیتا ہے اے اس نوں جتیا نہیں 5 ایہہ ڈر انگریز دی پنجاب اندر کھیتی باڑی بارے نیقی اتے وی دکھائی دندا ہے۔ ماجھا پنجاب وچ سیاسی اتے دھارمک گتسودھیاں دا کیندر رہا ہے۔ جس کارن پنجاب وچ انگریزاں ولوں کڈھی گئی پہلی نہر کچھے اس کارن نوں دیکھیا جاسکدا ہے۔ ایہہ نہر راوی وچوں باہری دو آب نہر دے نام پیٹھ 1850 وچ کڈھی جاندی ہے۔ جس دا اکٹ کارن سرکار بھنگ کیتیاں گئیاں سکھ فوجاں نوں روزگار دین وچوں دسدی ہے۔ دوسرا کارن اوہ مانجھے دے علاقے نوں موسی ہلچل توں بچاؤن وچوں دیکھدی ہے۔ جس علاقے دے لوکاں نوں اوہ 'پھاوڑ عوف نیشن' وچوں پر بھاشت کردی ہے 6 جتھے ولیم کیرے دی پنجابی ویا کرن پنجاب اتے اس دے سبھیاچار بارے انگریزی سمجھ۔ سوجھ، پڑھت اتے کھوج دا پڑ بندی ہے اتھے ہی ایہہ باہری دو آب نہر پنجاب دی کھیتی باڑی دا نواں مہاندرا گھر ہن اندر انگریزی نیقی دا پڑ بندی ہے جس دی گل اسیں اگے تورا نگے۔

ور نیوگ ہے کہ انگریز دے آؤن توں پہلاں پنجاب دا بہتا حصہ واہی۔ بیجی پکھوں سکھنا سی۔ پنجاب اندر جالندھر دو آب، مانجھے وچلے امرتسر تے لاہور دے دوال، دریا ستلج نال لگدے پو آدھ دے علاقے خاص کر لدھیانے دو آلے بھروس کھیتی باڑی ہندی سی۔ اس توں علاوہ دکھن پورب ول دے علاقہ وچ پانی دی تھڑ کارن سکی کھیتی باڑی دار جھان سی۔ راوی توں پار دا علاقہ باراں دا علاقہ سی۔ جس وچ نہ۔ ماتر کھیتی ہندی سی۔ ایہہ جانگی کہے جان والے لوکاں دے علاقے وچ 15% توں وی گھٹ کھیتی باڑی دار جھان سی۔ ستلج تے راوی وچالے ملتان دے علاقے وچ وی 75% علاقہ 1890 ویاں تکت واہی۔ بیجی پکھوں سکھنا سی۔ 7 اسے طرحاں کھیتی باڑی اتے نہری نیقی نوں اگے ودھاؤندیاں انگریز 1869 وچ پنجاب دا دوسرا وڈا

نہریکرن پروجیکٹ سر ہند نہر دے نام بیٹھ شروع کیتا گیا۔ ستلج توں چڑھدے پاسے دے لدھیانہ، فردوز پور توں علاوہ اس نہر راہیں پٹیالہ، جینداتے نابھ ریاستاں تک پانی پہنچایا گیا۔ 8 ہلانک اس نہر دی جانچ داکم 1836 توں ہی شروع کردتا گیا سی۔ پر اس نوں مکمل ہندیاں 1887 تک داسماں لگا (9) 1901 وچ اس نہر دوارا 9 لکھ 61 ہزار ایکڑ زمین تک سنچائی دا پر بندھ کیتا گیا۔ ظاہر ہے کہ ایہناں دوہاں نہراں نے پنجاب دے چڑھدے والے پاسے ماجھے اتے مالوے دے علاقیاں وچ واہی۔ پتی دے پکھوں وڈا پرورتن لے کے آندا۔ ایہناں دو وڈے پروجیکٹاں توں علاوہ چڑھدے پنجاب وچ کجھ پرانیاں نہراں نوں نو یاؤن اتے مرمت داکارج دی شروع کیتا گیا 10 جویں۔ جویں انگریزی سرکار پنجاب وچ راجنیتک طور اتے اپنیاں جڑھاں مضبوط کردی گئی اوہیں۔ ایویں ہی اوہ اکت دور۔ اندیشی والی آر تھک نیٹی نال اگے ودھی ایہہ دور اندیشی پنجابی جن۔ مانس نالوں کتے زیادہ راج دیاں اپنیاں لوڑاں مطابق گھڑی گئی۔ جس وچ آر تھک ہی نہیں بلکہ ہور راجنیتک، پرشاسنک اتے فوجی لوڑاں وی شامل سن۔ 1880 ویاں دے آوندیاں انگریز دے پیر پنجاب دی ر، متل وچ بہت مضبوط ہو چکے سن۔ ہن تک اوہناں اس خطے دے سبھیاچار، دھرم، لوکاں دے سبھا اتے پر تھاواں نوں سمجھن لئی وی کئی طرحاں دے کارج آرنبھ کیتے ہوئے سن۔ پور۔ بستیوادی ستا توں ہٹ کے انگریزاں نے بھارت وچ راج دی مضبوطی لئی ایہتوں دے ساہت، دھرم، بھاشا تے لوک۔ دھارادی کھوج نوں سمجھ کراتے آدھار بنا کے اپنیاں نیتیاں نوں انجام دینا شروع کیتا۔ بھوایں کہ انگریزی نیتیاں اپنیاں یورپی دھار ناواں توں پر بھاوت سن۔ پر ایہناں نوں بھارتی سماج اتے اتھوں دیاں سامراجی لوڑاں مطابق وچار کے لاگو کیتا گیا 11 بھارت وچ انگریز دی کھیتی پر پتی نیٹی اندر ایہہ ورتار اسامنے آوند ہے۔ پنجاب اندر وی انگریز نے اسے ویونت تے چل دیاں اتھوں دی کھیتی نوں مڑ۔ پر بھاشت کرن داکارج آرنبھ کیتا۔ نہراں راہیں کھیتاں وچ پانی لیاؤن دا رجھان پنجاب وچ نہ۔ ماتر سی۔ پنجاب وچ بہتی کھیتی ندیاں دے لاگے، کھوہاں جاں قدرتی چوآں دے سہارے کیتی جان دی سی۔ پر انگریز نے پنجاب وچ آ کے جو وڈا مارا مارا یا اوہ اس خطے وچ نہریکرن نوں لیاؤنا سی۔ چڑھدے والے پاسے کجھ نہراں کڈھن توں بعد لیہندے پنجاب وچ انگریز نے اکت وڈی ویوتبندی کیتی۔ انگریزی راج نے اک۔ اک کر کے اس خطے وچ نوں نہری بستیاں بنائیاں۔ ایہناں نہراں صدقہ پنجاب وچ نہری پانی دوارا سنچائی بیٹھ رقبہ 1885 توں 1947 تک آوندیاں 30 لکھ ایکڑ توں ودھکے 1 کروڑ 40 لکھ ایکڑ ہو گیا 12 پنجاب وچ کھیتی اتے اس راہیں سیاسی تے سماجک تانا۔ بانا گھڑھے جان دی ویوتبندی کجھ انگریزی سامراج دی وڈی دین ہے۔ پورب سامراجی دور اندر جبری ودھ توں ودھ زمین نوں حل بیٹھ لیاؤن دار جھان گھٹ دیکھیا جاندا ہے۔

ایسناں 9 نہری کلونیاں نوں لیسندهے پنجاب دے دریاواں تے دواہاں وچ تقسیم کیتا گیا۔ عمران علی دی کتاب 'د پنجاب انڈر امپیریلزم: 1885-1947' وچ ایسناں نہری کلونیاں دا دستار سہت بیورا کجھ اس طرحاں ملدا ہے

پہلی نہری بستی پنجاب دے ملتان علاقے وچ سدھنے کلونی دے نام ہیٹھ بنائی گئی 1890 ویاں تک اس نہر نال ڈھائی لکھ ایکڑ زمین تک پانی پہنچایا گیا۔ 1886-88 وچ شروع کیتا گیا دوسرا پروجیکٹ منگمری علاقے وچ سوہاگپارادے نام ہیٹھ آرنجھ کیتا گیا۔ اس وچ شروعات اتے 86 ہزار ایکڑ زمین الاٹ کیتی گئی۔ تیسرا نہری پروجیکٹ لاہور دے ہیٹھلے علاقے وچ چنیاں کلونی دے نام ہیٹھ لیاندا گیا۔ جس وچ دو وار 1896-98 اتے 1904-06 وچ زمینی بندوبست کیتا گیا۔ اس کالونی اندر زمین نوں کرسانی، سول اتے فوجی گرائٹاں دے طور اتے تن حصیاں وچ ونڈیا گیا۔ 25 اتے 50 ایکڑ دیاں چھوٹیاں گرائٹاں کرساناں نوں دتیاں گئیاں جس تحت 78% زمین کرساناں جاں کاشتکاراں حصے آئی۔

پنجاب وچ انگریزاں دوارا استھاپت کیتا گیا اگلا نہری پروجیکٹ جھناب کلونی سی۔ ایہہ پنجاب دا سبھ توں وڈا نہری کرن پروجیکٹ سی۔ جس وچ پورالائل پور۔٪ ضلع اتے جھنگ، گجراں والہ اتے لاہور دے علاقے پیندے سن۔ رچنا دوآب دا ایہہ علاقہ واہی۔نجی اتے اس دے بسنیکرن پکھوں سبھ توں یوگ سی۔ اتھے سرکاری طور اتے تن حصیاں وچ زمین لئی گرائٹاں دی ونڈ کیتی گئی۔ جنھاں نوں آبادکار، سفید پوش اتے رائے گرائٹاں دا نام دتا گیا۔ ایسناں وچ زمین دی تقسیم ترتیباً آبادکاراں لئی ادھے توں دو مربعے (27.7 ایکڑ) سفید پوش لئی دو توں پنج مربعے اتے رائے واسطے چھ توں ویہہ مربعے انوسار کیتی گئی۔ آبادکار اتے سفید پوش گرائٹاں تاں خود کاشت کرن والے نکلے تے وڈے کرساناں حصے آئیاں پر رائے گرائٹاں وچ خود واہی۔نجی نہ کرن والے لوکاں نوں وی شامل کیتا گیا۔ حالانکہ ایسناں دا اس وچ حصہ 10% توں ہیٹھاں ہی رہا۔ جھناب کلونی توں بعد 1902-06 وچ جہلم دریا دے ہیٹھاں جہلم کلونی نوں وکست کیتا گیا۔ اس نہری کلونی وچ بالکل وکھرا جھان دیکھن نوں ملیا۔ اتھے بہتی زمین کاشتکاراں دی بجائی گھر پالاں دے حصے آئی۔ فوجی اتے گھوڑی لوڑاں لئی اس کلونی نوں وڈے پدھر اتے استعمال کیتا گیا۔ انگریزی راج واسطے گھوڑے پالنے کھاتر اتھے لوکاں نوں اکت توں دو مربعے زمین الاٹ کیتی گئی۔

جھناب اتے جہلم نہری کلونیاں دے اتلے حصے وچ دو چھوٹیاں اپر۔جھناب اتے اپر۔جہلم کلونی دا زمان کیتا گیا۔ ایسناں چھوٹیاں کلونیاں وچ باقی کلونیاں وچوں رہ گئے کاشتکاراں نوں وسایا گیا۔ پنجاب وچ اگلی نہری کلونی وچ وی انگریز سرکار نے اپنیاں راجسی لوڑاں نوں مکھ رکھ کے گھر پال اتے فوجی گرائٹاں دتیاں اس کلونی دا کم منگمری اتے ملتان دے علاقے وچ 1919 توں شروع ہویا۔ جس نوں لوئر۔باری دوآب کلونی دے نام نال جانیا گیا۔ اس کلونی وچ پہلی وار کجھ زمین

"پچھڑیاں شریںیاں" واسطے وی راخوئیں رکھی گئی۔ پنجاب وچ نوواں اتے سبھ توں اخیر لا نہر یکرن دا پروجیکٹ نیلی بار دے علاقے وچ 1925 توں بعد آرنبھ کیتا گیا۔ اس طرحاں نال 1880 ویاں توں لے کے بستیاو دے آخری دہاکے تک نہر یکرن اتے زمیناں نوں واہی۔ بجی ہیٹھ لیاؤن اتے ایہناں دی ونڈ دا سلسلہ چلدا رہا۔

سرکار دا نہراں اتے پانی دے سو میاں دا قبحہ ہون کارن کھیتی باڑی وی راج دی مرضی اتے زبھر ہندی گئی۔ زمین اتے پانی اتے سرکاری مالکی نے راج نوں انج دے سادھناں اتے قبحہ کر دایا۔ جس کارن راج دا ایتھوں دے سماج اتے دباوی ودھدا گیا۔ ایہناں نہر کلونیاں نوں وساؤنا کوئی سوکھا کارج نہیں سی۔ اس لئی انگریزی ویوٹنبندی، وڈی تعداد وچ افسر شاہی دی کارگزاری اتے پنجابیاں دی لگن دی داد دینی بندی ہے۔ زمیناں نوں ونڈن اتے لوکاں وچ تقسیم کرن دا کارج وی بہت جتل سی۔ زمیناں زیادہ تر مرعبیاں دے حساب نال تقسیم کیتیاں گئیاں جس نوں انگریزی بھاشا وچ 'اسکیرس' جاں 'رکٹینگل' دا نام دتا گیا۔ ایہناں زمیناں دی تقسیم توں پہلاں نہری کلونیاں اندراک ہور راجھان سمجھنیوگ ہے۔ اوہ ایہناں کلونیاں وچ لگاتار کوئی کرساناں دی ہجرت دار جھان ہے۔ ایہہ پرواس 1880 ویاں توں لے کر لگاتار آزادی دے دہاکے تک چلدا رہا۔ اس نوں 'انٹرمائیکریشن' دے روپ وچ سمجھیا جاسکدا ہے۔ ایہہ پرواس زیادہ تر پنجابیاں نے پنجاب وچ ہی اکت تھان توں دوجی تھان کیتا۔ کرسانی کرن والے پر یواراں دے کئی ممبر اتے کئی وارتاں سارے داسار پر یوار اپنے جدی پنڈاں تے گھراں نوں چھڈ ایہناں نہریاں کلونیاں دوار اپید اکتیاں گئیاں نویاں سمبھاوناواں دی تلاش وچ اتے ایہناں دا ودھ توں ودھ فائدہ اٹھاؤن لئی لیسنڈے پنجاب دے دواہاں وچ جاوسیا۔ 13 پنجاب دے کیندری ضلعیاں جوئیں کہ امرتسر، گورداس پور، ہوشیار پور، جالندھر، لدھیانہ، انبالہ آدی توں کرسان ایتھے آئے جاں لیاندے گئے۔ ایہہ راجھان خاص کر سبھ توں وڈی جھناں کلونی اندر دیکھیا جاسکدا ہے۔ 14 اس پچھے انگریز نے مکھ طور اتے دوکارناں دا حوالہ دتا اکت کہ اوہ پنجاب دے ایہناں کیندری حصیاں وچ سنگھنی آبادی ہون کارن کھیتی باڑی یوگ زمین اتے بوجھ گھٹاؤن وجوں دیکھدے ہن۔ دوسرا اوہ ایہناں کیندری علاقیاں دے لوکاں نوں چنگے کاشکاراں وجوں وی دیکھدے ہن۔ جھناں کلونی اندر 65% زمین ایہناں پر واسی کرساناں حصے آئی۔ 15 حالانکہ ایہناں نہری کلونیاں وچ زمین ونڈ دے ورتارے بارے کئی کچھ وچارن یوگ ہن۔ ہر کلونی وچ وکھرے۔ وکھرے ڈھنگ نال زمین تقسیم کیتی گئی۔ جے موٹے روپ وچ سبھ توں وڈی کلونی، جھناں کلونی نوں آدھار بنا کے دیکھیا جاوے تاں جس طرحاں اسیں اپر ذکر کیتا ہے اسے نوں اگے توں دیاں دیکھیا جاسکدا ہے کہ پنجاب دے اپنے سماجک تانے۔ بانے نے ایہناں نہری کلونیاں دی بنتر اتے اپنا پورا پر بھاو چھڈیا۔ اتھوں تک کہ انگریز نوں وی اس مطابق اپنی نیٹی نوں ڈھالنا پیا۔ 16 اس گل نوں تھوڑا ہور خول کے دیکھئے تاں پنجاب وچلی پر چلت ذات،

جماعت، دھرم اتے پرانیاں چلدیاں آرہیاں سانجھاں نے اس اندر اپنا گواہ چھڑایا۔ اس نوں ہور سمجھن خاترا سیں دو دہاکیاں توں بعد پنجاب وچ لیانڈے گئے (Punjab Land Alienation Act 1901) دے کارناں اتے نتیجیاں نوں سمجھ سکدے ہاں۔ جس طرحاں اسیں پہلاں پرواس دے ورتارے بارے گل توری نوں وی جھناں کلونی دے وچالے وسائے گئے پنجاب دے سبھ توں پہلے ویونٹے گئے شہر لائل پور۔ دے انگریزاں نال سمجھ سکدے ہاں۔ اس شہر نوں سر جیمس لائل دے نام توں جھناں کلونی دے کینڈر وچ وسایا گیا۔ جسدا اچکھ نام فیصلہ آباد ہے۔ پرواس اتے نہری کلونیاں وچ روزگار دے حوالے نال اس شہر وچ آبادی پکھوں حیرانی جتک وادھا ہويا۔ لائل پور۔ دی آبادی 1891 وچ 60 ہزار دے قریب سی جو کہ 1935 آؤندیاں 11 لکھ 60 ہزار پار کر چکی سی۔ 17 حالانکہ ایہناں پرواسی کرساناں نوں ایہناں نہری کلونیاں نوں وساؤن کھاتر کئی طرحاں دی مصیبتاں داسا ہونا کرنا پیا۔ پنجاب دی کھیتی باڑی اتے قرضے بارے کلاسک کتاباں لکھن والے میکلم لائل ڈارلنگ دوارا لائل پور۔ دے ایہناں پرواسی کرساناں نال کیتی گئی گل بات ورنیوگ ہے۔ اوہ ایہناں لوکاں پاسوں اس علاقے دی پرانی نہراں اتے اوہناں دے تزر بے بارے پچھدے ہن۔ کرسان اوہناں نوں دسدے ہن کہ ایہناں زمیناں نوں واہی۔ بیجی یوگ بناؤن اتے وساؤن توں پہلاں اتھے چارے۔ پاسے بے۔ آباد جنگلی گھاہ۔ بوٹی اگی ہوئی سی اتے کئی تھانی جنڈ سن۔ اتھے سپ اپنے زہریلے سر چکدے سن تے انگنت بچھو پائے جانڈے سن۔ اتے دور۔ دور تک کوئی پنچھی دکھائی نہیں دندا سی۔ اس توں علاوہ اوہناں نوں اتھوں دے جانگی لوکاں دوارا پیدا کیتیاں گئیاں کئی طرحاں دیاں مشکلاں نال وی جو جھنا پیا۔ 18 اس گل بات توں اسیں ایہناں نہری کلونیاں دی پرانی نہراں نکلن اپرنت پنجاب دی بدل دی نہراں بارے سمجھ بنا سکدے ہاں۔

ایہناں نہری کلونیاں اندر فصلاں دی کاشت بارے گل کیتی جاوے تاں ایہناں اندر خاص کر اتے پنجاب وچ عام طور تے وی سبھ توں ودھ کھیتی کنک دی اس سیمیں دوران کیتی جان لگی اس توں علاوہ سبھ توں ودھ کھیتی کپاہ دی کیتی جاندی رہی۔ پنجاب وچ جالندھر، گورداس پور، ہوشیار پور۔ ، لدھیانہ اتے سیالکوٹ دے علاقیاں وچ چنگی برسات، یوگ مٹی اتے موسم ہون کارن وڈی تعداد وچ گنے دی کاشت وی کیتی جاندی رہی؛ 19 اس سارے دور دوران انگریزی نیٹی دوارا کیتا گیا کھیتی وپاریکرن وی وچارن یوگ ہے۔ تنہا کتھت ہن فصلاں دی جگا اتم فصلاں نے لے لئی۔ کینڈری پنجاب دے ضلعیاں توں لے کے نہری کلونیاں وچ جوار، باجرہ، چینا آدی دے بدل وجوں کنک دی فصل لے لئی۔ 20 ایہناں نہریکرن دے پروجیکٹاں نے پنجاب دی کھیتی نوں پہلاں ورگانہ رہن دتا۔ جتھے انگریزی نے ایہناں نہراں اتے پیسہ بہت سوچ سمجھ کے لایا اتھے ہی اوہناں اس دی واپسی اتے ہور وادھو کمائی واسطے ویونٹ بنائی تے اس خاتر لگاتار تین

کر دے رہے۔ اس منٹو دی پورتنی لئی پنجاب وچ کھیتی دا وپاریکرن پنجابی واہی۔ بیجی دا کیندری دھرا بندا گیا۔ جے زمین دی ونڈ دوران انگریز نے کجھ خاص جاتاں، موڈھی تے سرمائے دار۔٪ زمینداراں اتے سماجک سپنٹھ رکھن والے لوکاں نوں اپنے راج دی بھلائی واسطے نیڑے لیاؤن دی کوشش کیتی تاں اتھے ہی زمین دی اچھ نوں وی اپنے سیاسی ہتاں خاتر ورتن لئی کھیتی دے وپاریکرن دے نال۔ نال۔ نال ہور کارجاں نوں وی آرنہ کیتی۔ اسے وچ ریلواں دا ورتارا وی شامل ہے۔ پنجاب وچ انگریز نے ہور بھارت وانگ ریلواں دا وڈا جال وچھاؤن دی شروعات وی اسے سمیں نہریکرن دے نال۔ نال ہی کیتی۔ پہلی ریل لائن لاہور توں امرتسر تک 1862 وچ چالو ہوئی۔ 21 آر تھک طور اتے ایہناں ریل لائنناں نے وڈیاں منڈیاں دی ترقی، اناج دی ڈھواؤ۔ ڈھواؤی دے نال۔ نال راج نوں چنگی آر تھک واپسی وجوں وی مدد کیتی۔ جس نال وپاراتے صنعت نوں فائدہ ملیا۔ 22 پر ایہناں ساریاں نیتیاں نے اگے چل کے پنجابی کرسانی دے بیٹھلے پدھر تک بہت گھٹ فائدہ پہنچایا۔ انا ایہناں نیتیاں نال پنجاب وچ قرضے دی سمسیادن۔ ب۔ دن بھیانگ روپ لیندی گئی۔ جس نوں اکٹ وکھرے طور اتے وچارن دی ضرورت ہے۔ خیر ایہناں نہری کلونیاں نوں صرف اتپاداں جاں اناج اتے اس دے وپاریکرن لئی ہی نہیں ورتیا گیا بلکہ اس نال راج دیاں کئی ہور لوڑاں وی پوریاں کیتیاں گئیاں۔

نہریکرن راہیں پوریاں کیتیاں گئیاں راج دیاں جو لوڑاں مکھ طور اتے وچارن یوگ ہن اوہناں اندر کھیتی دے وپاریکرن توں علاوہ فوجی لوڑاں آوندیاں ہن۔ جس طرحاں اسیں اپر ذکر کیتا کہ جہلم کلونی وچ وڈی تعداد وچ زمین گھڑپالاں نوں دتی گئی اس توں اسیں انگریزی راج دا ایہناں نہری کلونیاں اتے زمین نوں اپنیاں راجسی لوڑاں دی پورتنی واسطے ورتن دا ورتارا سمجھ سکدے ہاں۔ جہلم کلونی وچ جتھے 54% توں ودھ زمین گھڑ۔ پالاں حصے آئی اتھے ہی ہور نہری کلونیاں وانگ اتھے 9% توں ودھ زمین ملتری گرانٹاں دے روپ وچ وندی گئی۔ 23 پنجاب وچ وڈی تعداد وچ فوجی بھرتی وچ وی ایہناں نہری کلونیاں دی بھومکا دیکھی جاسکدی ہے۔ کئی کلونیاں وچ فوجی گرانٹاں تحت فوجیاں نوں انعام اتے رٹائرمنٹ اپرنت زمیناں پردان کیتیاں گئیاں۔

جتھے اکت پاسے فوجی گرانٹاں دی بھومکاراج دی کھتی وجوں کم کردی ہے اتھے ہی دو جے پاسے وڈی تعداد وچ ایہناں زمیناں نوں راجنیتک لاپے لئی وی کئی لوکاں نوں راج دے سہیوگی بناؤن خاتر ورتیا گیا۔ اس دی اکت وڈی مثال بابا کھیم سنگھ بیدی نوں سہاگپارا کلونی وچ دتی گئی 7800 ایکڑ زمین وجوں دیکھی جاسکدی ہے۔ ذکر یوگ ہے بابا کھیم سنگھ بیدی داسکھ آبادی اندر چنگا پر بھاو پایا جاندا رہا۔ ایہہ زمین اس پوری کلونی دا 10% رقبہ سی۔ 24 اس سارے ورتارے وچوں اسیں سمجھ سکدے ہاں کہ کھیتی دے وپاریکرن دے نال۔ نال انگریزی راج نے ایہناں نہری پر وجیکٹاں نوں کس طرحاں نال سامراجی

ہتاں واسطے وی ورتتا چاہیا۔ اتھے راج دوار لوکاں پر تئی ایلا نیا گیا پر اپکاری پیسنتر سوالاں دے گھیرے وچ آؤندا ہے۔ پر اپکاری اتے مائی باپ داد عوہ کرن والا انگریزی راج ایہناں نہری کلونیاں راہیں صرف پنجاب دا بھوگو لک مہاندر ای نہیں بدلدا بلکہ اگے چل کے جد اس پر اپکاری راج دیاں پر تاں لوکائی دے دمن اتے غلامی وجوں پر تکھ ہون لگدیاں ہن تاں سمجھ آؤندا ہے کہ اس نے پنجاب دے سماجک اتے سیاسی مہاندرے نوں وی سدائی بدل دتا۔

*مہندر پال سنگھ اتہاس و بھاگ، پنجاب یونیورسٹی، چنڈیگڑھ دکھے کھوجا تھی ہے۔

1. Edwardes and Merivale, Life of Sir Henry Lawrence, vol.1, pp.288/9, Cited in Neeladri Bhattacharya, The Great Agrarian Conquest: The Colonial Reshaping of a Rural World, State University of New York Press, New York, 2019, pp.386.
2. Neeladri Bhattacharya, The Great Agrarian Conquest: The Colonial Reshaping of a Rural World, State University of New York Press, New York, 2019, pp.386.
3. Farina Mir, The Social Space of Language: Vernacular Culture in British Colonial Punjab, University of California Press, London, 2010, pp.49/50.
4. Ibid, pp.50.
5. Charles Napier, "Report by Lt/Gen Sir Charles Napier" 27 Nov.1849, oioc, bl, eur/1123, Cited in Farina Mir, The Social Space of Language: Vernacular Culture in British Colonial Punjab, University of California Press, London, 2010, pp.50.
6. Himadri Banerjee, Agrarian Society of The Punjab (1849-1901), Manohar Publication, 1982, pp.20/21.
7. Neeladri Bhattacharya, The Great Agrarian Conquest: The Colonial Reshaping of a Rural World, State University of New York Press, New York, 2019, pp.67.

8. Himadri Banerjee, *Agrarian Society of The Punjab (1849-1901)*, Manohar Publication, 1982, pp.21.
9. Ibid, pp.21.
10. Ibid, pp.21.
11. Burton Stein (Ed.), *The Making of Agrarian Policy in British India 1770-1900*, Oxford University Press, Delhi, 1992, pp.148.
12. Imran Ali, *The Punjab Under Imperialism, 1885-1947*, Princeton University Press, New Jersey, 1988, pp.43.
13. Ibid, pp.43.
14. Ibid, pp.49.
15. Ibid, pp.49.
16. Ibid, pp.43.
17. Neeladri Bhattacharya, *The Great Agrarian Conquest: The Colonial Reshaping of a Rural World*, State University of New York Press, New York, 2019, pp.403.
18. Malcolm Lyall Darling, *At Freedom Door*, Oxford University Press, London, 1949, pp.79, Cited in, Neeladri Bhattacharya, *The Great Agrarian Conquest: The Colonial Reshaping of a Rural World*, State University of New York Press, New York, 2019, pp.424.

19. Himadri Banerjee, Agrarian Society of The Punjab (1849-1901),
Manohar Publication, 1982, pp.63.

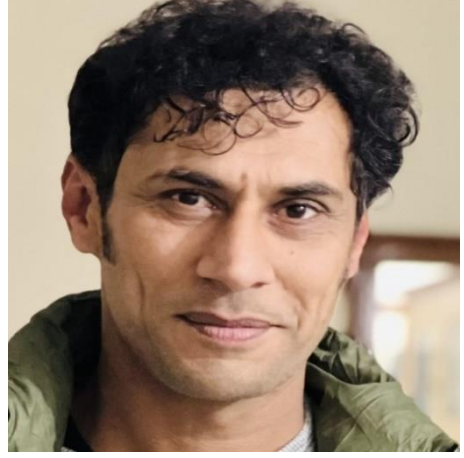
20. Ibid, pp.68.

21. Harbans Singh and N. Gerald Barrier, Punjab Past and Present: Essays in
Honor of Dr. Ganda Singh, Punjabi University Patiala, 1976, pp.283.

22. Ibid, pp.290.

23. Imran Ali, The Punjab Under Imperialism, 1885-1947, Princeton
University Press, New Jersey, 1988, pp.28.

24. Ibid, pp.17.

جتندر موہر پیشے وجوں فلسفہ ساز اتے پنجابی دا چرچت خوبی لیکھک ہے [اوہنا دوارا نزدیشت فلماں مٹی، سکندر (سرسا)، قصہ پنجاب، ساڈے آلے اتے موڑ ہن] پنجاب دے وہنا اتے پنجابی ورچ لے سہے توں لیکھ لکھ رہا ہے]

ستلج دیاں نیوالاں اتے مالوے دے مہان ٹے

*جندرموہر

نیوالاں داتا نا- بانا پیچیدہ ہے۔ نیوالاں دی گھنڈی داناٹھ مالوے دے مہان ٹیاں دیاں لہیاں اتے اٹھ پٹیاں نال ہے۔ ہن پنجاب دادھرت- درش (بدل چکیا ہے۔ نیوالاں دی نشاندہی کردیاں ریتلیاں پٹیاں اتے ٹٹوں روپ (Landscape) دہاکے تک ایہناں دی کجھ ہونڈ باقی سی۔ اسیویں وچ وگدیاں نالیاں اتیت داحصہ بن چکیاں ہن۔ پچھلی صدی دے اسیویں روایتاں، اتہاس اتے بھوگول- دادہاکے پنجاب دے پانیاں دے اتہاس دے اہم ورقے نال لے گیا۔ ہن ساڈے کول لوک دیاں کتاباں وچ درج سمیت جانکاری توں پنہاں کجھ نہیں پچیا۔ ستلج دے پرانے وہناں اتے نیوالاں دی نشاندہی لئی رہاں ولوں کھچیاں تصویراں (yregami teSdnaL) اتے رموٹ سائنسنگ دا اپرگ سہارا لیا جا رہا ہے۔

نیں شہد ہن مشہور نہیں رہا۔ انویں صدی دے گورے کھوجیاں عرف فوجیاں دی منیے تاں پنجاب دے لوک پانی دے وہن نوں نیں جاں تینوالی جاں نینوال کنڈے سن۔ نیں دا مطلب نالی، نہر، ندی، وہن جاں رستہ ہو سکدا ہے۔ (1) 33-1832 وچ ہریکے توں 12 میل بیٹھاں جنگل وچ ستلج نوں نیں کنڈے سن۔ (2) گھگر نیڑلے پٹیاں لے علاقے وچ 'باغ نیں' نام دی ندی سی جسوں باغ نہر دی کہا جاندا سی۔ (3) ساندل بار ٹپ کے اچلن نامی پنڈ توں اگے راوی دریا لگاتار 8 کوہ لیخہ تیر وانگ سدھا وگن لگدا ہے۔ اس علاقے وچ راوی دریا نوں 'سدھ نیں جاں سیدھنی' آکھدے سن۔ سدھ دار تھ سدھا ہے اتے نیں دار تھ دریا ہے۔ (4) پوربی بھارت دے سنھالی لوک اپنے لوک گیتاں وچ اپنے پرانے ملک 'سندھ- پنجاب' دی ندی سندھ نوں یاد کردے ہن۔ اوہ سندھ ندی نوں 'سجھو نیں' دے نام نال سدھ دے ہن۔ (5) فروز پور دے علاقے نوں کسے سمیں 'نیں دا ملک' کہا جاندا سی کیونکہ ایہہ ستلج اتے کئی نیناں دے کنڈھیاں اتے آباد سی۔ (6)

چناب عرف جھناں دریا نوں نیں کہا جاندا سی۔ ہر جیت سنگھ دی کتاب 'نیں جھناں' 1949 وچ چھپی سی۔ پنجابی لوک دھارا اتے ساہت وچ نیں شہد دی گونج سنائی دیندی ہے۔ ملوئی لوک بولیاں نے نیں دے ار تھ صاف کیتے ہن۔

ڈبے سیاں پتتاں دے تارو

روپ والی نیں وگدی۔ (7)

کتے ڈب نہ جائیں انجانا

عشقے دی نیں وگدی۔ (8)

پار بجن دیس دے نیں وگے

میرا ہراں دیوے چت

چنن سداواں بیڑیاں

مل، مل آواں نت۔ (9)

ماجھے دے شاہ حسین نے کیہا سی،

نیں بھی ڈونگھی تلا (بیڑی) پرانا

سیہاں (شیراں) تاں پتن ملے

میں بھی جھوک رانجھن دی جانا

نال میرے کوئی چلے

پنجابی دی کہاوت ہے۔

نیں لنگھی، خواجہ (910) دسریا! (11)

پرو۔ پورن سنگھ گورو گرنتھ صاحب نوں 'وگدی نیں' اکندے ہن۔ جھدے ویچ بچ، سننوکھ اتے نام دا پرواہ چل رہا ہے اتے

ایہدا پانی صاف، شیتل اتے نرمل ہے۔ (12)

نیوال دے کنڈھے وسن والے پنجاب دے کئی پنڈاں نوں نیوالا، تینوالا کہا جاندا سی/ہے۔ مثال وجوں برنالہ دے نیڑے ڈبوالی نیوال (ہن لسٹا چوہ) دے کنڈھے وسے پنڈاں دا نام نیوالا جاں تینوالا ہے۔ بے شک ہن کئیاں نوں نائیوالا جاں نائیوال کن لگ پئے ہن۔ جسٹا خاص ذات نال جڑیا جا پدا ہے۔

گورے بستاناں نے قبضے بیٹھ کیتے خطیاں بابت بہتر جانن لئی سرویکھن کیتے۔ ولئم ڈالر میل دی لکھت وچ حوالہ ملدا کہ ہند اتے راج کرن آئی ایسٹ انڈیا کمپنی نوں مثالاں اتے دستاویز سنبھالن دا کس حد تک جنون سی۔ قبضے بیٹھ کیتی دھرتی دا اوہ ہر کچھ جاننا چاہندے سن۔ پنجاب دے سرویکھن وچ گوریاں نے کئی نیوالاں دا ذکر کیتا۔ اوہناں مطابق ایہہ نیوالاں ستلج دے نیڑیوں (روپڑ توں لدھیانے دے وچکاروں) نکدیاں سن اتے مالوا پار کردیاں ہوئیاں ہاٹرا۔ گھگراوادی نال مل جانداں سن۔ نیوالاں دی دھارنا نوں صاف کرن لئی دو کچھ اہم ہن، چھوٹے نالے اتے ریتلیاں پٹیاں۔ لدھیانے ضلعے دا گزٹیر (1888-89) (13) دسدا ہے، "سمرالا تحصیل وچ دو بے حد گھڑیاں ریتلیاں پٹیاں ہن۔ جسٹیاں 2 توں 3 میل چوڑیاں ہن اتے دکھن۔ پچھم ولّ جانداں ہن۔ ایہناں دی دکھ توں لگدا ہے کہ ایہہ کسے پرانی پہاڑی دھارا جاں وہن دارستہ سن۔"

ایہہ دو ریتلیاں پٹیاں ہی تن نیوالاں دی ماں سن۔ روپڑ دے دکھن۔ پچھم وچ چمکور صاحب کولوں ریتلیاں پٹیاں شروع ہندیاں سن۔ پہلی پٹی ستلج دے برابر چلدی سی۔ اس اچی دھرتی توں مہان ڈھا ہے (اچی دھرتی، upland or دا آغاز ہندا سی۔ ایہہ پٹی چمکور صاحب توں مچھوواڑا، نیوں اتے لدھیانے دے دکھن ولّ جاندا سی۔ ایہدا (highland) درج وچ (1851 دوا لے سی۔ لدھیانہ ضلعے دی بندوبست رپٹ (-) بہترستہ سر ہند نہرا تے ایہدی ابوہر برانچ دے آ لے ایہدے توں (14 پچھم ولّ جاندا سی۔) ہے کہ کوئی وہن ستلج وچوں نکل کے چمکور توں تلوٹدی بھائی تک اتے ہو ردکھن دندائی دے وہن نال ، لہے ہن، جوئیں چگاواں - بنھاں لدھیانے دے پچھم وچ کئی نالے سن۔ جسٹے دریائی - مکتسر - فریدکوٹ - مدکی - دھرمکوٹ - دندائی (تہاڑا - نالہ، شینو پورا اتے ڈگرو نالہ۔ دریائی نوکھیریا) بمبیاں دی لمبی اتے اٹھ لڑی سی۔ جہدے پیراں وچ کئی نالے اتے لہیاں (نیویں دھرتی جتھے برساتاں وچ پانی دندائی ستلج دا پرا نا وہن - وگدا سی۔ موگے دے علاقے وچ میرا کہا جاندا ہے۔) سن۔ مقامی لوکاں مطابق دریائی سی۔

چکور صاحب دے دکھن توں دوجی پٹی کھانوں دے اتر۔ پچھم وچ دو حصیاں وچ ونڈی جاندی سی۔ اک حصہ ہیڈوں ڈھاہا تے سمرالا توں دورا ہے ول جاندی سی۔ دوجا حصہ کھانوں ول آؤندا سی۔ کھانوں والا حصہ اگے دو حصیاں وچ ونڈیا جاندی سی۔ پہلا پھرور۔ ملہاجرا۔ بروالی۔ سرورپور۔٪ - مانگی - دہرو (کھنہ) ہو کے ملیر کوٹلے ول ودھدا سی۔ دوجا کھانوں تو تنگلاں - بھامیاں - بڈلا - فٹنگڑھ نیواں۔ مہونس ہو کے منڈی گوبند گڑھ دے پچھم توں دھوری ول جاندی سی۔ سرہند والے پاسے نوں وی ٹبیاں دی لڑی جاندی سی۔ ریتلیاں پٹیاں وچ نیویں دھرتی سی جہدے وچ برساتاں جاں ہڑھاں ویلے پانی وگ تر داسی۔ اج وی نیوالاں نال سمبندھت دھرتی نیویں اتے دریا ورگی دسدی ہے۔ بھوگول ماہر گردیو سنگھ (1952) مطابق، "ستلج پہلاں روپڑ دے دکھن توں ٹوہانا دی گھگر۔ ہاٹرا وادی ول نوں وگدا سی۔ روپڑ توں ٹوہانا ول جاندی ستلج دا پراانا تلا (نہو ی پور ی دواں ی ویان اوی ای رپ ے ای کچ وہ متخ ے تاں اواہت ی اک bed) اچے قائم ہے۔ ایہہ روپڑ توں بسی ے ہانا کولوں ہندا ہویا سرہند دے پچھم وچوں وکے ٹوہانا جا پنچا ہے۔ برساتاں وچ ایہہ وادی اصلی دریا وانگ وگن لگدی ہے۔ اسے کر کے ایسوں ستلج دا پراانا و ہن کیہا جاندی ہے۔ اس و ہن نال لگدے خطے نوں ڈھاہا کیہا جاندی ہے۔" (51)

1988 دے ہڑھاں وچ کھانوں توں منڈی گوبند گڑھ ول جاندے و ہن وچ بے حساب پانی وگدا دیکھیا گیا سی۔ ساڈے پنڈاں وچ اس دھرت۔ درش (Landscape) نوں ٹی کسندے ہن۔ جسڑی ہرے۔ انقلاب توں پہلاں ریتیلی دلدر وگی سی۔ ایسدی مثال کتاب 'بروالی کیسر سنگھ والی' (16) وچ ملدی ہے۔ ایسے لیکھک نرمل سنگھ لامبرڈا مطابق کھانوں دے پچھم توں دہرو (کھنہ) ول جاندی ریتیلی پٹی وچ وڈی بروالی توں سمج۔ بگھور پنڈاں دیاں جوہاں تک کنڈیا لے درکھتاں والی سنگھنی جھڑی سی۔ مشہور ہے کہ ستلج دی کوئی دھارا تھے وگدی سی۔ دودھ مینھ پین نال اس نیوی تھان ہڑھاں وانگ پانی دیاں کانگا آ جاندیاں سن۔ کتاب دے لیکھک نے 1955 دے ہڑھاں سمیں اچہا نظارہ دیکھیا سی۔ پانی دے اس و ہن کر کے بروالی، مانوپور۔٪ اتے گوہ پنڈاں دے لوک اس دھرت۔ درش (لینڈسکیپ) نوں 'لیہی' کسندے سن۔ ساڈے پنڈاں وچ 'لیلی' شبد وی ورتیا جاندی ہے۔ ایہناں پنڈاں دیاں جوہاں وچ اک پاسے اچے اچے بے اتے جنگل بیلا، پھر پانی دے وہاں والی نیویں تھان 'لیہی' اتے دو وڈے وڈے قدیمی پنڈاں دے تھیہ (Ancient Sites) سن۔ جسڑے ہڑپا تہذیب دے نال جڑے دے جاندے ہن۔ لیکھک مطابق 1952 دی مرہند دی پچھوں ایہہ لوپ ہو گئے۔ صرف مانوپور۔٪ وچ چھوٹا جیہا تھیہ پچیا ہے۔ اسے لیہی وچ 1748 عیسوی وچ احمد شاہ ابدالی نوں ہرایا گیا سی۔ اس جنگ نوں 'مانوپور۔٪ دی جنگ' وجوں جانیا جاندی ہے۔ ایہہ ابدالی دا ہند اتے

پہلا حملہ سی۔ اس جنگ وچ آلے دوآلے دے پنڈاں دے کئی چور شہید ہوئے سن۔ جیہناں وچ کجھ گوسلاں پنڈ دے پنڈتاں دے منڈے سن۔ جیہناں دی یاد علاقے دے چیت-اچیت وچ تازہ ہے۔

لماجر اتوں بروالی دے وچکار سوئے دے کنڈھے کھڑکے اعلیٰ دوآلہ دیکھو تاں تہانوں دریا ورگی نیویں دھرتی محسوس ہو ویگی۔ امریکہ دے یو باسٹی شہر دے نیڑے پھیدر دریا دے نال نال لمبی دلدل ہے۔ اوہنوں لیوی (کیہا جاندا ہے۔ (Levee) قدرتی جاں نقلی کنڈھ توں ہندا ہے جو ہرھاں توں بچاؤن لئی ہندی انگریزی وچ لیوی دامتوٹا جیہاں تھ، دریا دے نیڑے بنی ہے۔ کئی وار دریا بیٹھلی دھرتی دے کجھ حصے نوں کھیتی باڑی لئی ورتن لئی دریا دی کسے دھار نوں موڑا دے کے رقبہ مہیا اہت کجھ پکا نہیں ہے۔ مقامی کروایا جاندا ہے۔ ایہہ رہائشی علاقیاں وچ ہرھاں نوں روکدی ہے۔ لیوی اتے لمبی دے رشتے لوکاں مطابق لمبی دار تھ لحن توں ہے۔ ٹہیاں توں زمین بیٹھاں ول لہندی جاندی سی اتے ایہہ نیوان میلاں تک پھیلی ہندی سی۔ 'لمبی' ڈھاہی بولی دا خاص شبد ہے۔

1960-75 وچ امریکی جسوسی ایگرہاں دوارا برساتاں وچ کھچیاں تصویراں وچ ڈھاہے دیاں لمبیاں وچ وگدے بے شمار وہن دیکھے جاسکدے ہن۔ ایہناں وہناں نوں لدھیانے ضلعے دا گزٹیر (1888-89) روکندا ہے۔ (17) ایہہ ساڈے ڈھاہے دے علاقے دا مشہور شبد ہے۔ یکدم چڑھ آئے پانی نوں روکندے سن۔ 'رون' شبد اسے توں بنیا ہووے گا جوں اسیں کنڈے ہاں، "بندہ رون وچ ہے۔" گزٹیر مطابق ڈھاہے وچ روآں دے سپٹ رستے ہن۔ ایہہ شوالک پہاڑاں ولوں آؤندیاں ہن اتے برساتاں وچ فصلاں دا نقصان کردیاں سن۔ رو دے ہڑھ توں بچن لئی اگے دی اگے نکلے توڑے جاندے ہن۔ ڈھاہے وچ کسان نوں پتہ ہندا سی کہ اوہدی جہڑی زمین رو دے رستے وچ ہے۔ اوہدے دانے گھر آؤن دا بہتا وساہ نہیں ہندا۔ گوریاں نے ریل-پٹریاں وچھاؤن سمیں ایہناں روآں دا دھیان رکھیا اتے پٹریاں بیٹھ دی ایہناں دی نکاسی لئی چھوٹے پل بنائے۔ ساڈے ڈھاہے وچ ایہناں نوں 'غیب دیاں پلایاں کنڈے ہن۔ جوں کسے نے لکھیا، "غیب دی پلی توں منڈا غائب ہو گیا، چڑھی آؤندی رو دیکھ کے۔"

جدوں اسیں نیوالاں، روآں اتے ریتلیاں پٹیاں دی نکشبندی دی گل کردے ہاں تاں ساڈے چیتے وچ انگریز سرویکار ولیم براؤن دا نام آؤندا ہے۔ اوہنے 1839-40 وچ دکھنی پنجاب اتے بھٹی ملک (18) دے سروے دوران کجھ وہناں اتے نیواناں (ذکر کیتا۔ اوہدے بنائے نقشے وچ تن وہناں نوں نیوال کہا گیا ہے۔ پہلی نیوال ملوٹ او (depressions) سری - پانچوالا ماہلا - سپانوالی - ابومر - نیڑے داناوالا توں شروع ہو کے ملوٹ ، ی جود (19) - ی س اولنہ عورش لہٹ ی ہ لی م 160 تک سی۔ ایہہ وہن روپڑ توں تقریباً ۱۰۰ : ۱۰۰ نگر

- بولانوالی - ڈھاباں - لوہگڑھ - بڑنگ کھیرا - شیرگڑھ - منڈیوالا ڈیوالی - ہو کے جوگیوالا پتھرالا توں شروع
 لاکڑھ جٹان سی۔ ایہہ دوویں نیوالاں آپس وچ مل جانیاں سن۔ تیجی نیوال پھلو کھیردی کولوں شروع ہندی سی - جنڈوالا
 - ساہووانا - جنڈوالا - لکھوآنا - موزگڑھ - ما کم پرا - کھونیاں - مکاٹا - ما کھا - اتے حسو (ہن ہریانہ)
 نگرانا (ہن راجستھان) تک جاندی سی۔ - ملر کھیرا - سالیوالا

ایہہ ساریاں نیوالاں ستلج دے کنڈھے توں بہت دوروں شروع ہندیاں سن۔ ستلج اتے نیوالاں دے وچکار مہیاں دالمبا چوڑا
 ساگر سی اتے ایہناں دی آپسی تند لبھن لئی وڈے سرویکھن دی لوڑ سی۔ ایچھی ہڈگسن نے تہاڑا نہر دے سرویکھن
 (1847) سمیں داناوالا (ملوٹ) توں اپر ول تھیڑی - کومبھائی - ساہیسی چند - بھلانیانا - ایلو - چند بھان - ملاح - بھگتا بھائیگا -
 گروسر - کشنگڑھ پکھر وڈھ - پتوں ہیرا سنگھ - لوپوں - ملاح - اکھاڑا (نیڑے جکراؤں) تک وہن دی کڑی جوڑ
 دتی۔ (20) ڈیوڈسن نے لدھیانہ بندوبست رپٹ (1851) وچ مغل کال دے زمینی دستاویزاں وچوں حوالے لے کے
 اکھاڑا توں اپر ماچھیواڑا، چکورا تے روپڑ توں آؤندی پرانی ندی دا وہن پچھان دا دعویہ کیتا۔ ایہہ ندی ستلج وچوں نکلی سی جو بعد
 وچ سک گئی۔ (21) اس طرحاں روپڑ - ماچھیواڑا - اکھاڑا - بھگتا - ملوٹ - ابوہر - پنیوالا ماہلا - سری گنگا نگر۔٪ نیوال دا رستہ
 جوڑ دتا گیا۔

سینیف الڈیم پہلا گورا کھوجی سی جسے نیوالاں نوں پانیاں دے اتہاس دی خوج دا اہم حصہ بنا داتا تے باقی نیوالاں دے رستے
 لبھن - جوڑن لئی نویں بحث شروع کر دتی۔ الڈیم نے 1874 والے لیکھ وچ دو نیوالاں دا ذکر کیتا تے ایہناں نوں ستلج
 دے پرانے وہن کیہا۔ اوہدے مطابق دوویں نیوالاں ابوہر توں 29 میل دکھن - پچھم (کتے 26 میل لکھیا ہے) وچ پنڈ
 ۱۱ - ۱۲ - ۱۳ - ۱۴ - ۱۵ - ۱۶ - ۱۷ - ۱۸ - ۱۹ - ۲۰ - ۲۱ - ۲۲ - ۲۳ - ۲۴ - ۲۵ - ۲۶ - ۲۷ - ۲۸ - ۲۹ - ۳۰ - ۳۱ - ۳۲ - ۳۳ - ۳۴ - ۳۵ - ۳۶ - ۳۷ - ۳۸ - ۳۹ - ۴۰ - ۴۱ - ۴۲ - ۴۳ - ۴۴ - ۴۵ - ۴۶ - ۴۷ - ۴۸ - ۴۹ - ۵۰ - ۵۱ - ۵۲ - ۵۳ - ۵۴ - ۵۵ - ۵۶ - ۵۷ - ۵۸ - ۵۹ - ۶۰ - ۶۱ - ۶۲ - ۶۳ - ۶۴ - ۶۵ - ۶۶ - ۶۷ - ۶۸ - ۶۹ - ۷۰ - ۷۱ - ۷۲ - ۷۳ - ۷۴ - ۷۵ - ۷۶ - ۷۷ - ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ - ۸۱ - ۸۲ - ۸۳ - ۸۴ - ۸۵ - ۸۶ - ۸۷ - ۸۸ - ۸۹ - ۹۰ - ۹۱ - ۹۲ - ۹۳ - ۹۴ - ۹۵ - ۹۶ - ۹۷ - ۹۸ - ۹۹ - ۱۰۰
 Kurrulwala لوک ۱۱ - ۱۲ - ۱۳ - ۱۴ - ۱۵ - ۱۶ - ۱۷ - ۱۸ - ۱۹ - ۲۰ - ۲۱ - ۲۲ - ۲۳ - ۲۴ - ۲۵ - ۲۶ - ۲۷ - ۲۸ - ۲۹ - ۳۰ - ۳۱ - ۳۲ - ۳۳ - ۳۴ - ۳۵ - ۳۶ - ۳۷ - ۳۸ - ۳۹ - ۴۰ - ۴۱ - ۴۲ - ۴۳ - ۴۴ - ۴۵ - ۴۶ - ۴۷ - ۴۸ - ۴۹ - ۵۰ - ۵۱ - ۵۲ - ۵۳ - ۵۴ - ۵۵ - ۵۶ - ۵۷ - ۵۸ - ۵۹ - ۶۰ - ۶۱ - ۶۲ - ۶۳ - ۶۴ - ۶۵ - ۶۶ - ۶۷ - ۶۸ - ۶۹ - ۷۰ - ۷۱ - ۷۲ - ۷۳ - ۷۴ - ۷۵ - ۷۶ - ۷۷ - ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ - ۸۱ - ۸۲ - ۸۳ - ۸۴ - ۸۵ - ۸۶ - ۸۷ - ۸۸ - ۸۹ - ۹۰ - ۹۱ - ۹۲ - ۹۳ - ۹۴ - ۹۵ - ۹۶ - ۹۷ - ۹۸ - ۹۹ - ۱۰۰
 پچھم وچ سی۔ ایہہ تھاں دا پکا پتہ نہیں لگدا۔ بستانی نقشیاں وچ - میل اتر 11 ان) دے گنیش گڑھ (ہن راجستھان
 کول دسدہ ہے۔ دوری دے حساب (٪ زرگن مارے لی و س) ٪ دوواں دا سنگم سری گنگا نگر
 نیڑے پچھم وچ پنڈ کلر کھیرا دے نیڑے تیرے ہو سکدا ہے۔ فروزپور دے گزٹیر وچ کلر کھیرا دے - نال ابوہر دے دکھن
 پورب - نیوال ہون دا ذکر ہے۔ ابوہر توں کلر کھیرا جنھی دوری اتے پنڈ کرڑوالا (ہن راجستھان) ہے پر ایہہ ابوہر دے دکھن
 راتب ملے تا 30 10 (Latitude) وچ ہے۔ جگہ دا صحیح نام پتہ نہیں لگ سکیا پر ایہدی موجودگی و تھکار
 (23) - ۱۱ - ۱۲ - ۱۳ - ۱۴ - ۱۵ - ۱۶ - ۱۷ - ۱۸ - ۱۹ - ۲۰ - ۲۱ - ۲۲ - ۲۳ - ۲۴ - ۲۵ - ۲۶ - ۲۷ - ۲۸ - ۲۹ - ۳۰ - ۳۱ - ۳۲ - ۳۳ - ۳۴ - ۳۵ - ۳۶ - ۳۷ - ۳۸ - ۳۹ - ۴۰ - ۴۱ - ۴۲ - ۴۳ - ۴۴ - ۴۵ - ۴۶ - ۴۷ - ۴۸ - ۴۹ - ۵۰ - ۵۱ - ۵۲ - ۵۳ - ۵۴ - ۵۵ - ۵۶ - ۵۷ - ۵۸ - ۵۹ - ۶۰ - ۶۱ - ۶۲ - ۶۳ - ۶۴ - ۶۵ - ۶۶ - ۶۷ - ۶۸ - ۶۹ - ۷۰ - ۷۱ - ۷۲ - ۷۳ - ۷۴ - ۷۵ - ۷۶ - ۷۷ - ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ - ۸۱ - ۸۲ - ۸۳ - ۸۴ - ۸۵ - ۸۶ - ۸۷ - ۸۸ - ۸۹ - ۹۰ - ۹۱ - ۹۲ - ۹۳ - ۹۴ - ۹۵ - ۹۶ - ۹۷ - ۹۸ - ۹۹ - ۱۰۰
 (Longitude) 74 10

الذیم نے 1874 والے لیکھ وچ ہڈگسن والی نیوال نوں ابوہر جاں پچھمی نیوال دا نام دتا۔ دوجی نیوال دا نام ہٹھنڈہ جاں پوربی نیوال رکھیا۔ اوہدے مطابق ایہہ ہٹھنڈے دے قلعے دے نیڑیوں لنگھدی سی اتے ڈبوالی دے اتروچ سی۔ اس نیوال دا رستہ اوہنے ماچھیواڑا۔ تلونڈی بھائی۔ اکھاڑا۔ ہٹھنڈہ۔ ڈبوالی۔ سری سنگا نگر۔٪ (1893 دسیا۔ الذیم نے (kurrulwala) لسازا (جوڑے پ ماں دے کول) -والے لیکھ وچ ہٹھنڈہ نیوال دے وہن نوں نواں رستہ دتا۔ ایہہ چمکور (kurrulwala) ٪ سری س : گ نگر -ڈبوالی : ہٹھنڈہ -برنالہ -مالیر کوٹ -لا -دہڑو -بگھور -٪ سرورپور -بروالی -ملہاجرا -پھورور -ورسی۔(42) ایہہ نیوال چمک ڈبوالی والے وہن داروپ لگدی ہے۔ ایہہ وہن ولیم براؤن دے -تپا -برنالہ -بھدروڈ -مالیر کوٹلا -لسازا -جرگڑی دے سنجائی محکمے دے 84-1883 لاگٹھ جٹان وہن دی کڑی وچ دسیا جاندہ ہے۔ -ڈھاہاں -لوگڑھ -ڈبوالی -پتھراالا نقشے وچ ایہہ دہڑو (نیڑے کھنہ) توں ڈبوالی ول جاند اوسدا ہے۔ دہڑو توں چمکور ول نوں ایہہ بئیاں جاں لہی دے روپ وچ کھنہ -جرگڑی تک وہن ہن ختم ہو چکیا ہے۔ جرگڑی توں ڈبوالی تک اس وہن دی پچی -ہو ویگی۔ چمکور اتے دہڑو توں لسازا دے روپ وچ باقی ہے۔ ایشانی لسازا چوہ

الذیم نے 1893 دے لیکھ دے نقشے وچ تہی جاں سبھ توں پوربی نیوال دا ذکر جوڑ دتا۔ جہدی نشاندہی ریورٹی نے 1892 والے لیکھ وچ کیتی سی۔(25) ریورٹی (1892) نے نیوالاں دے رستے کجھ بدل کے پیش کیتے۔(26) اوہنے پچھمی نیوال دارستہ چمکور۔ کمرالا کلاں۔ دوراہا۔ اکھاڑا۔ مہراج۔ ہٹھنڈہ۔ ملوٹ۔ ابوہر۔ سری سنگا نگر۔٪ (kurrulwala) دسیا۔ اس ویلے اس وہن راہیں سرہند نہر وچوں نہر کڈھن دی گل چل رہی سی۔ کیندری نیوال نوں ریورٹی نے ڈبوالی نیوال کیہا۔ اوہدا مننا سی کہ : ہٹھنڈے کول کوئی سرگرم وہن نہیں ہے۔ دو ٹنوں جے لوپ ہوئے وہن اتھے ملدے دکھائی دیندے ہن۔ اس کر کے اوہنے نیوال نوں ہٹھنڈے دی تھاں ڈبوالی نیوال دا اج یں اھچ لوک budhur نام دتا۔ اوہدا کہنا سی کہ ایہہ چمکور توں کجھ اگے ٹکڑیاں وچ ونڈی جاندی ہے اتے پورب وچ ہے۔ اترو س کدی ہے جو : ہٹھنڈے توں 03 میل اتے ڈبوالی توں 23 میل (ہن ہریانہ) دے) ٪ بچھم وچ ہے۔ ایہہ ڈبوالی (ہن ہریانہ) دے اترو وچ فتح پور۔ میل دکھن 38 ایہہ اکھاڑے توں تب اب ن اھچ ح ی ح ص ی د budhur دکھن وچ لنگھدی ہے۔ ایہہ ابوہر والی نیوال نال مل جاندی ہے۔ ہدوڑ نہیں مندا۔ ہور پچھان شہنکے ہن۔ ایہہ بھدوڑ لگدی ہے پر ریورٹی ruh dub نوں ب بھدروڈھ جاں بٹر جاں بگر جاں بھلر ہو سکدا ہے۔ ریورٹی مطابق ڈبوالی نیوال روپڑ دے بچھم توں وایا چمکور اتے کمرالا ہندی

ہوئی چھپی میل بعد غائب ہو جاندی ہے۔ ایہہ دھارا ڈبوالی نیوال دی لگاتار ہو
دی سی۔ س مکھی ہے جو دہڑو (کھنہ) کول مڑ سر جیت ہن

تیبی جاں سبھ توں پوربی نیوال چکور توں شروع ہو کے بھیکھی دے قلعے دے 7-8 میل اتر۔ پچھم توں لنگھدی سی۔ ایہہ
ڈبوالی نیوال دے برابر چلدی ہوئی 8-10 میل دی دوری بنائی رکھدی سی۔ بھیکھی توں اگے ایہدی کڑی ولئم براؤن دے
پھلو کھیردی۔ حسو (ہن ہریانہ)۔ ماکھا۔ کھونیاں ماکانا۔ مالکپرا۔ موز گڑھ۔ لکھو آنا۔ جنڈ والا۔ ساہووانا۔ سالیوالا۔ ملر کھیرا۔ نگرانا
(ہن راجستھان) والے وہن نال جوڑی جاندی ہے۔ ایہہ ہنوما گڑھ دے قلعے دے اتر وچ گھگر نال مل جاندی سی۔ اس
نیوال دے وہن راہیں سر ہند نہر دی کوئلہ برانچ کڈھی گئی سی۔ ایہدا مطلب ایہہ چکور۔ کھانو۔ بھامیاں۔ بڈلا۔ پھستگڑھ
نیوال۔ مہون اتے منڈی گوبند گڑھ دے پچھم توں ہندی ہوئی بھسوڑ۔ دھوری۔ ہریگڑھ۔ رلا۔ بھیننی باگھا۔ موڑ۔ تلونڈی
صابو۔ راما منڈی توں حسو۔ ماکھا۔ جنڈ والا۔ نگرانا ول جاندی ہوو گی۔

لدھیانے دے پچھم وچ تہاڑا توں سکر نیں نکدی سی۔ ایہہ جینڈا۔ دھر مکوٹ۔ فروز پور۔ مدو پیر ہندی ہوئی دوبارہ ستلج نال
مل جاندی سی پر ایہدی گنتی تن خاص نیوالاں وچ نہیں ہندی۔ تن نیوالاں توں بنھاں بییاں دیاں ہور کئی لڑیاں سن۔
جیہناں نوں ستلج دے پرانے وہناں وجوں پیش کیتا جاندے ہے۔ نیارکس (1875) دانناسی کہ روپڑ توں لدھیانہ دے
وچالے ستلج دے کئی مہان کھلے اتے بند ہندے گئے۔ دریا وچوں نکلن والے اچھالاں (نے ملک دی نیوان جاں Spills)
پچھم ول وہنا شروع کیتا۔ جدوں دریا نے اپنا تلا ہور ڈوگھا کر لیا تاں ایہہ اچھال سکدے۔ ڈھلان مطابق دکھن
ایہناں وچ پانی تیز میناں جاں مڑھاں ویلے وگن لگدا سی۔ ایہناں وہناں نوں ہولی ہولی ریت نے ڈھک گئے۔ (72)
لیا۔

ریت تیزی نال پھیلدی سی۔ گردیو سنگھ (1952) نے 'جیو گرا پھر' رسالے لئی لکھے لیکھ وچ اس سسیادا ذکر کیتا۔ اوہدے
مطابق ستلج دے پرانے وہناں توں ریت اتے گھٹا ڈکے زرخیز میناں نوں تباہ کر رہا ہے۔ لدھیانے ضلعے دی سمرالا تحصیل
دے کئی حصے تاں ریگستان بن چکے ہن۔ روہتک، ہسار اتے فروز پور ضلعیاں وچ حالات بھیڑے ہن۔ ریگستان لگاتار اگے
ودھ رہا ہے۔ ایہہ تباہی ستلج دی باریک ریت اتے پرانے وہناں توں اڈدی ریت، شوالک پہاڑاں وچ جنگل کٹن اتے مٹی
کھرن نال ہو رہی ہے۔ شوالک لڑی وچوں نکدے وہناں دیاں لیاندی گادا تے ریتا بلدی اتے تیل داکم کردے ہن۔ (28)

پرانے وہناں دے ٹبیاں وچ کاریتا ملدا ہے۔ جہدے توں اندازہ لایا جاندا ہے کہ اتھوں دریا و گیا ہووے گا۔ آئیہ میٹی کانپور، امپیریل کالج عوف لنڈن اتے ٹیکنکل یونیورسٹی عوف ڈینمارک دی سانجھی کھوج مطابق ستلج اٹھ ہزار سال پہلاں اپنے موجودہ (روپڑ-پھلور-ہریکے) و ہن وچ پہنچ چکیا سی۔ (29) ٹبیاں وچلے کن اتے کاریتا اس و ہن دی نشانی ہن۔ ایہہ توں بنھاں ستلج دے ہڑھاں نال آئی مٹی اتے اڈدی ریت دے کن ٹبیاں وچ موجود ہن۔ اسے کر کے مالوے دے ہر پنڈ شہر دا بندہ اپنے علاقے نوں ستلج نال جوڑدا ہے۔ اوہ ٹبیاں اتے لسیاں وچوں ستلج نوں لہدے ہن۔ ایہی مالوے دے مہان ٹبیاں اتے ستلج دے پورے مالوے وچ وگن دی گھنڈی ہے۔

لکھی جنگل اتے نیوالاں

پنجاب دے اتہاس وچ لکھی جنگل دا نام نظام اتے نابری نال جڑیا ہویا ہے۔ دا با نظام دا خاصہ ہے پر نابراں دا کردار ہر طرحاں دے دا بے نوں ونگارن دا ہے۔ سماکی نظام دے دا بے نوں لکار دے نابراں نوں لکھی جنگل دی سداوٹ رہی ہے۔ اتہاس گواہ ہے کہ گپت سامراج توں لے کے گوریاں تک لکھی جنگل نابراں دی پناہ بندارہا۔ جہدے کر کے لکھی جنگل نوں لگاتار کنیا گیا۔ ایہہ جنگل سنگڑا سنگڑا خاص پنڈ دے گردوارے اتے کجھ رکھاں تک محدود ہو گیا۔ جیسینیل دیورا مطابق مڈھلے مدھکال وچ لکھی جنگل دی چچھم حد بیاس دریا دا پرانا تلا (وتس سوت لے کی رہ الت 30)۔ یس (bed) کھوڑا تے اگے ملتان ضلعے تک پھیلیا ہویا ہے۔ لکھی جنگل دی پوربی - دیپالپر - شیرگرھ - قصور - آجمل - نوآباد حد سمانا، دکھنی حد ہنوماگرھ اتے سرسا تے اتری حد جالندھر دوآب سی۔ لکھی جنگل نوں ہریا بھریا جنگل بناؤن وچ ستلج، بیاس سی۔ نیوالاں ستلج اتے شوالک دے وہناں دا پانی جنگل تک پچاؤندیاں رہیاں۔ اتے گھگرتوں بنھاں تن نیوالاں دا اہم حصہ جدوں نیوالاں سک گئیاں تاں جنگل پانی توں محروم ہندا گیا۔ اس روہی نوں انیویں صدی دے آخری سالوں وچ ستلج دے پانی نے نہراں راہیں آباد کرنا شروع کر دیا۔ ہن نہ لکھی جنگل دا وجود بچیا وچ اندازہ لایا سی کہ ستلج دے پرانے وہن نہراں 1892 ہریتلیاں پٹیاں دا نامونشان باقی ہے۔ ریورٹی نے ہے اتے ن وچ تبدیل کر دتے گئے ہن۔ چھیتی ہی سارے پرانے وہناں دیاں نشانیاں ختم ہو جانگیاں۔ ستلج وچوں نکلیاں نہراں ایہدے دے پرانے وہناں دیاں نشانیاں ختم کر وہناں وچ جاں اوہناں دے نیڑے تیرے ونگلیاں جو ستلج دینگیاں۔ (13)

اتہاسکار سنیل کمار نے نیوالاں دی دھارنا، ڈھانچے اتے اتہاس دی پیچیدگی بابت لکھیا ہے، "نیوالاں دے ڈھانچے اتانا۔ بانا اتہاس دے سندربھ وچ بہت پیچیدہ ہے۔ روپڑ دے پورب وچوں موٹے طور اتے تن سکے وہن لگاتار وچ پچھانے گئے۔

جیہناں نوں پچھمی، کیندری اتے پوربی نیوالاں دا نام دتا گیا۔ ایہہ اکت-دوہے دے برابر چلدے ہوئے ہٹھنڈے ضلعے راہیں لنگھدے سن۔ ایہہ اکت دوہے نال ملدے نہیں پر ساخھی وادی وچ جا ملدے سن جو ہنوما گٹھ دے اتر۔ پورب وچ پورب توں پچھم ول موجود ہے۔ جرمن کھوجی و لہیلی دامننا ہے کہ ایہہ تن نیوالاں ستلج دے پورب توں پچھم ول ہجرت دیاں پڑا در پڑا نشانیاں ہن۔ پوربی نیوال سبھ توں پرانے و ہن دی نشانی اتے پچھمی نیوال سبھ توں تازے چھڈے و ہن دی نشانی ہے۔ ایہہ سارے قیاس نیوالاں دی ہوند بابت سادے جے و چار ہن پر لینڈ سیٹ (سیٹلائٹ راہیں دسدیاں) تصویراں بے حد پیچیدہ اتے بے شمار دریائی و ہناں دی دس پاوندیاں ہن۔ ایہہ صرف تن سکے و ہن جاں نیوالاں نہیں ہو سکدیاں۔ ایہناں دی گنتی ودھ ہے۔ نیوالاں دی دھارنا دی بنیاد سنیاں۔ سنایاں گلاں اتے ہے۔" (32) ایہدی ترکسنگت دھارنالی اتے نیوالاں دی صحیح پچھان لئی مگر کھوج دی لوڑ ہے۔

*جتندر موہر پیٹھے وجوں فلساں ہون دے نال پنجابی دا پرچت خوبی لیکھک ہے۔ پنجاب دے وہنا اتے پنجابی وچ لے سے توں لیکھ لکھ رہا ہے۔

1 Major H.G Raverty: The Mihran of Sindh and its Tributaries, Journal of the Asiatic Society of Bengal, 1892, Vol. 61, P 411

2. Journal of Captain C.M. Wade s Voyage from [Ludhiana] to Mithankot by the river Satluj, on his mission to Lahor and Bahawalpur in 1832-33. By Lieut. F. Mackeson, 14th regt. N.I. P 167

3. Major H.G Raverty: The Mihran of Sindh and its Tributaries, Journal of the Asiatic Society of Bengal, 1892, P 411

4. پنجاب دی جو گرافائی تواریخ، بوٹے شاہ، 1850، پنجابی ترجمہ فٹشی بھول، لوک گیت پراکاشن 2007، صفحہ 7

5. Shubashis Das: Unknown Civilization of Prehistoric India, Page VIII, 2014

6. گنگا پر ساد سر شتادار کلکٹری دی ضلع فروز پور بابت لکھت، 1 اگست 1850، کتاب سیر- پنجاب، صفحہ 333

7. ڈاکٹر. نامہ سنگھ، دھرتی پیار کریندیئے (پنجاب دیاں لوک سیانپاں)، پبلیکیشن بیورو، پنجاب یونیورسٹی پٹیالہ، صفحہ 226

8. ڈاکٹر. نامہ سنگھ، دھرتی پیار کریندیئے (پنجاب دیاں لوک سیانپاں)، پبلیکیشن بیورو، پنجاب یونیورسٹی پٹیالہ، صفحہ 226

9. ڈاکٹر. نامہ سنگھ، دھرتی پیار کریندیئے (پنجاب دیاں لوک سیانپاں)، پبلیکیشن بیورو، پنجاب یونیورسٹی پٹیالہ، صفحہ 221

10 پنجابی اتے سندھی لوکدھارا اوچّ خواجہ پانیاں دا پیرنیا جاندا ہے۔

11. میندر رندھاوا، دیوندر ستیا رتھی (سنکلن اتے سمپادک)، پنجاب دے لوک گیت، پندرہویں چھاپ (2015)،

سہت اکادمی، صفحہ 109

12. ڈاکٹر. ہر بنس سنگھ چاولا، رسالہ سیس گنج، دلی شر و منی گردوارہ پر بندھک کمیٹی، اگست 2017، صفحہ 13

13. لدھیانہ ضلعے دا گزٹیسر، 1888-89، صفحہ 5

14. Report on the revised settlement of the district of Ludhiana in the Cis-Sutlej- States ; Author: H. Davidson G.C. Barnes ; Issue Date: 1859 ;
Publisher: Lahore, PP 24-25

15. Gurdev Singh, The Problem of desiccation of the Jumna-Satluj divide,
The Geographer, 1952, Vol. 5 No. 1, P 34

16. بروالی کیسر سنگھ والی، سمپادک نرمل سنگھ لامبرٹا، پنج ند پرکاشن، پنجابی سنگھ، صفحہ 107

17. لدھیانہ ضلعے دا گزٹیسر، 1888-89، صفحہ 4

18. لکھ روپ وچ بھٹنیر عرف ہنوماگلڑھ، سرس، ابوہر، فاضلکا، ملوٹ، بوہا، بڈھلاڈا، ہریاؤ، ڈسکا، ہسار اتے ٹوہانے دا علاقہ۔
اس علاقے نوں بھٹی ملک کیہا جاندا سی۔ گوریاں نے بھٹیانانا نام دا ضلع بنایا سی۔ جہدے وچ سمبندھت علاقے شامل سن۔

19. The lost River of the Indian desert: A comment by Nearchus, 1875,
Calcutta review, Vol. 60, P 329

20. Selections from the Records of Government, Volume 2, North-Western
Provinces, India, P 49

21. Report on the revised settlement of the district of Ludhiana in the Cis-Sutlej- States ; Author: H. Davidson G.C. Barnes ; Issue Date: 1859 ;
Publisher: Lahore, PP 24-25

22. C.F. Oldham, Notes on the lost river of the Indian desert, Calcutta
Review 1874, Vol. 59, PP 5-6

23. The lost River of the Indian desert: A comment by Nearchus, 1875,
Calcutta review, Vol. 60, P 329

24. C.F. Oldham, The Saraswati and the lost river of the Indian desert, The
Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, (Jan.,
1893), P 59

25. H.G. Raverty, The Mihran of Sindh and its Tributaries: A Geographical
and Historical Study, Journal of the Asiatic Society of Bengal, 1892, Vol. 61
, PP 411-12

26. H.G. Raverty, The Mihran of Sindh and its Tributaries, PP 410-11-12

27. The lost River of the Indian desert: A comment by Nearchus, 1875,
Calcutta review, Vol. 60, P 328

28. Gurdev Singh, The Problem of desiccation of the Jumna-Satluj divide, The
Geographer, 1952, Vol. 5 No. 1, P 36

29. Counter-intuitive influence of Himalayan river morphodynamics on Indus
Civilisation urban settlements, 2017, Nature communications

30. Prof. G.S.L Devra, "Forgotten Lakhi Jangle of Punjab-An Epic of contest
between man and nature", Lecture at Punjabi University Patiala, 8th Feb.
2017

31. H.G. Raverty, The Mihran of Sindh and its Tributaries: A Geographical
and Historical Study, Journal of the Asiatic Society of Bengal, 1892, Vol. 61
, P 412

32.Dr. Sunil Kumar, Drainage system in Satluj-Yamuna divide during Harappan age, International journal of creative research thoughts, Vol. 6, Issue 1 Jan. 2018, PP 581-82

سوناسنگھ اتھاس وبھاگ پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ توں PhD کر رہا ہے۔ بستنوا دی پنجاب وچ ذات اتے قبیلیاں تے کھوج
کارج کر رہا ہے۔ اوہنا نے راشٹری سیمیناراں وچ پڑھے پرست کیتے ہن اتے نامور رسالیاں وچ پیر چھپے ہن۔

اُپر ادھلکا دائرمان: گڑگاؤں ضلعے دے مناس

سوناسنگھ

(سوناسنگھ اتہاس و بھاگ، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ دکھے پنجاب دے سابقہ اُپر ادھک قبیلیاں اتے پینچ ڈی کر رہا ہے۔)

مناس راجپوت مول داد عوہ کر دے ہن اتے سر ڈینزل ایٹسن نوں چنگلی طرحاں ستھاپت منیا جاندا ہے۔ مرد شماری دی رپورٹ وچ اک ہور سروت درج کیتا گیا ہے کہ مناس راجپوتاں دی اک شکھاسن، اتے گڑگاؤں ضلعے دے کجھ حصیاں وچ رہندے ہن، اوہناں دا کھ دفتر ضلعے دے بہت دکھن وچ، سہارنپور دے چھوٹے جے قصبے وچ ہے، جو کہ راج دوارا گھریا ہویا سی۔ الور۔ ماتھر۔ ال۔ امارا نے دیا کہ مینا قبیلے دے لوک مارواڑ وچ رہندے سن۔ مارواڑ اس سمیں اجیر پرانت دا ضلع سی۔ مناس نواسیاں نوں لٹن لئی آئے، جو براہمن سن اتے پتر اگے آئے، بہادری نال لڑے اتے میناں نوں ہرایا۔ مینا شبد شاید سنسکرت دے شبد من توں لیا گیا ہے، جسدا ارتھ ہے مچھی۔ ایہہ سدھانت کہ ایہہ مینا جاں مینا شبد نال جڑیا ہویا سی، طعنے مارن لئی، استھری اتے ڈینزل ایٹسن دوارا سویکار نہیں کیتا گیا سی۔ کجھ مینا نوں میونس نال جوڑیا گیا سی، جو کہ محمد دھرم داد عوہ کر دے سن۔ پر اوہ بہت سارے ہندو تیوہار مناؤندے سن، اتے اسے پنڈ دے دیوی۔ دیوتیاں نوں ہندو زمینداراں وچوں مندے سن۔

27 اگست 1873 نوں، لیچہ مینینٹ۔ کرنلینینٹ جی۔ ہچسن، انسپیکٹر۔ جنرل آف پولیس پنجاب نے پنجاب سرکار دے سکرتوں اک پتر لکھیا کہ کمیٹی دی رپورٹ وچ مینا قبیلے نوں دلش نکالے اتے پنڈاؤن لئی تجویز نوں اکٹھا کرن اتے الیکن دا حکم دتا گیا ہے۔ گڑگاؤں ضلعے دے ایہہ کمیٹی لیچہ مینینٹ کرنل، ڈپٹی انسپیکٹر جنرل آف پولیس دیاں سیواواں ادھین سی۔ جس دے دلش بارے جانکاری جتھے مناس ستھت سی، اتے سارے وشے اتے صلاح بہت قیمتی سی اتے جس نے کمیٹی دی ہر میننگ وچ حصہ لیا سی۔ میری دے تحصیلدار نال وی صلاح۔ مشورہ کیتا گیا، کیونکہ شاہ پور ضلعے بارے اس دا گیان کافی سی اتے اوہ سکیم دے کھیتی باڑی حصے نال جڑے سارے نقطیاں اتے لاجھد اٹک جانکاری دین دے یوگ سی۔

کمیٹی نے وچار کیتا کہ مناس نوں گڑگاؤں توں ہٹا کے شاہ پور وچ وسایا جاوے۔ اوہناں نوں ڈھکویں آسرا، سنداں، کھیتی سنداں اتے گھریلو لوڑاں نال شروع کرنا؛ اوہناں نوں اکٹ سال لئی برقرار رکھن لئی؛ اتے اوہناں نوں نینترت کرن اتے کم کرن لئی ڈھکویں ستھاپنا پر دان کرو، روپے دی لاگت آوگی۔ 1, 12,254 دسترت انومان انوسار۔

شاہ پور ضلعے وچ مناس کلونی دی پرستات ستھاپنا سبندھی کمیٹی دی کاروائی۔ کمیٹی پیٹھ لکھے نقطیاں اتے اپنا پرستاور کھدی ہے :-

کنٹرول

1. ایہہ کہ ایہناں ویکتیاں نال قیدیاں وانگ ووہار کرنا فائدے مند نہیں سی، سدھار وادی بندوبست توں سنتریاں، وارڈراں، باراں، بولٹاں اتے کندھاں دوارا بچن توں روکیا جاسکدا سی جس نوں مایا نہیں جاسکدا۔

اجیہا کرنا بہت مہنگا ہووے گا، اتے سنبھو طور اتے اوہناں نوں کھیتی باڑی جاں ہور ایماندار کماں لئی پریرت کرن دیاں ساریاں کوششاں نوں ہراد یوگا۔

2. ایہہ کہ بندوبست لئی چنی گئی زمین دی بھوگوک ستھتی اپنے آپ وچ اجیہی ہے جو نشپت طور اتے پچنا مشکل بناؤندی ہے، اتے اجیہاں ساریاں کوششاں دے ورو دھ اکٹ وڈی رکاوٹ وجوں زبھر کیتا جاسکدا ہے۔ اترو لون ریخ دے وسنیک سن، جو مناس دوارا طاقت وچ کسے وی کوشش داور و دھ کرن دے کافی سمر تھ سن؛ دکھن اتے ابھید ریت دی رہند۔ کھونہد ہے، جس نوں تھلّ وجوں جانیا جاندا ہے، جس توں علاوہ کوئی وی وسنیک سرکھیت ڈھنگ نال اپنا رستہ نہیں لہ سکدا؛ اتے پورب اتے پچھم ولّ جھیلم اتے سندھ ندیاں ہن۔

3. ایہہ کہ دیش دے لوک، جیکر انعاماں دے وعدے دوارا صحیح ڈھنگ نال ہدایت اتے آبیجت کیتے جاندے ہن، تاں اوہ اپنے آپ نوں سبھ توں سپورن رکاوٹ ثابت کرنگے جو مناس دے بچن دے ورو دھ پر اپت کیتا جاسکدا ہے، اتے ہر سنبھو طور اتے مناس نوں کھیتی کرنا سکھاؤن وچ مدد کریگا۔

4. اس لئی، اکٹ کشل، بھوویں چھوٹی نگرانی اتے نینترن ستھاپنا، سدھار وادی پنڈاں وچ کچھ برکنڈیز اتے پولیس دوارا سمر تھت، دیش وچ کم کرن دی اکٹ تیز اتے سہیوگی پر نالی دے نال اتے نیڑلے پولیس سٹیشنوں نوں وادھو سہائتا دی لوڑ

ہونی چاہیدی ہے۔ اکت دوش جاں بچیا ہو یا بچنا، مناس نوں کم کرن اتے اوہناں نوں بندوبست چھڈن توں روکن لئی پوری ماترا وچ نینترن دا بیمہ کرواؤن لئی کافی ہووے گا۔

اُپر ادھی قبیلے دا مناس گھوشنا

ایہہ 9 جون، 1873 سی، مینا آبادی نوں پر بھادشالی ڈھنگ نال نینترت کرن لئی ایہہ ضروری سی کہ مول راجاں اتے بریٹیش کھیتر وچ اکسار کاروائی کیتی جاوے۔ سبندھت سارے مول راجاں نوں پنجاب وچ نیماں دے اکت سماں سموہ نوں سویکار کرن لئی پیرت کیتا جانا چاہیدا ہے اتے مناس نوں ایکٹ XXVII دی دھارا 5 دے تحت اکت اپرا دھک قبیلہ گھوشت کیتا جانا چاہیدا ہے۔ 1871 دا ایکٹ دیاں دھاراواں نوں سختی نال لاگو کیتا جانا چاہیدا ہے۔

روزانہ رول-کالاں پنڈاں دے کھیاں کول ہونیاں چاہیدیاں ہن۔ اس مہتو پورن ڈیوٹی نوں سبجے ڈھنگ نال نبھاؤن لئی کھیاں نوں ذمہ وار بنایا جانا چاہیدا ہے، اتے اوہ سارے گیر بازراں دی ترنت رپورٹ کرن لئی پابند ہونا چاہیدا ہے۔

پولیس دے اکت اچھ ادھیکاری نوں مینا پنڈ وچ لگاتار گھمنا چاہیدا ہے اتے انشپت انترالاں اتے ہریک پنڈ دی رول-کال لینی چاہیدی ہے۔ جیکر کوئی مینا بنناں پاس غیر حاضر پایا گیا تاں اس نوں سزا دتی جاوے۔ جوہں کہ مناس دے رول نوں کال کرنا شروع کیتے جان والے سسٹم دا اکت بہت مہتو پورن تہ ہے، اس لئی ایہہ دیکھن لئی بہت دھیان رکھیا گیا سی کہ ایہہ ڈیوٹی صحیح ڈھنگ نال سی۔ پنڈاں دے کھیاں دوارا بنائی گئی۔ جیکر اچھیاں کیتا گیا تاں ساڈے اپنے ہی ضلعے اچھ بیٹھ لکھے طریقے نال بھیڑے کرداراں دارول-کال کیتا گیا: پنڈ دے چوکیداراں نوں اپنی ڈیوٹی سونپن والا پولیس ادھیکاری گھرنوں چلا گیا؟ پر پورا دے اکت ممبر نے "ہان" دا جواب دتا، جس اتے اٹھل چوکی دار چلا گیا اتے دسیا کہ اوہ ویکتی اپنے پنڈ وچ موجود ہے۔ پر سچائی اوہ اس سبب شاید میل دور سی۔

ستھانک مکان مالک اتے قبیلہ

لمبڑدار۔٪ نوں غیر-حاضر مناس نوں "تیاگ دین" وچ اسپھل رہن لئی جرمانہ اتے قید دی سزا دتی گئی سی، جدوں اچھیاں کرن لئی بلایا گیا سی تاں ایہہ سخت جا پدا سی۔ بے مینا ڈیکن چلی گئی ہے (کرٹل بروک دی چٹھی دا پیرا 71) تاں بد قسمت لمبڑدار۔٪ اس نوں پھڑ کے واپس کوں لیاؤندا سی۔ پنڈاں دے لمبڑداراں نوں ذمہ وار ٹھہرایا گیا۔

1. روزانہ رول-کال لین لئی۔

2. بناں چھٹی دے غیر حاضر لوکاں دے جان دی رپورٹ کرن لئی۔

3. پاس پراپت کرن والے مناس دی رواںگی اتے واپسی دیاں طریقاں دی رپورٹ کرن لئی۔

4. دو بے پنڈاں توں مناس دے آؤن دی سوچنا دین لئی، اتے اجیسے ویکتیاں دی گرفتاری لئی جو بناں پاس توں آسکدے ہن۔

5. مناس دی گرفتاری لئی جو اپنے گھر واپسی اتے بناں پاس توں پنڈ چھڈ گئے سن۔

اپر دکت فرضاں وچوں کسے اک نوں بھاؤن وچ لمبڑدار۔٪ دی انگلی دی سزا ہونی چاہیدی ہے۔ اس دے نال ہی پنڈ دے چوکی دار نوں وی اسے طرحاں دے فرضاں دی کارگزاری لئی ذمہ وار ہونا چاہیدا ہے اتے اوہناں دی انگلی لئی سزا دا جواب دینا چاہیدا ہے۔

گڑگاؤں ضلعے دے مناس داینترن۔

مینا سیٹلمینٹ نیم

شاہ پور ضلعے وچ وے مینا گینگ دی نگرانی اتے نینترن لئی اپرا دھک قبیلے ایکٹ، 1871 دی دھارا ادھین نیم۔

نینترن اتے نگرانی۔

شاہ پور ضلعے وچ مینا سدھار وادی بستیاں دا عام کنٹرول شاہ پور دے ڈپٹی کمیشنر کول سی۔ سدھار وادی ادارے دیاں ساریاں نیوکتیاں اتے سزاواں ڈپٹی کمیشنر کول ہی ہندیاں سن۔

کلونی دے سپر ڈینٹ سی۔ اوہ ڈپٹی کمیشنر نوں کسے وی مہتو پورن معاملے دی ترنت رپورٹ کرن لئی پابند سی؛ اتے نرلیپ سدھار پنڈ دے انچارج ادھیکاری اجیسے معاملیاں وچ ڈپٹی کمیشنر نوں رپورٹ دیاں کاپیاں کالونی دے سپر ڈینٹ نوں بھیج دے سن پر ڈپٹی کمیشنر دوارا ترنت نوٹس دی منگ کیتی جاندی سی، جدوں اجیہا کرن نال رپورٹ دی کاپی ڈپٹی کول پہنچے گی۔ کمیشنر کالونی دے سپر ڈینٹ راہیں بھیجے گئے اصل توں جلدی۔

جھٹوں تک سنبھوسی، کلونی دے سپر ڈینٹ، جاں سدھارک پنڈ دے انچارج ادھیکاری ساریاں شکایتاں نوں نجی طور اتے سندے اتے جانچ کر دے سن اتے اس طرحاں دیاں ڈیوٹیاں ماتحت کر چاریاں نوں نہیں لگائیاں جان دیاں سن۔

سدھار وادی بندوبست دی سیما اس زمین دی سیما سی جس اتے مینا قبیلہ اس ایکٹ ادھین وسیا ہویا ہے۔

ستھائی جاں استھائی سدھارک پنڈ دی سیما، اس ایکٹ دے ادھین ستھاپت کیتی گئی سی، کندھ، واڑ، باڑ، کھائی، جاں کوئی سپیشٹ طور اتے پر بھاشت لائن جس دوارا سمیت اتے پر بھاشت کیتا گیا ہے۔

منس جاں تاں بندوبست دیاں سیماواں دے اندر جاں کسے ستھائی جاں استھائی سدھار والے پنڈ دیاں سیماواں دے اندر رہینگے، جو یوں کہ ڈپٹی کمیشنر نر دلش دے سکدا ہے۔

مناس سیماواں توں باہر نہیں جانا، سوائے کسے کار چکاری پارٹی نال جڑے ہون، جاں ستھاپنا دے کسے ممبر دے سدھے چارج ادھین۔ کسے وی مینا نوں بندوبست دی سیما توں باہر جاں ستھائی جاں استھائی پنڈ توں بناں پاس دے جان دی اجازت نہیں دتی جاوے گی، جس نال اوہ جڑیا ہویا سی۔ جے اوہ پنڈ بستی دی حد توں باہر سی۔

بندوبست دی حد توں باہر ستھت کسے وی اجیہے پنڈ نال جڑے اک مینا نوں، جیکر بستی وچ جان دی اجازت دتی جاندی ہے اتے اسدراستہ بندوبست نال سبندھت زمیناں دے پار ہے، تاں اک پاس دتا جانا چاہیدا ہے۔ پاس صرف کلونی دے سپر ڈینٹ جاں ڈپٹی کمیشنر جاں کلونی دی حد توں باہر دے سدھار والے پنڈ دوارا دتے گئے سن۔

چھٹی جاں پاس پر نالی دی ٹکٹ

اکت مینا جس کول پاس ہے، اسنوں کسے وی ویکتی نوں دکھاؤنا چاہیدا ہے جو اسنوں اجیہا کرن دی لوڑ ہے۔ کوئی وی مینا اسپھل جاں اجیہا کرن توں انکار کرن والے ویکتی نوں ترنت گرفتار کیتا جاسکدا ہے اتے نزدیکی پولیس سٹیشن لجا جاسکدا ہے۔

ہریک پاس اگٹ پرینڈ فارم اتے ہندا سی، جو ڈپٹی کمیشنر دفتر توں جاری کیتا جانداسی، اتے ڈپٹی کمیشنر دفتر دی سرکاری موہر نال سپیشٹ طور اتے موہر لگائی جاندی سی۔ پاساں وچ 1 توں 500 تک نمبر ہندے ہن اتے ہریک پاس اتے اپنا سیریل نمبر پرنٹ ہندا ہے۔

اک پاس سماپت ہو جاوے گا تے موقعے تے موجود سنسنتھادے سینٹر ادھیکیاریاں نوں سو نپیا جاوے گا، جیکر اس دادھارک اس سمیں توں پہلاں پنٹارا کرن لئی واپس آجاندا ہے جس لئی منظور کیتا گیا سی۔ جیکر اوہ اس دی معیاد پگن تے واپس آؤندا ہے۔ جدوں پاس نوں گھیر لیا جاندا ہے تاں اس نوں کلونی دے سپر ڈینٹ نوں بھیجیا جاوے گا۔

ہر مہینے دے آخری دن کلونی دا سپر ڈینٹ ڈپٹی کمیشنر نوں اوہ سارے پاس بھیجیگا جو لیسپس ہو گئے ہن، ہر اک تے پہلاں "ختم ہو گیا" شہدی موہر لگا کے۔ ایہہ بند کیتے پاس ڈپٹی کمیشنر دفتر دی منظوری وچ نشت کیتے جانگے۔

پابندیاں سن، پاساں تے 2 پر تیشٹ توں ودھ پرش غیر حاضر نہیں ہو سکدے ہن۔ اسے سمیں، ڈپٹی کمیشنر دی وشیش پرواگی توں بناں۔ ڈپٹی کمیشنر توں علاوہ کسے وی عورت نوں پاس نہیں دتا جاسکدا۔

پاس دین والا ادھیکیاری اس تے دستخط کریگا تے پاس رجسٹر بک وچ اتھے دوارا لوڑیندی ساری جانکاری درج کریگا۔

ہریک پاس وچ سپیشٹ طور تے دسیا جاوے گا۔

1. مینا دا نام جس نوں ایہہ دتا گیا ہے۔

2. سدھار وادی پنڈ جس نال اوہ سبندھت ہے۔

3. پولیس سٹیشن، جے کوئی ہووے، جاں اس دی سڑک تے ہو رتھاواں جاں ویکتی، جس تے، جاں کس نوں، اس نے خود رپورٹ کرنی سی۔

4. اوہ تھاں جتھے اوہ خود رپورٹ کرن جا رہا ہے۔

5. پاس جاری کرن دی متی تے گھنٹہ۔

6. متی تے گھنٹہ جس تے پاس سماپت ہندا ہے۔

سپر ڈینٹ، جدوں وی اوہ پاس جاری کردا ہے، سدھار نال جڑے پولیس گارڈ دے سارجینٹ (ہن انسپیکٹر) نوں سوچت کریگا۔

ہر روز سویرے۔ شام ایسے سمیں تے رول۔ کال ہندا سی، جویں کہ ڈپٹی کمیشنر نیوکت کریگا۔

ہر میناؤں ہر رول۔ کال 'تے حاضر ہون لئی پابند کیتا گیا سی، جدوں تک کہ و شیش اتھارٹی دوارا حاضر ہون توں چھوٹ نہیں دتی جاندی۔ رول کال موقعے 'تے موجود سنستھادے سینئر ادھیکاری دوارا انجی طور 'تے کیتی جاندی سی۔ جس نال خود نوں اس گل دی تسلی ہو گئی کہ ہر اوہ ویکیتی جس نوں حاضر ہونا چاہیدا سی۔

کلونی دا سپر ڈینٹ مہینے وچ اک وار قبیلے دے سارے گھراں اتے پنڈ دا نر کیہن کر داسی۔ اوہ اجیہے موقعے 'تے اپنے آپ نوں سنستھ کر داپے کہ سینیٹری پر بندھ چنگے ہن اتے عمارتاں پوری طرحاں روکھام دی ستھتی وچ ہن۔ اسنوں و شیش طور 'تے اس دے و سنیکاں نوں چوری دی جائیداد نوں چھپاؤن، اپرا دھ کرن، جاں بناں چھٹی دے اپنے نواس ستھاناں نوں چھڈن دے یوگ بناؤن لئی ووداں دی روکھام جاں ہٹاؤن ول دھیان دینا چاہیدا ہے۔ سدھارک پنڈ دے انچارج ادھیکاری ہر ہفتے اک وار اپر وکت ڈیوٹی بھاؤنگے اتے اسدی رپورٹ کلونی دے سپر ڈینٹ نوں سوپینگے۔

کوئی وی مینا ستھانک سرکار دی منظوری توں بناں اس ایکٹ دے سنچالن توں مکت نہیں ہے؛ اتے اس طرحاں ڈسپارج کیتے گئے کسے وی میناؤں اکت کھیتر دے ادھیکاریاں دی پہلاں پراپت کیتی ستھتی توں بناں ودیشی کھیتر وچ داخل ہون جاں رہن دی اجازت نہیں دتی جاوے گی۔ اتے کسے وی میناؤں شاہ پور ضلعے وچ بندوبست وچ نہیں بھیجیا گیا، جدوں تک لہستی وچ اوہناں دے سواکت لئی لوڑیندے پر بندھ پورے نہیں ہو جاندے۔

جیل و بھاگ دا اکت تجربیکار ادھیکاری، جو کہ جیلھاں دے انسپیکٹر۔ جنرل دوارا نیوکت کیتا جاوے گا، ہٹاؤن دے دوران قبیلے دے ہر یک حصے دا چارج سمبھالیا، اتے اس دی صحیح سانجھ۔ سنجال لئی ذمہ وار ہووے گا، اتے لوڑیندے کپڑے اتے آسرا نوں دیکھیگا۔ سپلائی ہن۔ پارٹی نوں لے کے جان والے گارڈاں انچارج ادھیکاری مناس دی سرکھیت حراست لئی پوری طرحاں ذمہ وار ہووے گا۔ آرتھکٹا دے نظریے نال ہر یک پارٹی کشل پولیس حراست دے نال آکسار سی، ارتھات عورتاں اتے بچیاں سمیت کل ملا کے لگبھگ 1200

قبیلے نوں مکھ طور 'تے اوہناں نوں سوپیاں گئیاں زمیناں دی کاشت اتے سنچائی دے ادیش لئی اوہناں زمیناں تک پانی لیاؤن لئی نہر بناؤن لئی لگایا جاوے گا، Ic& جتھوں تک سنسھو سی آر بوریکلچر، لوہار اتے ترکھان دے کم اوہناں توں سکھائے جانگے اتے لئے جانگے؛ اتے عام طور 'تے قبیلے نوں بندوبست دیاں سیماواں دے اندر ایمان داری نال روزی۔ روٹی کماؤن دے سارے ڈھکویں طریقیاں نال نزدیش اتے کم کیتا جاوے گا۔

کم دے گھنٹے نشچت کیتے گئے سن۔ سورج چڑھن اتے سورج ڈبن دے وچکار 16 سال توں ودھ عمر دے یوگ۔ سریر دے بالغ گرم موسم وچ اٹھ گھنٹے اتے ٹھنڈ وچ چھ گھنٹے کم کر دے سن۔ 16 سال توں گھٹ عمر دے لڑکیاں نوں اوہناں دی سمر تھا انوسار کم کیتا جاندا سی، بشرطے کہ کوئی وی لڑکار روزانہ چار گھنٹے توں ودھ ہتھیں مزدوری کرن لئی مجبور نہ ہووے۔ کماں دوار الاٹ کیتا گیا کم، جویں کہ روپڑ نہر اتے کیتا گیا سی، اس اتے لگے قیدیاں نال کم کر داہے۔ ڈپٹی کمیشنر دوارا کم دے ستھانک حالات اتے اوہناں دوارا کیتے گئے کم دی پر کرتی دے سبندھ وچ زردھارت کیتے گئے کم دی ودھ توں ودھ اجرت دی رقم۔ وادھو کم جاں اوور ٹائم دا پر بندھ سی۔ جیکر کسے نے اپنے الاٹ کیتے روزانہ کم جاں کم نال کیتا ہے، تاں اس نوں مارکیٹ ریٹ لئی بھگتان کیتا گیا سی، اتے قیمت دی رقم اس ویکیتی دے لایھ لئی جاندا ہے جسنے ایہہ کیتا سی۔ جو اپنا الاٹ کیتا کم کر دے ہن، اوہناں نوں مہیناوار نقد بھتا دتا جاندا سی۔ اکٹ بالغ پرش نوں 3 روپے، عورتاں نوں 3 روپے 80 پیسے، 12 سال توں ودھ عمر دے لڑکے نوں 3 روپے اتے 12 سال توں گھٹ عمر دے لڑکے اتے لڑکیاں نوں 2 روپے دتے گئے۔

ستھائی پنڈ دے سارے بچے، پنج توں سولہاں سال دی عمر دے وچکار، روزانہ گھٹو۔ گھٹ دو گھنٹے کم کر دے ہن۔

مینا قبیلے دی اپرادھکتا

T.H. Thomson پنجاب سرکار دے سکتر سن، نے 1 نومبر 1875 نوں بھارت سرکار دے گریہہ وبھاگ دے کار جکاری سکتر نوں اکٹ ادھکارت پتر بھیجیا، جس وچ دسیا گیا کہ مناس گڑگاؤں ضلعے توں شاہ پور بھیجن لئی تیار ہن۔ جتھے اوہ سدھار وادی بستی وچ ستھت ہونے سن۔ ایہہ وی بھاء دتا گیا سی کہ قبیلے نوں سیٹھے دی دوجی دھارا تحت اپرادھی گوشت کیتا جانا چاہیدا ہے۔ پر دیش نکالے لئی بھگتان کرن لئی فنڈاں دی گھاٹ کارن آرڈر واپس لے لیا گیا سی؛ اس فیصلے نوں بھارت سرکار نے سویکار کر لیا ہے۔ حال ہی وچ، اسداسنمان حالانکہ اس نوں نیاؤن دی صلاح دندا ہے اس لئی ایم قبیلے نوں اپرادھی گوشت کرن نال سبندھت مول پرستاد uchu۔

بھارت سرکار نے شکایت کیتی کہ قبیلے دے اپرادھک کماں بارے وسترت جانکاری دی انونڈ سی۔ تجویز وچ اس نقص نے پھر اس دے سنمان نوں بہت پچھتاوا پیش کیتا۔ پر ایہہ اس تھہ دے کارن سی کہ مینا قبیلے دے ممبر پنجاب دے کھیترو وچ نیم دے طور اتے اپرادھ نہیں کر دے ہن۔ اجیہی جانکاری آسانی نال پر اپت کیتی جاسکدی سی اتے ایہہ مینا جاندا سی کہ ٹھگی اتے ڈکیتی دے دمن لئی جنرل سپرڈینٹ آف آپریشنز دیاں رپورٹاں وچ راجپوتانا دے گورنر۔ جنرل دے ایجنٹ اتے حیدرآباد

دے ریڈیٹنٹ اتے ہور افسراں کول مینس بارے بھرپور جانکاری ہے۔ پنجاب سرکار نالوں بھارت سرکار نوں ودھیرے آسانی نال اپلبدھ ہووے گا۔ پر بھادویں کرنل ہر دے سمر تھن وچ سنکیت کردا ہے جیکر اسدی رائے ہے کہ گڑگاؤں ضلعے دے مناس یوجنا بدھ اتے غلط لئیرے سن۔ ہن ایہہ صاف ہو گیا ہے کہ مناس یوجنا بدھ ڈھنگ نال غیر-ضمانتی یوگ اپرادھاں دے عادی سی۔ پچھلے 10 سالوں دوران جے پورا ایجنسی وچ ڈکیتی دے سارے جاں لگبھگ سارے معاملیاں وچ اوہناں دی پرکھتا، اتے لٹ دی بھال وچ اوہناں دی سیمادی حد۔

اپرادھکتا اتے کرت

انگریز ادھیکاری اس سوال بارے چنتت سی کہ گڑگاؤں ضلعے دے مناس نے قانون دے اپبندھاں نوں ودھائے جان توں بعد اپنی روزی-روٹی کویں کماؤنی سی۔ T.H. Thornton نے کہا کہ اسیں کھیتی لئی مزدوراں دی وڈی منگ نوں دیکھ رہے ہاں، اتے ریلوے، نہراں اتے ہور جتنک کماں اتے وی۔ جس نوں سرکار اتے ضلع ادھیکاریاں اتے مناس دے میمبراں دوارا اپرادھک قبیلے وجوں گھوشت کیتا گیا سی۔ جیکر اوہ کم کرن دے اچھک ہن تاں اوہناں نوں بھرپور گزارا اپراپت کرن وچ کوئی مشکل نہیں ہے۔

انت وچ، T.H. Thornton نے کہا کہ ہن دتی گئی جانکاری دے مد نظر اتے سینسس دے معاملے وچ کر مینل ٹرائیبرز ایکٹ دی سفل کاروائی، جس دی چٹھی وچ دسیا گیا ہے، اکت زمرتا ہے۔ لیپھہ مینینٹ-گورنرینٹ نے ایہہ سفارش کرن دی بنیتی کیتی کہ اس نوں ایکٹ XXVII دے تحت گڑگاؤں ضلعے دے مناس نوں اکت اپرادھک قبیلہ گھوشت کرن دی گھوشتا جاری کرن لئی ادھکارت کیتا جاوے۔ 1871 دے۔

بچن دیاں کوششاں، جاں نیماں دے ورودھ اپرادھ کرن لئی انوشاسن۔

جے کوئی بچن دی کوشش کردا ہے جاں نیماں دے ورودھ اپرادھ کردا ہے۔ کلونی دے سپرڈینٹ دوارا گھٹ جاں پوری خوراک اتے سٹ دناں تک قید، اکانت جاں ہور، دی دوستھاسی۔ ایمر جینسی دے معاملیاں وچ سپرڈینٹ جاں سدھارک پنڈ دے انچارج کسے ادھیکاری کول لوہے وچ قید کرن دی گھتی سی۔ پر نزدیکی میجسٹریٹ کول بھیجے جان توں پہلاں، کسے وی عورت نوں لوہے وچ نہیں رکھیا جاوے گا اتے کسے ویکتی نوں ویہہ گھنٹیاں توں ودھ سمیں لئی لوہے وچ قید نہیں کیتا جاوے گا۔ کسے وی نیم دے ورودھ اکت عورت اپرادھی نوں کلونی دے سپرڈینٹ دوارا 24 گھنٹے اتے ڈپٹی کمیشنر دوارا سٹ دن دی قید دی جائی سی۔

گڑگاؤں دامناس زمین دامالک سی۔ جدوں بریٹیش ادھیکاری نے مناس نوں سدھار وادی کالونی وچ پرواس کرن داپر ستواو پاس کیتا۔ مسئلہ کھڑا ہو گیا کہ مناس دی زمین داکی کیتا جاوے۔ پنجاب دے وٹ کمیشنر منگ کردے ہن کہ موضع گرورا وچ مائینس دی ملکیت والی زمین نوں کجھ سمیں لئی سدھے پر بندھ بیٹھ رکھیا جاوے۔ پردتی کمیشنر نے سفارش کیتی کہ اوہ پہلی سستھی وچ اس نوں کسے ہور نوں سستھائی طور اتے تبدیل کرن دی وکالت نہیں کردا ہے۔ دوجی رائے ایہہ سی کہ موضع گورانا وچ زمین نوں کاشت لئی ہور مالکاں نوں کجھ سمیں لئی لیز اتے دتا جاسکدا ہے جدوں تک اس داسبھ توں ودھیالابھ نہیں لیا جاسکدا۔ پر ایہہ یوجنادوں تک نہیں آویگی جدوں تک پنڈا داسبھ پورا نہیں ہو جاندا۔

دلی ڈویژن دے کمیشنر اتے سپر ڈینٹ کرنل جے۔ ای۔ کرا کر اچھٹ نے وٹ کمیشنر پنجاب دے کار جکاری سکتر نوں پتر بھیج کے کہا کہ اوہناں دے ادھیکاری مسٹر اولیور دا کہنا ہے کہ موضع گورانا وچ اکلے موضع گورانا وچ اوہناں دے قبضے والیاں زمیناں دامالکی حق ہے۔ جو خالی ہون اتے سر۔ شیئراں نوں بناں کسے مشکل دے ویچیا جاسکدا ہے۔ جو ذات پکھوں اہیر سن اتے زمین لین دے یوگ سن۔ پر اسنے سفارش کیتی کہ ملکیت دے ادھیکار نوں سرکار کول برقرار رکھنا چاہیدا ہے اتے ہور جائیداداں وانگ کھیتی لئی لیز اتے دینا چاہیدا ہے جتھے سرکار پہلاں ہی مالک ہے۔ کرنل جے۔ ای۔ دی وی رائے سی کہ زمین وچ دتی جانی چاہیدی ہے، کیونکہ ایہہ سرکار لئی بے کار ہو ویگی، اتھے کھریداراں نوں الور وچ میناں دوارا پریشان کیتا جانا یقینی ہے۔ ایہہ سبھ توں ودھ سمبھاوناسی کہ شاہجہاں پور۔٪ توں میناں نوں دلش نکالا دین نال ودیشی راجاں دے قبیلیاں وچ دشمنی دی بھاوناسی پیدا ہو ویگی۔ تاں جو گھٹ سرکار نوں زمین داپر بندھ بہتر ڈھنگ نال کرنا پوے۔

3 فروری 1875 نوں، گڑگاؤں دے ڈپٹی کمیشنر نے دلی ڈویژن دے کمیشنر اتے سپر ڈینٹ نوں صلاح دتی اتے کہا کہ موازا گورانا وچ ہی اوہناں دے قبضے والیاں زمیناں وچ میناں داکلیت ہے۔ شاہجہاں پور۔٪ اتے ہور پنڈاں دے لوک صرف کرائے دار بن کے رہ رہے ہن۔ مناس دی زمین نوں سر۔ شیئراں نوں ویچیا جانا صحیح فیصلہ ہے۔ میں سفارش کراں گا کہ اس زمین دامالکیت دا حق برقرار رکھیا جاوے سرکار اتے کھیتی لئی لیز آؤٹ۔ اتے سمبھانیر دے میناں صرف کرائے دار ہن۔ اوہناں دا کھیتر بے شک مالکاں کول واپس آ جاوے گا۔ اوہناں نوں نویں کرائیداراں نوں لبھن وچ کوئی مشکل نہیں آویگی۔ جیکر مناس نوں دلش نکالا دتا جاندا ہے جدوں اوہناں دے کھیتاں وچ فصلوں کھڑھیاں ہندیں ہن، اجیہی سستھی وچ اوہناں نوں اجیہاں فصلوں دامل ملنا چاہیدا ہے۔

مناس

مناس اکلے گڑگاؤں ضلعے وچ درج کیتے گئے سن۔ اوہناں نے چنگا دوہار کرنا جاری رکھیا سی اتے ودھدی گنتی روزی-روٹی دے ایماندار سادھناں دی بھال کر رہی سی۔ 1883 وچ اوہناں وچ پچھلے کسے وی سال نالوں گھٹ دوشی ٹھہرائے گئے سن جدوں توں اوہناں اتے ایہہ ایکٹ لاگو ہویا سی۔ اوہناں وچوں کنیاں نوں چوکیداراں وجوں نیوکت کیتا گیا سی، اتے اس سمیں گوانڈھی ضلعیاں دے پولیس بلاں وچ بھرتی ہون دی اجازت لین لئی اپمانت کیتا جا رہا سی۔ قبیلے دے بہت سارے ممبر کھیتی باڑی دے دھندے وچ لگ گئے سن۔ پر شاہجہاں پور۔٪ دے رہن والے ہتے لوک دو بے لوکاں دوارا سویکار کیتیاں شرتاں اتے زمین لین توں انکار کر دے ہن۔ ڈپٹی کمیشنر نے گڑگاؤں دکھے بہت سارے پریواراں دا پتہ لگاؤن دا پربندھ کیتا سی، تاں جو اوہناں نوں دھوری-جلاہے وجوں کم مل سکے۔ مینا دے لڑکیاں نوں کاریگراں لئی سکھت کرن اتے ہور تاں ہور اوہناں نوں سکھت اتے سہائتا دین لئی وی میتن کیتے جا رہے سن۔ مسٹر رابرٹ نے اس دے لئی 1000 روپے سالانہ رکھن لئی کیہا سی۔

1885 دے شروع وچ رجسٹر وچ قبیلیاں دے 200 ممبر سن؛ سال دے انت وچ ایہہ گنتی صرف 192 سی، 12 سال توں ودھ عمر دے بچیاں دے نام، اتے سوچی وچ شامل کیتے گئے 8 پراسیاں دے نام؛ جدوں کہ 11 ویکتیاں دی موت ہو گئی، 4 پراس کر گئے اتے 8 اپنے چنگے آچرن کارن مکت ہوئے۔ مناس نوں مرحاصل کرن لئی پچھلے کجھ سالوں دوران وڈے میتن کیتے گئے سن۔ 1884-85 دوران قبیلے کول 32 پٹے سن، کل 345 دگے زمین، کرائے اتے روپے۔ 301 پرتی سال 1 جنوری 1879 توں، قبیلے دے 60 لڑکے شاہجہاں پور۔٪ دے سکول وچ پڑھے سن، جیہناں وچوں 6 نے بیٹھلا پرائمری پدھر پاس کیتا ہے اتے 1000 روپے دے انعام پراپت کیتے ہن۔ 10 ستھانک سرکار دوارا پیش کیتی گئی۔

مارچ 1884 وچ گڑگاؤں سول سٹیشن وچ دریاں اتے منج-چٹائی دے زمان لئی اکٹ ورکشاپ دی ستھاپنا کیتی گئی سی۔ 31 دسمبر 1885 تک، روپے دے مل داکم۔ 1405-5 نکلیا سی اتے پیسے دی وصولی ہو گئی سی۔ ایہہ ادم ہور وکاس دی گل مندا ہے۔ شملہ دکھے بھارت سرکار دے دفتر وچ میٹنگ داوڈا حصہ اس ستھاپنا وچ بنایا گیا سی۔

قبیلے دے یوگ میمبراں نوں پولیس وچ اتے پنڈ دے چوکی دار وجوں وی اکٹ روزگار دتا گیا سی۔ خاص کر کے پنڈ دے چوکی دار وجوں سیوا پوسدھ ہو گئی سی۔ پر جتا چر قبیلہ شاہجہاں پور۔٪ دے آس-پاس رہندا ہے، جتھوں پرانے سالوں وچ لٹ دیاں ساریاں کاروائیاں دا آجو جن کیتا گیا سی، ساہس دا پیار اتے سخت محنت دی ناپسند جاری رہیگی۔

مادہ بھرون ہتیا، حالانکہ مناس دوارا انکار کیتا گیا سی، پھر وی اوہناں دوارا ابھیاس کیتا گیا سی۔ 1885 دے انت وچ، بریٹیش کھیتر وچ رہن والے پریواراں وچ 85 لڑکے اتے صرف 29 لڑکیاں سن۔

سمچے طور اتے قبیلے دے آچرن وچ سدھار ہو رہا ہے، حالانکہ سال 1886 دوران اپرادھک قبیلے ایکٹ دے انگھن لئی ودھیرے مقدمے چلے سن اتے بھارتی دنڈ سنہتا دے ادھین اپرادھاں لئی وڈی گنتی وچ سزاواں ہوئیاں سن۔

گڑگاؤں وکھے جیل ورکشاپ نوں مینا بکراں دی کلونی نوں دین دی تجویز رکھی گئی سی جو کہ 1883 وچ گڑگاؤں وکھے ستھاپت کیتی گئی سی، جدوں جیل نوں لاک-آپک دادرجہ دتا گیا سی۔ ودیا۔ سال 1886-7 دوران دو مینا لڑکے پیٹھلے پرائمری جماعت وچ پاس ہوئے اتے اس طرحاں 10 روپے داسرکاری انعام پراپت کیتا۔ اکت مینا لڑکے نوں شاہجہاں پور۔٪ سکول دا نگران وی نیوکت کیتا گیا۔

سٹ: ڈی۔ نوٹھیپھائیڈ قبیلے 'جنم اپرادھی' جاں 'عادی اپرادھی' ہون دا کلنک، سماجک الگ-تھلگ اتے گیمبر غریبی داشکار ہندے رہندے ہن۔ ایہناں وچوں زیادہ تر بے زمینے اتے ان پڑھ ہن۔ حاشیے اتے رہنا اوہناں دے خانہ بدوش انوبھواں نوں درساؤنا جاری رکھدا ہے۔ مینا چوکی دار اتے دوارے بناؤن والے سن۔ بریٹیش افسراں نوں نویاں کلونیاں وچ سستی مزدوراں دی لوڑ ہے۔ مناس نوں جنم توں اپرادھی وجوں نشانہ بنایا گیا سی اتے 1871 دے ایکٹ دے تحت اپرادھی بنایا گیا سی۔ مناس اتے ہور قبیلیاں لئی بستیاں بنائیاں گئیاں سن۔ جتھے اوہ سخت محنت کردے ہن اتے ناما تراجت لیندے ہن۔ جو ایمان داری نال جیون لئی کافی نہیں سی۔ زندگی دی ماڑی سستھتی دے کارن، مناس چوری جاں ڈکیتیاں وچ شامل ہو سکدے ہن۔ پراہیہ حالات بریٹیش نرماناواں دوارا بنائے گئے سن۔

نوٹس اتے حوالے:

ہری کرشن قول اتے ایل. ایل. ٹومکس، پنجاب وچ اپرادھک اتے بھٹکن والے قبیلیاں دے پرشاسن نال سبندھت سوالاں دی رپورٹ، سپرڈینٹ، سرکاری پرنٹنگ، پنجاب، لاہور-1914 | پی-35.

N.W. Provinces دی جسگننا، 1865, Vol.1, جزل رپورٹ اتے اسکا A, B, C, & D, W. Chichele Plowden, Esq., F.S.S, سکتر، مال بورڈ، اتری-پچھمی پرائنٹاں، سرکار دوارا سنکلت پریس، الہ آباد 1867, "سہارنپور عام طور اتے 1300 عیسوی دے لگبھگ آباد ہو یا سی سانس اتے بنوار یاد لیش دے سارے حصیاں توں آئے سن۔

1885-1886 لئی پنجاب دے پرشاسن اتے اس دیاں زبھرتاواں دی رپورٹ۔ سول اینڈ ملٹری گزٹ پریس۔ لاہور-1887, پی-26

نواب سمسام-اد-دولام شاہ نواز خان، متھر-ال-عمرہ، 1500 توں 1780 عیسوی تک بھارت دے تیمورڈ ساورین دے ممدان اتے ہندو افسراں دیاں جیونیاں، ایچ. بیورج، بھاگ II, جاگی پرکاشن دوارا انوادت، اشوک راجپتھ پٹنا۔ 1979, پی-914

ہری کرشن قول اتے ایل. ایل. ٹومکس، پنجاب وچ اپرادھک اتے بھٹکن والے قبیلیاں دے پرشاسن نال سبندھت سوالاں دی رپورٹ، سپرڈینٹ، سرکاری پرنٹنگ، پنجاب، لاہور-1914 | پی-35.

گریہہ وبھاگ، 1873, پی-708

گریہہ وبھاگ، 1873, پی-767

گریہہ وبھاگ، 1873, پی-768

گریہہ وبھاگ، 1873, پی-871.

گریہہ وبھاگ، 1873, پی-871.

گریہہ وبھاگ، 1873, پی-871.

گریہہ وبھاگ، 1873، پی-873.

گریہہ وبھاگ، 1873، پی-873.

گریہہ وبھاگ، 1875، پی-246.

گریہہ وبھاگ، 1875، پی-246.

گریہہ وبھاگ، 1875، پی-246.

گریہہ وبھاگ، 1875، پی-247.

گریہہ وبھاگ، 1875، پی-247.

Ibid. پنہ 247.

Ibid. پنہ 247.

Ibid. پنہ 247.

گریہہ وبھاگ، 1875، پی-248.

گریہہ وبھاگ، 1875، پی-831.

Ibid. پنہ 831.

گریہہ وبھاگ، 1875، پی-831.

Ibid. پنہ 831.

گریہہ وبھاگ، 1875، پی-248.

گریہہ وبھاگ، 1875، پی-249.

گریہہ وبھاگ، 1875، پی-249.

گریہ و بھاگ، 1875، پی. پی. 50-249.

گریہ و بھاگ، 1875، پی-250.

گریہ و بھاگ، 1885، نیاننگ، پی-56.

گریہ و بھاگ، 1885، نیاننگ، پی-56.

1885-1886 لئی پنجاب دے پرشاسن اتے زبھرتا دی رپورٹ۔ سول اینڈ ملٹری گزٹ پریس۔ لاہور-1887،
پی-27

1885-1886 لئی پنجاب دے پرشاسن اتے زبھرتا دی رپورٹ۔ سول اینڈ ملٹری گزٹ پریس۔ لاہور-1887،
پی-27

1885-1886 لئی پنجاب دے پرشاسن اتے زبھرتا دی رپورٹ۔ سول اینڈ ملٹری گزٹ پریس۔ لاہور-1887،
پی-27

1886-1887 لئی پنجاب دے پرشاسن اتے زبھرتا دی رپورٹ۔ سول اینڈ ملٹری گزٹ پریس۔ لاہور-1888،
پی-29

1886-1887 لئی پنجاب دے پرشاسن اتے زبھرتا دی رپورٹ۔ سول اینڈ ملٹری گزٹ پریس۔ لاہور-1888،
پی-29

1886-1887 لئی پنجاب دے پرشاسن اتے زبھرتا دی رپورٹ۔ سول اینڈ ملٹری گزٹ پریس۔ لاہور-1888،
پی-29

ڈاکٹر۔ بلجیت سنگھ ورک، جی. ایچ. جی خالصہ کالز گروسر سدھار وچ اتہاس دے سہانک پروفیسر و جوں سیواواں دے رہے ہن۔ بستنوادى پنجاب دے اتہاس اتے ساہت وچ کھوج کارج کردے ہن۔ غدر لہر دے اتہاس وچ خاص رچی رکھدے ہن۔ موجودہ سمیس 4 پی. ایچ. ڈی و دیار تھیا دے کھوج نگران و جوں کم کر رہے ہن۔ اوہنا نے راشٹری سیمیناراں وچ کئی پرچے پرست کیتے ہن اتے نامور رسالیاں وچ پیپر چھپے ہن۔

*ڈاکٹر. بلجیت سنگھ ورک

زمین دامالیاں، سنجائی کر، شاہوکاراں داقرضہ، کال، پلگ، ہیضہ تے غربت آدی کارناں نے پنجابیاں نوں اپنی بھونے اتے دھندے توں باہر پیرپسارن لئی مجبور کیتا۔ ایہناں مشکلاں دے پھندے نوں ڈھلا کرن لئی انانہ نے وڈی گنتی وچ فوج اتے پرواس دے رستے نوں چنیا۔ 71.5 پر تیشٹ سپاہی غریب کساناں وچوں ہی بھرتی ہندے سن۔ شروعاتی دور وچ ایہناں فوجیاں نے ہی ودیشی دھرتی اتے قدم رکھے۔ جیکر انگریزاں دے حساب نال گل کرئیے تاں اندازاً 1910 عیسوی تک امریکہ تے کینیڈا وچ 10000 توں اپر بھارتی سن۔ ایہناں وچ لگبھگ 90 پر تیشٹ پنجابی سکھ سن جنہاں وچوں 80 پر تیشٹ فوجی نوکریاں چھڈ کے گئے سن اتے باقی 5 پر تیشٹ ہندو تے 5 پر تیشٹ مسلمان سن۔ امریکہ جان داراستا انانہ سکھالا نہیں سی اس واسطے پنج توں چھ سو روپے تک دی لوڑ ہندی سی۔ اس لئی جائیداد رہت تے دھن ہن داودیش جانا سمجھو سی۔ تھوڑی پونجی والا پنج سو روپے خرچ کر کے ودیش دیکھن دے سنے زمین وچ اگہنے پا کے ہی پورے کر سکداسی۔ پنجاب وچ مزدوری تن چار آنے روز سی جد کہ فوج تے پولیس وچ مساتھ دس روپے مہینہ ملداسی۔ امریکہ اتے کینیڈا وچ اک ہندوستانی مزدور روزانہ اک، ڈیڈا تے ودھ توں ودھ دو ڈالر کمالیندا سی۔ اک ڈالر اس وقت تن ساڈے تن روپے داسی۔ 1863 عیسوی وچ اوسطاً اک ایکڑ زمین دی قیمت لگبھگ 8 روپے سی جو 1899 عیسوی وچ 47 روپے اتے 1914 عیسوی وچ ایہہ 144 روپے ہو گئی۔ زمین دی قسم تے سہولتاں دے حساب ایہہ قیمت 249 روپے پر تے ایکڑ تک وی سی۔ انگریزی پنجاب 20 ویں صدی تک پوری ترانہ قرض جال وچ پھس چکا سی۔ ایم. ایل. ڈارلنگ انوسار 1919 وچ پنجاب کھیتی باڑی سر لگبھگ 75 کروڑ داقرضہ سی۔ جیکر اوسطاً قرض دی گل کرئیے تاں ایہہ پر تے آدمی 31 روپے سی۔ ایہہ قیمت لگان دی قیمت نالوں لگبھگ 19 گنا زیادہ سی۔ 1920 وچ 80 پر تیشٹ دے لگبھگ پنجابی کسان قرضائی سن۔ زمین داکار کافی چھوٹا سی۔ 1921 وچ 50 پر تیشٹ کساناں کول 5 ایکڑ توں وی گھٹ زمین سی۔ نتیجہ 1901 تک پنجابی کساناں دی 4 لکھ 13 ہزار ایکڑ زمین وک گئی اتے 1901-9 تک ڈھائی کروڑ توں ودھ زمین گہنے پے گئی سی۔ دو جے پاسے مہانماریاں

نال پرانت وچ 20 لکھ پنجابی مارے گئے سن جس نال 1901 تے 1911 وچ آبادی 2.2 فیصدی گھٹ گئی سی۔ پنجابیاں دی اس بے حالی نوں غدر کویتا چوں دیکھیا جاسکدا ہے:

دل وچ یاد وطن دی ایپر گھر وچ آئی تنگی،
چلے چھوڑ وطن جد سارے کیتے تنگ فرنگی۔
محنت اتے مجوری کردے بھکھے مرن لگے جد،
بدوں ودھ ودیشی سندے حالے بھرن لگے جد۔

ہوون لگا ظلم عصا پر کرڑا انگلستانوں،
ساڈے قتل کرن نوں ظالم کھچی تیغ میانوں۔
لکھاں مارے بھکھے کر کر لکھاں نال بیماری،
پھر بھی دسے یار فرنگی بھٹھ پئی ایہہ یاری۔
پیٹوں بھکھے تیزوں ننگے آن پئی بربادی۔
پھٹے لیکھ اساڈے جس دن ٹٹا ہار آزادی۔

گھر وچ دھکے پین اسان نوں باہروں ملے نہ ڈھوئی،
شہر وطن دے درد در رلدے آدر کرے نہ کوئی۔

بھکھ، بے روزگاری تے آر تھک تنگی پنجابیاں دے پر اس داندھلا کارن بنے۔ اس توں بناں ودیشیاں 'چوں آرہا دھن' دی پرواس دی اک مہتو پورن وجھاں بنیا۔ بابا بھگوان سنگھ دسدے ہن کہ دوآبے 'چوں کینیڈا تے امریکہ گئے لوک پنڈاں وچ چھٹیا تے روپے بھجیدے سن۔ 'میرے دل وچ چاؤ اٹھیا کہ کینیڈا امریکہ جا کے دھن کمائیے'۔ 1905 عیسوی تک کینیڈا وچ لگبگ 45 بھارتی موجود سن۔ اس توں بعد ایہناں دی گنتی وچ اک دم اضافہ نظر آؤندا ہے تے 1908 ای: تک ایہہ 2623 ہو گئی۔ صرف گنتی پکھوں ہی نہیں سگوں آر تھک پکھوں وی انا نہ اپنی پہچان بنالئی سی۔ صرف کینیڈا وچ ہی اچل

سمپتی اتے کاروبار وچ اوہناں 75 لکھ ڈالر لائے ہوئے سن۔ بابا سوہن سنگھ بھلنا جیل ڈپٹی سپر ڈینٹ سکھا سنگھ دے سوال دے جواب وچ کہندے ہن کہ 'جس بھکھ ننگ دے کارن اساں نے بھارت نوں چھڈیا سی اتھے جا کے کسے حد تک ایہہ دکھ گھٹ گیا سی'۔

پرواس دے ناں تے ہو رہی لٹ دا اتہاس وی پرواس جناں ہی لمھیرا ہے۔ ہانگ کانگ دی بندرگاہاں تے کنیڈاں دی جھاک وچ بیٹھے بھارتیاں دی حالت کھمباں ٹٹے پکھیر و آں ورگی سی جو پنجاب مڑ نہیں سن سکدے اتے کنیڈا اوہناں دی پہنچ وچ نہیں۔ کیسٹو برہمن اتے بھان سنگھ جے ایجنٹ اجیسے لوکاں دی بے بسی وچوں سراہاں دے گھٹ ڈکار دے سن۔ انگریزی مارو نیتیاں دے نال۔ نال آپنیاں دے مڑی جال اندر دم توڑن توں سوائے انانہ کول کوئی چارہ وی نہیں سی۔ گانڈھیاں دے طعنے۔ منے ایہناں لئی پنجاب دے راہی بن وچ وڈی رکاوٹ سن۔ اس لئی اوہ ذلالت دے جیون نالوں ودیش رل کے جان گواڈنی ودھیرے چنگیری سمجھدے سن۔

ودیشی دھرتی تے پیر دھردے ہی بھارتیاں نوں ستھانک لوکاں دی گھر نادا ساہمنا کرنا پیا: 'دیسوں پین دھکے باہر ملے ڈھوئی نہ۔ ساڈا پردیشیاں دادیس کوئی نہ'۔ شہراں، آراملاں تے ریل پٹریاں تے کم کرن والے بھارتی ودیشی شو سن دا شکار ہون لگے۔ دوجے پاسے پرواروں دا دھوڑا، خیمے جھگیاں ڈیریاں دی رہائش، گھٹ خوراک آدی نے انانہ دیاں درپیش مسکلاں وچ وادھا کیتا۔ جتھے بھارتی کھیتی کامیاں لئی نہاؤن دھون تے سوچ دا کوئی پر بندھ نہیں سی اتھے ہی گورے لوک انانہ اتے نسلی حملے وی کردے سن۔ پنجابیاں کول اپنے مردے پھوکن لئی کوئی تھاں نہیں سی۔ کنیڈا دی دھرتی تے پہلی موت 1907 عیسوی وچ ارجن سنگھ ناں دے ویکتی دی ہوئی جس دا سسکار لک چھپ کے جنگل وچ ہی کرنا پیا۔ غدر دی ایہہ کوتا انانہ دے دکھاں دی صاف ترجمانی کردی ہے:

اسیں وچ پردیش کھوار پھر دے، کم کردیاں دے سینے گھال ہو گئے۔

گریپ توڑدے سیلری لودیاں دے، سید گڈ دیاں دے گوڈے لال ہو گئے۔

نال پھٹیاں پاٹ گئے ہتھ ساڈے، دن کٹنے بڑے محال ہو گئے۔

دوجے پاسے بھارتیاں نوں ودیش 'چوں کڈھن دے مقصد تحت لامبند ہوئے کنیڈا دے لوکاں نے 1907 عیسوی وچ ایشیئن کڈھو لیگ بنائی۔ اس ستھتی نوں ہو ر پچیدا کرن لئی سرکار نے سدھیاں مکلاں (1908) اتے 200 ڈالر (1910) دی غیر واجب شرط بھارتیاں سر مڑتی۔ پنجابیاں نے اس نال نمجٹھن لئی 1911 عیسوی وچ جہاز چلاؤن دی

یو جنتاں تے عمل شروع کر دتاسی جس نوں بعد وچ بھائی گردت سنگھ نے کاماگاما رو دے روپ وچ ساکار کیتا۔ بھائی گردت سنگھ ظلمی کتھا وچ لکھدا ہے کہ اصل وچ سرکار نہیں سی چاہندی کہ ہندوستانی آزاد ملکاں وچ وپار کرن۔ اس نال آزاد ملکاں دی آب و ہوا اوہناں نوں انتر جھات مارن لئی مجبور کریگی۔ نتیجاً "اوہ منکھ بنن دی کوشش کریگی۔ جد کوئی منکھ بن جاندا ہے تاں اوہ غلام بن کے رہن نالوں مرنا چنگا سمجھدا ہے۔ سرکار ہند نہیں چاہندی کہ اس دی غلامی وچوں کوئی نکل سکے۔" بناں شک و دیشی آب و ہوا، بھید۔ بھاواتے ترقی پنجاہیاں اندر ملک آزادی دا جزبہ پیدا کرن والے مکھ کارک سن۔ اس دا مطلب ایہہ وی نہیں کہ دیش اس سمیں غفلت دی نیند ستا ہو یا سی۔ دیشی اتے دیشی جاگرتی دووے مل کے غدر دارو پ بندے ہن۔ گرچرن سنگھ سینسر لکھدے ہن کہ 1906 توں 1910 تک پنجاب وچ انگریز اورودھ گھول چل رہا سی۔ اس لئی ایہہ پنجابی فوجی اپنے اندر قومی جاگرتی دی چنگ نال ہی لے کے آئے سن۔ ایہہ چنگ امریکن تے کینیڈیئن جیون وچ پیش آئیاں کٹھنایاں دا مقابلہ کرن دے گھول وچ رگڑا کھا کے انگریز راج ورو دھی اک انقلابی لہر بن گئی۔

پنجاہیاں نے سماجک، بھائیچارک اتے دھارمک تنداں نوں مضبوط کرن دے مدینجر 1906 عیسوی وچ وینکوور وکھے گورو گھردی ستھاپنا کیتی۔ ایہہ گردوارہ ہندوستانیوں دے دکھاں دی نکاسی داکیندر سی جس نوں مکمل کرن اتے 70 ہزار روپے خرچ کیتے گئے۔ اس ترانہ و دیشی دھرتی اتے آر تھک تے قومی ایکتا دا وکاس ہو یا۔ اوہ جتھے پیسے ولوں کھسہال ہوئے اتھے ایکتا پکھوں مضبوط ہوئے۔ اوہ انے جوگے ہو گئے کہ مذہبی و تکریاں دے ورو دھ جتھیں بند ہو کے گوریاں نوں کٹن لگے۔ اک پاسے اوہ پردیش 'چ ہو رہی نفرت دی گل کردے ہن: 'اگھرتوں بغیر اسیں نہیں سجدے، قلی قلی اسیں سارے جگ وجدے' جدوں کہ دوجے پاسے و دیشی دھرتی تے رہن / و سن لئی بھندوی ہندے ہن:

ہندی رہنگے وچ کنیڈڑے دے

آؤ گز کے پک وکھا دینے

آؤ وچ پھلی جھگی پائے

کر کے نا کرے سچ سنادیے

انگریز ہندوستان اندر مذہبی و نڈیاں دی سیاست دا باخوبی لطف لے رہے سن۔ غدریاں نوں اس گل دا علم سی کہ دھارمک و نڈیاں دے رہندے ہوئے آزادی سنگھرش دی سفلتا سمجھو ہے: 'مذہبی جھگڑیاں ساڈا نعش کیتا، ذرا ایہناں نوں پرے ہٹا لئیے!۔ اخباراں دے دنگل مذہب دے جھگڑے، آگواں دیاں لڑائیاں، علاقے بندیاں دے رولے، ایہہ کافی ضروری کم ہن

جناہ وچوں پنجابیاں نوں فرصت نہیں ملدی۔ ہیرا سنگھ درد مذہب دے ہتھیار بارے لکھدا ہے کہ 'جنتا راجسی اتے آر تھک کشاں توں بچن لئی دھرم دا آسرا لیندی ہے اتے حاکم تے راجے لوکاں نوں غلام بنائی رکھن لئی دھرم جاں مذہب دا آسرا لیندے ہن'۔ غدیری ودیشی جڑھ دے نال مذہبی، ذات اتے چھوت چھات جہیاں سماجک برائیاں دی جڑھ وی پٹنا چاہندے سن۔ "اخبار غدیر مذہبی بکھیڑیاں توں رہت ہو کے انگریزی سرکار دیاں دلش وچوں جڑانہ پٹن دا ٹھیکے دار٪ ہے۔ ہن مور کھتائی، غلامی اتے مذہبی جھگڑیاں دا ویلا نہیں۔ ساری ترانہ دی غلامی دی جڑھ کٹ کے آزاد ہو جاؤ۔ نہ ہی انگریزاں دی غلامی چنگی ہے تے نہ ہی مذہبی پاکھنڈیاں دی"۔ اس دی جگہ غدیری بینتی کردے ہن کہ ہر بھارتی نوں اپنا بھرا سمجھواتے ذات پات دیاں وچاراں دا قضیہ ہی مکا دیو۔ کئی وار منکھی تیناں نالوں حالات ہی سبھ دھرم دے لوکاں نوں ایکتا وچ پرودیندے ہن۔ غدیری اس سبندھ وچ سمزد وچ پھسے کاما گانا مارو جہاز دا حوالہ دیندے ہن جس نے ہندوستانیاں اندر سبھ مذہبی تنداں توڑ دتیاں۔ اتھوں دے دھارمک آگواں توں غدیریاں نوں کسے ترانہ دے سہیوگ دی کوئی آس وی نہیں سی۔

قاضی پنڈتاں اتے گیانیاں نے

یدھ کرن دا بچن سناوانہ

بھونکن رات دنے بگھکھے کلڑیاں دے

خالی رہنگے ڈھڈ بھراوانہ۔

اس ترانہ دلش دی غلامی دے نال ودیشی نفرت غدیریاں دی لابندی داکھ کارن بندے ہن۔ بھارتیاں دے خیال وچ اچے تک جھنڈے دے رنگ نہیں اکرے سن۔ امریکن گوریاں دے سوال تے بھارتی یونین جیک تے ہتھ رکھدے تاں اوہناں دا محول دھر اندر دی چھیس بن نکلا۔ "ایہہ تاں انگریزی سامراج دا جھنڈا ہے، تہاڈا قومی جھنڈا کوئی نہیں، تسیں غلام ہو؟" اس سبندھ وچ غدیریاں نے پہل قدمی کر دیا سبھ قوماں نوں پر تیندھتا دیندے ہوئے لال، پیلا اتے ہر اتن رنگاں قومی جھنڈا تیار کیتا۔ امریکہ دی آزادی نے پنجابیاں اندر راجسی جاگرتی پیدا کرن وچ اہم حصہ پایا۔ بابا ہر نام سنگھ ٹنڈیلاٹ دے شبدیاں اتے غور کر کے اس نوں اسانی نال سمجھیا جاسکدا ہے: "امریکہ وچ آؤن توں پہلا مینوں کوئی سیاسی سوچہ نہیں سی۔ اتھے آ کے ہی دلش نوں آزاد کراؤن دی لٹک لگی"۔ بابا کیسر سنگھ ٹھٹھکڑوی ایہی کہندے ہن کہ امریکہ وچلی آزادی نے ساڈے دل وچ غلامی دا احساس پیدا کیتا تے آزادی دی چاہ پیدا ہوئی۔ پنجابیاں نوں باہر لے سبھیا چار سمپرک 'چوں علم دی اہمیت،

تکنیکی انتی داگیان، تے اخباراں دی لوڑ دا احساس ہو یا۔ اوہناں اندر دوسرے سبھیاچاراں دے چنگے گن گرہن کرن دی تاکھ پیدا ہوئی۔ اس نون اوہ غدر کویتار ہی باخوبی پرگٹ کر دے ہن:

بجلی تیاں وچ جہاں سارے چمکے روشنی رنگ بازار اندر۔

دیئے مٹی دے نے ہند وچ سارے، صرفے تیل دے ہنیر گہار اندر۔

یونیورسٹیاں نے دنیاں وچ سارے، سارے ودیادے چکار اندر۔

قلم پکڑنی آوے نہ ہندیاں نون پھرن بھوندو آں وانگ سنسار اندر۔

دنیاں کل نون مان تے ملے عزت، اک دو بے دے ستکار اندر۔

ہندی مٹی پلپت ہے ہندیاں دی درے 2 ہندی سنسار اندر۔

تاہینے وچ پردیشاں دے ملن دھکے کوئی زور نہیں گھربار اندر۔

ساتھوں اگے فرانس دیاں لڑکیاں نے گھیل ہندیاں تیج دی دھار اندر۔

غدری امریکہ، فرانس تے باقی یورپ دی ترقی دے نال۔ نال ایشیاں مکاں اندر لی پیرتا، زچے، سنگھرشاں اتے براہمیاں اچوں نکلن دی گاتھ وی سناؤندے ہن۔ جیکر اتہاسک طور 'تے نظر ماریئے تاں جاپان 1905 وچ روس نون ہر اکہ ایکتا، ترقی اتے حوصلے نال غلام مکاں لئی آزاد ہون لئی راہ دسیر اتے اور جادا سوما بنیا۔ دو بے پاسے چین جس نون انگریزاں نے دو افیم جنگاں راہی لٹنار نبھ کیتا سی 1911 دی کرانتی راہی اپنے بھوکھی ارادیاں دی ادھار سلا رکھ دندا ہے۔ بستیاوی شوسن اتے اندرونی نگھار خلاف ایسناں مکاں دی لڑائی نے پوری دنیاں وانگ غدریاں دادھیان وی کھچیا۔ جاپان دی ترقی اتے چینیاں دی نشے 'چ اٹھن دی داستان دا غدری ساہت وچ بہت تھاواں 'تے ذکر ملدا ہے۔ ایہہ جتھے اتانہ لئی پیرت سروت سی اتھے ہی اس راہی اوہ ہندیاں دی کھڑوت نون توڑن دلیتھن وی کر دے ہن:

دنیاں وچ ہے نام غلام ساڈا، ساڈا جھولدا نہیں نشان ویرو۔

بھیڈاں وانگ تردے اگے گوریاں دے، سانوں کرے مخول جہاں ویرو۔

چینے اٹھ بیٹھے فیم کھان والے، دتا غدر مچا بلوان ویرو۔

سارے جگت دے وچ مشہور ہويا، چھوٹا ديش آزاد جاپان ویرو۔

وديشی عورتاں دی سماجک ستھتی، سکھیا، شوق، اتے سنگھرش غدریاں دی نگاہ نوں ایہناں مدعیاں ول کھپدے ہن۔ مرداں تے قانونی پابندیاں توں پہلاں وی کنیڈا سرکار ساڈیاں عورتاں نوں اپنے ديش اندر داخل نہیں سی ہون دینا چاہندی۔ تھہ اس گل دی گواہی بھر دے ہن کہ جدوں غدریاں نے اپنیاں گتیدھیاں شروع کیتیاں تاں اتھے ایشیا مول دیاں صرف ست عورتاں ہی موجود سن۔ اس توں صاف ہے کہ اہناں نوں صرف بھارتی کاے چاہیدے سن جد کہ دوجے پاسے پرواسیاں نوں نرتر پروارک موہ بے چین کر رہا سی۔ بھگت سنگھ بلگا وی لکھدے ہن کہ اٹھ دساں سالوں توں اپنے پچیاں اتے بھین بھراواں توں وچڑے پنجابی ویراگ وچ وارث شاہ دیاں پنکنتیاں گالیندے سن: 'ہیر آکھدی یو گیا جھوٹھ بولے، کسڑا وچڑے یار منادو ای'۔ بھارتیاں پر تہی پچھیں نہ برابر دی دا ایہہ وطیرہ سبھنگ سماج دے منکھی دا عویاں دی ترزمانی کردی بستیاوی اتہاسکاری دی پول وی کھولدا ہے۔ غدری اس مدے نوں وڈے پدھرتے اپنی کویتا تے وار تک دا حصہ بناؤندے ہن۔ مرداں وچ جوش بھرن لئی اوہ پنجابی دے پرانے فقرے نوں دہراؤندے ہن کہ 'جے اسیں تیویاں جنھاوی نہیں کر سکدے تاں دھر کار ہے ساڈے آدمینے تے'۔ بابا برت سنگھ دسدے ہن کہ پردیش وچ گورے طعنے مار دے آکھدے سن کہ 'ایہہ داہڑی والیاں عورتاں ہن، نہیں تاں مٹھی بھرا گمگمزاں دے غلام کیوں بنے رہن۔ امریکن غلام لوکاں نوں نفرت کر دے سن'۔ غدریاں مطابق بناں ساہس، قربانی اتے سنگھرش دے آدمی دی سریرک دکھ کوئی ماٹنا نہیں نہیں رکھدی۔ اوہ اس سبندھ وچ عورتاں نوں کائرتے نیواں نہیں دکھارے سگوں اوہ سما لین سماج دی مردانگی لئی ونگار کھڑی کر دے ہن۔ غدری لنگ اہید دے خاتے لئی بڑے ہی سنجیدہ سن۔ اوہ پتی پوجا نوں مورتی پوجا نالوں ودھ خطرناک مندے ہن۔ عورتاں دے اتھان لئی سکھیاں اک اہم ذریعہ ہے۔ غدری ودیشی سکھیاں پر بندھ بارے لکھدے ہن کہ جاپان دیاں سو وچو 90 لڑکیاں سکول جان دیاں ہن۔ لڑکیاں ہی نہیں سگوں بڈھیاں عورتاں وی گھر دے کم کارج پچھوں رات دے سکولوں وچ اپنا ودیاں دا شوق پورا کر دیاں ہن۔ پچھیں دیشاں اتے او تھوں دے لوکاں دی ترقی وچ وڈنگ پر سار بہت سہائی ہويا۔ اوہناں سریرک کمزوری نوں پچھاڑا ہويا مانسک وکاس اکھی دیکھیا سی:

گنتی وچ انڈیا بڑا کہا گیا، ویدا دے وچ یار و ہار کھا گیا۔

جرمن فرانس ویکھو سارے لوک جی، ویدا دی لگی ساریاں نوں جھوک جی۔

ایتھے اک منڈا کلانوں چلا نودا، اک سوتے بیس ہے ووڈا لرا پانودا۔

روز روز اس نوں میں رہا کھدا، پنج سیر بھار نہیں چک سکدا۔

و دیادے کارنے ہے موجاں ماندا، بادشاہ کنگال نوں نہیں پچھاندا۔

ملک آزادی نوں پاؤن لئی پنجابیاں دے وطن پر تن دی داستان وی لاجواب ہے۔ بہت نے اپنا نچ بدل لیا تے جس دھن پر اپنی لئی اوہ پروا سی بنے سن اس نوں دلش آزادی دے وڈے مقصد اگے نچھاور کر دتا: 'اتھے بیٹھے اساں ہور کی کماوناں، پیسہ نکا انت اسیں چھڈ جاونا'۔ امریکہ وچلے بہتے غدری اپنا دھن ہور نادے حوالے کر کے واپس پنجاب پر تے۔ انا نہ وچ اوہ جیک وی سن، جناں دا کر تو کماؤناتے شراب پینی سی اوہ عیش دی زندگی تیاگ کے دلش بھگتی دے ایال وچ جہازی چڑ آئے سن۔ مائیکل اوڈو ائر انوسار 1916 عیسوی تک ملک واپسی والیاں دی گنتی 8000 سی جد کہ لارڈ ہارڈنگ انوسار ایہہ 7000 سی۔ انا نہ اچوں کئی بھوین گھروگی کماں لئی آئے سن پر زیادہ تر غدر کرن دے خیال تحت ہی آئے۔ اپنے ملک دی آزادی اگے انا نہ نوں نچ بہت چھوٹا دکھائی دین لگدا ہے۔

مدت گزر گئی ملک چھڈیا نوں، آہن چھڈیئے جلد پر دلش یارو۔

عزت باپ دادے والی خاک مل گئی، چل کے بدلئیے ملک دے بھیس یارو۔

جو کچھ کم کرنا کریئے ایس عمرے، ساڈی ا بے جوان وریس یارو۔

غدری ساہت وچ ودیشی زبان دا اثر وی کتے۔ کتے دکھائی دندا ہے: 'اوکھے ہو کے گریپ تے گراس کٹدے، سیلری لگاؤندے اتے آلو پٹدے'۔ پر غدر اخبار دی شروعات ویلے اوہ بڑی سمجھداری نال اپنی زبان نوں ترزیہ دیندے ہن۔ پر دلش 'وچ دلشی بھاشا دی چون وطن پرستی، سبھیچار، بھاشا تے لوکائی نوں نال لے کے چلن دا سچیت چنہ ہے۔ غدر دے پہلے انک وچ اوہ سپیشٹ کر دے ہن کہ "انج پبلی نومبر 1913 نوں بھارت دی تواریخ وچ اک نواں سمت چلدا ہے کیونکہ انج انگریزی راج دے ورو دھ پر دلش وچوں دیسی زبان وچ جنگ چھڑدی ہے..."۔ اس ترانہ پر دلش وچ اپنی پہچان دی کھوج کرنا جاں اس دی نشاندہی کرنا تے اس پہچان نوں لکھت روپ وچ پر بھاشت کرنا، غدریاں، غدری کو یاں تے غدری کویتا دا اڈھلا مسئلہ ہے۔

غدر کاوتے کوی، بہت زیادہ پڑے لکھے نہ ہون دے باوجود وی ایشیا تے یورپ دے راجنیتک ہلاتاں بارے بہت کچھ جاندے سن۔ پہلے سنشار بدھ نے غدر لئی اک ڈھکواں موکاں مہیا کیتا سی جس نوں بھارت دی آزادی دے سنبدھ وچ نہ ورتن وچ

کو تاہی نہیں سن کر ناچا ہندے۔ دو بے پاسے اس سمیں دے پر کھ ہندوستانی نیتا اس موقعے انگریزی ساتھ راہی رعایتاں دی پراپتی لئی جنگ وچ ودھ چڑھ کے ساتھ دے رہے سن۔ صرف نیتا ہی نہیں سگوں سرکاری جھولیمجھک تے وفادار۔ لڑائی چندے اتے فوجی بھرتی لئی دن رات اکت کر رہے سن۔ غدری دلش پریکی پہلے سنسار یدھ سمیں بھارتیاں نوں آزادی دی لڑائی لڑن لئی وار وار سچیت اتے تیار کردے ہن:

سورج نظر آیا یورپ جنگ والا، چت تساں دا نہیں گھبرا جاوے۔

جرمن نال فرنگ دا جنگ لگا، سوہنا وقت نہ کتے ویا جاوے۔

دشمن ارج کڑکی دے وچ آیا، متاں چال تھیں جان بچا جاوے۔

غدری کوی ہندوستان دی اکائی دے سنکپ دے حق وچ آواز بڑی چیتنتا نال بلند کردے ہن۔ اس ترانہ پنجابی بندہ ہندو، سکھ تے مسلمان ہندا ہویا وی، اس پچھان توں آگاہ جاندا ہے، ہندی بندا ہے، پنجابی خطے نوں اس وڈے خطے نال جوڑدا ہے، جس نوں اوہ ہندوستان سمجھدا ہے۔ پراوہناں دادو جاوڈاپن ایہہ وی سی کہ جدوں اوہ 1857 دے غدردی اسپھلتا دی گل کردے ہن تاں اس دی ذمہ واری ہور کارناں دے نال اپنے سر اتے وی بڑی پیباکی نال چکدے ہن۔ غدری کویتا زیادہ تر سوال جواب دے روپ وچ ملدی ہے۔ اوہ کھوجا تھیاں وانگوں بڑے چیتن طریقے نال سمسیاواں نوں ابھار کہ حل کرن دا راستا دکھاؤندے ہن۔ آزادی دے سنبندھ وچ اوہناں دے سوال جواب نوں اس سدزبھ وچ دیکھیا جاسکدا ہے۔ راج انگریزاں پچھوں کون کریگا؟ دی گل کردے اوہ درپیش مسکلاں دا ذکر کردے لکھدے ہن کہ:

سٹھ لکھ سادھ بیٹھے ملی تانکے، کھاندے ددھ پیڑے سبھ نوں رنجھان کے۔

سرت برت آکھیا بکھیڑے مچدے، ایویں بن بیٹھے نے پجاری سچ دے۔

قوم لئی آکھ دیندے کیسڑا امریگا، راج انگریزاں پچھوں کون کریگا؟

اس دے اترو وچ اوہ انگریزاں نوں کڈھ کے خود راج کرن دی گل کردے ہن۔ اوہناں نوں لگدا ہے کہ راجنیتک، سماجک، آر تھک اتے دھارمک سبھ ترانہ دی دشواریاں دی مول وچھاں انگریز ہی ہن۔ بھارتیاں ہتھ راج ستادے آؤندییاں ہی انان اونتیاں دا خاتمہ کردتا جاوے گا اتے سکھیا داپر سار ہووے گا: 'ودیا بھیری ودھ جائیگی آزادی ہویاں'۔ اوہ ایہناں مشکلاں دے سدزبھ وچ بھوکھی رنیتیتی الیکدے لکھدے ہن:

مذہبی زنجیر پرے توڑ دھرائے، راج انگریزاں پچھوں آپ کرا لے۔

ملاں پاندے بھائیاں دی کتے بھی لوڑ نہ، دسوا سیں ایہناں کیہڑا حل جوڑنا۔

میسنتی مشقتی جتانہ دے ساتھی نے، اوہناں کاہنوں بنے سفید ہاتھی نے۔

پچھو غدر دے معاملہ معاف سبھ نوں، کھیتی کرا لے موح بہار والی۔

خاطر اسیں آزادی دی جنگ کرنا، کرنی دور ہن رسم بیگار والی۔

اس ترانہ غدری یودھے اپنے ملک دیاں سمسیاواں اتے پچھڑ پین نوں جدو دیشی ترقی دے پیمانے توں دیکھدے ہن تاں اتناں اندر غلامی دے نال نال پچھڑ پین دا ڈونگھا احساس ہندا ہے۔ اوہ دو جے مکاں دے وکاس دے نال نال بستیوادی لٹ خلاف اٹھ کھڑے ہوئے ایشیائی دیشاں دی اداہر ناوی دیش واسیاں دے ستمکھ کردے ہن۔ مذہب اتے لنگ بھید دے خاتمے نوں وڈی پدھر غدری ساہت وچ پرکھتا نال ابھاریا جاندا ہے۔ اوہ آزادی حاصل کرن توں آگے بھوکھی ہندوستان دا خاکہ وی تیار کردے ہن جتھے سمکالین درپیش مسکلاں اتہاس دا حصہ بن کہ ہی رہ جاں گئیاں۔

*ڈاکٹر۔ بلجیت سنگھ ورک، جی۔ ایچ۔ جی۔ خالصہ کالج گروسر سدھار وچ اتہاس پڑاؤندے ہن اتے بستیوادی پنجاب دے اتہاس اتے ساہت وچ کم کردے ہن۔

حوالے تے ٹینیاں:

.شوہن سنگھ جوش، ہندوستان غدر پارٹی داسکھیپ اتہاس، چیتنا پرکاشن، لدھیانہ، 2013، پنے 29-33.

.ہیرا سنگھ درد، میریاں کجھ اتہاسک یاداں، دھنپت رائے اینڈ سنز، جالندھر، 1955، پنے، 87. گرچرن سنگھ سینسرا، غدر پارٹی دا اتہاس، دلش بھگت یادگار کمیٹی، جالندھر، 2006، پنے 20.

.گیانی ہیرا سنگھ درد، غدر لہردی لہورنگی کہانی، یونیورسٹی، موہالی، 2016، پنے 3.

.اوہی.

.M.L. Darling, The Punjab Peasant in Prosperity and Debt, Manohar, Delhi, 1977, pp. 172-73.

.Ibid, pp. 16-17, 29

.S.D. Gujrani, "Agrarian Structure and Economic Conditions of Peasantry in Punjab (1920-47)", Proceedings of Punjab History Conference, Patiala, March 15-17, 1991, p. 378.

.S. S. Sohal , Credit, Rural Debt and the Punjab Peasantry, (1849-1947), Guru Nanak Dev University, Amritsar, 2012, p.136.

.گرلال سنگھ، کاماگانا ماروداسہ نانک بھائی دلجیت سنگھ (بھائی رائے سنگھ)، لوک گیت پرکاشن، چندیگڑھ، 2017، پنے 15.

.ہریش کے. پوری، غدر لہر: وچار دھارا جتھے بندی رنیتی، گورونانک دیو یونیورسٹی، امرتسر، 2006، پنے 18.

.ڈاکٹر. کیسر سنگھ (سمپا)، غدر لہردی کویتا، پبلیکیشن بیورو، پنجابی یونیورسٹی بیورو، پنجابی یونیورسٹی ٹیالہ، 1995، پنے 297.

.ڈاکٹر. کیسر سنگھ (سمپا)، اوہی، پنے 390.

ہریش کے پوری، اوہی، پنہ 22. شوہن سنگھ جوش، اوہی، پنہ 36.

ہریش کے پوری، اوہی، پنہ 2229

گیانی ہیرا سنگھ درد (سمپا). ڈاکٹر. ہرجیت سنگھ، غدر لہردی کہانی غدری بابیاں دی زبانی، دلش بھگت پرکاشن، جالندھر،
2017، پنہ 55

پر تھیپال سنگھ کپور، درشن سنگھ تتلا (سمپا)، گردت سنگھ، ظلمی کتھا، پبلیکیشن بیورو، پنجابی یونیورسٹی، ٹیپالہ، 2014،
پنہ 100.

اوہی، پنہ 101

اوہی، پنہ 102.

ڈاکٹر. کیسر سنگھ (سمپا)، غدر لہردی کویتا، اوہی، پنہ 23.

اوہی، پنہ 211.

تھیپال سنگھ کپور، درشن سنگھ تتلا (سمپا)، اوہی، پنہ 384.

گرچرن سنگھ شینسرا، اوہی، پنہ 27.

گیانی ہیرا سنگھ درد، غدر لہردی لہورنگی کہانی، پنہ 4: دریا سندھو، غدری بابے کون سن؟ سنگم پبلیکیشن، سمانا، 2013،
پنہ 23.

ہیرا سنگھ درد، میریاں کچھ اتہاسک یاداں، پنہ 87. رگھیر سنگھ، غدر لہر: سکھپ اتہاس پرکاشن وبھاگ، دلی، 2014،
پنہ 41.

گیانی ہیرا سنگھ درد، غدر لہردی لہورنگی کہانی، پنہ 4. ہریش پوری، اوہی، پنہ 29: کل ملا کہ کنیڈار ہندے بھارتیاں نے
صرف کنیڈا وچ ہی اچل سمپتی اتے کاروبار وچ 75 لکھ ڈالر لائے ہوئے سن۔

گیانی ہیرا سنگھ درد، غدر لہردی لہورنگی کہانی، پنہ 5.

.ڈاکٹر. کیسر سنگھ (سمپا.)، غدر لہری کویتا، پنے 239.

.اوہی، پنے 23.

.اوہی، پنے 131.

.اوہی، پنے-68-69.

.ہیرا سنگھ درد، میریاں کچھ اتہاسک یاداں، پنے، 71.

.گیانی کیسر سنگھ (سمپا.)، غدر لہری وارٹک، پنے 53.

.اوہی، پنے 92.

.اوہی، پنے 118-19.

.ڈاکٹر. کیسر سنگھ (سمپا.)، غدر لہری کویتا، پنے 236.

.گیانی ہیرا سنگھ درد، غدر لہری لہورنگی کہانی، پنے 5. گرچرن سنگھ سینسرا، اوہی، پنے 105

.گیانی ہیرا سنگھ درد، غدر لہری لہورنگی کہانی، پنے 34.

.گیانی ہیرا سنگھ درد (سمپا.) ڈاکٹر. ہرچیت سنگھ، غدر لہری کہانی غدری بابیاں دی زبانی، پنے 99.

.اوہی، پنے 74.

.ڈاکٹر. کیسر سنگھ (سمپا.)، غدر لہری کویتا، پنے 24.

.اوہی، پنے 281.

.اوہی، پنے 121.

.Rishma Johal, "The Ghadar Movement and its Impact on South Asian Canadian Women", Satwant Kaur (ed.), Interpreting Ghadar Movement:

Echoes of Voices Past Ghadar Centennial Conference Proceedings, Canada,
2013, pp. 117-40.

. بھگت سنگھ بلگا، غدر لہر دے انپھولے ورقے، دلش بھگت یادگار کمیٹی، جالندھر، 1989، پنے 19.

. گیانی کیسر سنگھ (سمپا.)، غدر لہر دی وار تک، پنے-101.

. اوہی، پنے 175.

. اوہی، پنے 221.

. اوہی، پنے 34-630.

. اوہی، پنے 350.

. ڈاکٹر. کیسر سنگھ (سمپا.)، غدر لہر دی کویتا، پنے 78-79.

. اوہی، پنے 227.

. جگجیت سنگھ، غدر پارٹی لہر، سکھیا سیکر، چنڈی گڑھ، 2012، پنے 189.

. گیانی ہیرا سنگھ درد، غدر لہر دی لہورنگی کہانی، پنے 20.

. ڈاکٹر. کیسر سنگھ (سمپا.)، غدر لہر دی کویتا، پنے 176.

. اوہی، پنے 218.

. ڈاکٹر. گردپو سنگھ سدھو، غدر پارٹی داکھ بلار اسپتالک: غدر دی داستان، سپترشی پبلیکیشن، چنڈی گڑھ، 2018، پنے، 29.

. سورا جیر، اوہی، پنے 182.

. پیار سنگھ بھوگل، اوہی، پنے 259.

. ڈاکٹر. کیسر سنگھ (سمپا.)، غدر لہر دی کویتا، پنے 146.

.سوراجپير، اوہي، پنه 182.

.ڈاڪٽر. كيسر سنگھ (سمپا)، غدر لهر دي كويتا، پنه 393.

.اوہي.

.اوہي، پنه 400.

.اوہي، پنه 117.

دلچیت امی، پنجابی یونیورسٹی ویج ایجوکیشنل ملٹیمیڈیا ریسرچ سینٹر ویج بطور ڈائریکٹر کم کردا ہے اتے جواہر لال نہرو یونیورسٹی دے سکول آف آرٹس اینڈ سٹڈیز ٹو پی. ایچ. ڈی کر رہا ہے۔

ہیر دے بوہے اتے فلکاری داسجدہ: اشتہاری پوسٹراں دا ادھسین

دلجیت امی

سکھپ

پنجاب دے سبھیاچارک ورثے وچ پریم گاتھاواں دا اہم استھان ہے۔ سینہ-ب-سینہ ریت توں لکھت اتے ساہت دیاں دکھ-دکھ و دھاواں دے نال-نال دکھ-دکھ کلاروپاں وچ ایہناں نے اپنی حاضری لگوائی ہے۔ جدوں کوئی ساہت و دھانے پنجابی وچ دستک دتی جاں کسے کلانے پنجاب وچ پیر پایا تاں پریم گاتھاواں نے پرانے تجربے راہیں نویاں پھلکد میاں داراہ پدھرا کیتا۔ ایہہ لیکھ ہیر-رانجھے دی پریم گاتھا دے حوالے نال پنجاب وچ فلم دی نویں و دھا و جوں آمد دا ادھسین ہے جس وچ ہیر سرپرست مائی داکم کردی جا پدی ہے۔ اس ادھسین دی سمگری پنجاب دیاں شروعاتی فلماں دے پوسٹر ہن۔ ایہناں پوسٹراں دا بنیادی کم تاں اشتہار بازی ہے پر ایہہ دلچسپ ہے کہ فلم دے ورتا وے اس کم لئی پنجابی بندے دے کس سج-سواد داسہارا لیندے ہن۔ اکت پاسے تاں ہیر-رانجھے دی پریم گاتھا فلماں دی کہانی بن کے پرانے سواد اتے نویں کلا و دھا و وچ پل بندی ہے اتے دو جے پاسے ایہہ دو جیاں فلماں دی سرپرستی دا طریقہ لہہ لیندی ہے۔

پریم گاتھاواں اپنے سفر دوران سینہ-ب-سینہ ریت توں موجودہ دور تک لگانار وراثت دا حصہ رہیاں ہن اتے وراثتی کارج وچ سرگرم رہیاں ہن۔ پنجاب وچ پریم گاتھاواں نے سینہ-ب-سینہ دور توں پنجابی قصہ کا وراہیں پنجابی ساہت اتے کلا دی ہر صنف نوں اپنی مقبولیت داسہارا دتا ہے۔ زبانی قصہ گوئی توں لکھت وچ درج (1) ہون والے قصے (2) ہر صنف دی مڈھلی مشق دا مضمون بنے ہن۔ ایہہ رجھان نظم، نثر، ناول، نائک اتے کہانی دا بیج بن بہڑیا ہے۔ اسے طرحاں چتر کلا، بستراشی اتے فلم سازی دیاں پہلیاں مشقاں قصیاں اتے ایہناں راہیں سر جے کرداراں دے پنڈے اتے کیتیاں گئیاں۔ پنجابی فلم دا اتہاس برب و جوں پنجابی قصے دے اتہاسک رجھان نوں نویں تکنیک اتے کلا ونگی دے حوالے نال پیش کردا ہے۔ پنجابی قصہ اتہاسک حوالے اتے تفصیل کھوں سماجک، سیاسی، سماجک اتے سمجھی پکھاں توں زرخیز ثابت ہو یا ہے۔ ایہہ پنجابی سماج، بولی،

وسیب اتے شخص دی رہتل اتے دہار دے نقش۔ نقص دی شناخت دارمز بھریا آدمی بھنڈار بن ورتیا ہے۔ پرو۔ پورن سنگھ
دیاں ایہہ سطران دے ارتھ اسے حوالے نال ہو رگوڑھے اتے گہرے ہو جاندے ہن:

آ۔ ویرا رانجھیا۔

آ بھینیں ہیرے۔

سانوں چھوڈ نہ جاو،

بن تسان اسیں سکھنے۔

...

اک ہیرا کھرتیری کنیں پیا،

توں ہو گیا ویرا! شہہ دریاوے،

جھدانہ آرنہ پاروے۔

...

واہ! واہ! مست پنجا پیا۔

بانسری اپنی وچ مست توں،

'ہیر' 'ہیر' بولے تیری بانسری۔

لوکائیاں آئیاں دسدیاں، اندسدیاں،

بانسری سن تیری رنج رنج گتیاں،

جویں آن لکھ ہزار گھڑے والیاں،

بھر بھر جان ساریاں دریا جھناں دا پانی۔

شہنے وچ بدھارا، نچا کتھے بولدا،

سبھ وکھ وکھ اسمیاں دندیاں گئیاں تینوں۔

پروپورن سنگھ 'ہیرتے رانچھا' نام دی اس کویتا وچ اپنے پنجاب داتساوڑ اساردے ہن جتھے ہیرتے رانچھا مرکزی کردار ہن۔ اوہناں دی چال-ڈھال، ناز-کھرے، بول-چال اتے لے-تان نال سمچا پنجاب دا نظارہ مجھدا ہے جس وچ راہی-پاندھی، جیا-جنت اتے ربتل-ریچھ سبھ شامل ہن۔ ایہہ ہیر رانچھے اگے سر اتے ہتھ رکھن دی عرضوئی ہے جتھے اوہناں نے منکھ دے اندروس کے نگھ ورتاؤنا ہے۔ اسے نگھ وچ کائنات دا کن-کن اوہناں نال اک-مک ہونا لوچدا ہے۔ (3) جدوں بلراج ساہنی پنجابی بولی، رہن-سہن، سبھیا چارتے، ادتی اتے انتھک کاؤ-اڈاریاں دے حوالے نال وارث شاہ دا ذکر کردے ہن تاں اوہ پرو۔ پورن سنگھ والا ہی منزر سرجدے جاپدے ہن، "منکھی ہر دے دی کوئی تارا ایسی ہے، جسڑی اس نے نہ چھیڑی ہووے؟ جولینٹ ورگیاں وشو-سہت دیاں پرکھ پریمکاواں دی صف وچ بیٹھ کے وی ہیر کتنی پنجابن ہے!" (4) اتہاسکار پھرینا میر قصہ کاری نال جڑی ریت نوں دھرماں دے گھیرے توں باہر لا سرو۔ سا بنچھا روحانی دستور قرار دیندی ہے۔ اوہ صاف کردی ہے کہ قصہ کاری صرف سبھ مزہواں دے لوکاں داسا نچھی منوت نہیں سگوں لوکاں وچ برابر دار روحانی عمل ہے۔ اس عمل وچ رانچھا استاد عاشق ہے اتے ہیر سرپرست مائی ہے۔ (5)

پنجابی قصے نے اپنی ہوند دے ہر سوال نوں کسے انتم جواب تک پہنچن توں ورجیا ہے۔ ایہہ پنجابی قصے دی پراپتی ہے کہ اس نے مضمون، روپ اتے تتھاں-طریقاں دا ہر لیکھنا مکمل ثابت کردے ہوئے اپنی اہمیت داسکے چلایا ہے۔ قصے نے اپنی تزلتا کارن پڑچولیاں نوں آہرے لگایا ہے اتے نال ہی نویں لیکھکاں نوں لگاتار سدھاری ہے۔ نتیجے وجوں قصے وار-وار لکھے گئے ہن۔ قصے پنچھیاں وانگ ہندے ہن جو ہر نویں تتھاں، نویں دور اتے نویں کلا/صنف اتے اپنا ٹکانا بنا لیندے ہن۔ ہر قصہ کار دے سنگ ہو تروے ہن۔ اساک ڈزریلی لکھدا ہے کہ ایہہ پنجابی اتہاس جیہناں نوں قصہ ہون دا رتبہ حاصل (ecclesiastical histories entitled legends) ہے۔ (6) ایہہ دلیل صرف سنسکرت دے پریماکھیاں اتے فارسی دی مسنویں دے حوالے نال ہی نہیں کہی جاسکدی کہ قصے نے کسڑیاں ریتاں دے جمائوڑھ وچوں پنجابی روپ اختیار کیتا ہے۔ اس پکھوں وی کہی جاسکدی ہے کہ قصے دے مقبول ہو جان توں بعد وی قصہ کاراں نے 'قصے نوں نواں کرن' دا لگاتار تردد کیتا ہے۔ ایہہ تردد اکو لیکھک دے اکو قصے دیاں وکھ-وکھ جلدیاں وچ وی جاری رہا ہے۔ نتیجے وجوں چھاپخانے دی آمد نال 'سبھ توں وڈی ہیر'، 'اصلی ہیر'، 'اصلی اتے وڈی ہیر' اتے 'اصلی تن رنگیاں تصویراں والی وڈی ہیر وارث شاہ' ورگے سر لیکھاں نال ہیر-رانچھے دا قصہ چھپدا رہا ہے۔ چھاپخانے نے ہیر دی قصہ کاری دے نال-نال اس دی

چترکاری نوں وی ہلار دتا جس دی نمائش اتہاسکار ایشور دیال گوڑ سہجے ہن۔ (7) قصے وچ ملاوٹ کرن دار جھان اتے اس دے اصل دی شناخت کرن دا ادم لگاتار جاری رہا ہے۔ (8) جگجیت سنگھ نے اپنے لیکھ 'قصہ-کاودا کاوشاستر وچ درج کیتا ہے:

پنجابی قصے توں پہلاں رامائن، مہا بھارت تے پچھتتر دیاں کتھاواں ہن، فارسی مثنوی تے بھارتی مہا کاوِدی پر مہرا ہے اتے بعد وچ آدھونک گلپ دا ایگ شروع ہندا ہے۔ قصے دا نو یکل جگت ایہناں دے وچکار سہت ہے۔ (9)

پنجابی فلم دا ڈھ وی قصے دی اسے تر لتا وچ لگیا ہے جس کارن پنجابی فلم دے اتہاس دی شروعات اتہاسکاراں دی دلچسپی دا سبب بنی ہوئی ہے۔ پنجابی وچ پہلی فلم دا زنا کرن وچ قصے جی ہی پچیدگی نال سمجھنا پیندا ہے۔ (10) گواہیاں اتے حوالیاں نال 'پنجابی دی پہلی فلم' ہون دیاں دا عویداریاں کئی ہن۔ اس لیکھ دا مقصد 'پنجابی دی پہلی فلم' لبھن والی کھوج وچ حصہ پاؤنا نہیں سگوں 1930 ویاں دے دہاکے وچ پنجابی فلم اتے لگی ہیر وارث شاہ دی مہرنوں ر جھان وجوں درج کرنا ہے۔ ایہہ تھہ درج کرنا بندا ہے کہ پنجاب (لاہور) وچ بنن والی پہلی بابل فلم ہیر رانجھاسی جس نوں اشتیاق احمد فلمساز عبدالر رشید کاردار دا اہم یوگدان مندے ہن:

No wonder the Legend of Heer continues to fascinate Hindus, Muslims and Sikhs alike as it is a blend of several layers of subcontinent's religious mythology and folklore. it continues to be told on the silver screen over and over again In any event, by launching *Heer Ranjha* as the first talking movie from Lahore in 1932, Kardar made a landmark contribution to the history of Lahore film industry. (Ahmed 2022:14-15) (11)

اس لیکھ دا سوما پنجابی دیاں فلماں جاں ایہناں دا مضمون جاں کلا روپ نہیں سگوں فلماں دے اشتہار لئی جاری کیتے گئے پوسٹر (12) ہن۔ پوسٹر فلم اتہاس اتے ادھنیں دا اہم سروت ہن۔ فلم دی درشک تک پہنچ وچ پوسٹر دا کارج اہم ہے۔ اس کارج وچ بیڑی جانکاری سکھیپ ہندی ہے اتے درشک نوں سدا دین دا سدھا کارج کردی ہے۔ اس جانکاری وچ اوہ سنسنی ہندی ہے جو درشک دی جگیا سادا سبب بندی ہے جاں اندر لی تند تک دیندی ہے۔ فلم اتہاس دے شروع وچ اس تند دیاں جڑھاں سماجک سچ-سواد وچ لگیاں ہوئیاں سن جس نوں نوں صنف دی پیوند چڑھ رہی سی۔ اکٹ پاسے فلم دی کھچ و دھاؤن لئی

سنمیاں وچ مشہور توانکھاں دے ناچ کروائے (13) جانڈے سن تاں دو بے پاسے پنجابی قصے ساہت اتے ستھاپت کلاصنفاں توں اگے جا کے فلم دا مضمون بن رہے سن۔

پریم گاتھاواں دکھنی ایشیادے فلم اتھاس دا انکھڑواں انگ ہن۔ فلم دے بیسول دور توں ہی فلمسازاں نے جانے-پچھانے پیار افسانیاں دا سہارا لیا اتے بعد وچ فلم دے بابول ہو جان اتے ایسناں افسانیاں نوں مڑ کے نویں سروں فلماں داروپ دتا۔ ایہہ پریم گاتھاواں ہن کہ ہر ویلے نویں کلاسازی نوں پنجاب دے بوہے اگے تیل چون آجانیاں ہن۔

لیلیا مجنوں (14)، مرزا صاحبان (15) اتے ہیرا رانجھا (16) بیسول فلم دے دور وچ بنیاں سن۔ ہیرا رانجھا دو وار (17) بنی سی۔ فلم دے بابول ہون توں بعد ایہو فلماں دوبارہ بنیاں اتے ایسناں دا سلسلہ جاری رہا۔ شیریں پھر ہاد (18)، لیلیا مجنوں (19)، ہیرا رانجھا (20) اتے مرزا صاحبان (21) 1930 دیاں دے دہاکے وچ بنیاں۔ ہیرا رانجھا دو سال وچ دو وار (22) بنی۔ ایہہ ساری جانکاری راجا دھکشا اتے ولیمین نے اپنے فلمکوش (23) وچ درج کیتی ہے۔ پنجابی سماج، بولی اتے علاقے دے حوالے نال فلماں دے اتھاس وچ دکھنتا پنجابی قصے نے بھری ہے۔ ہر علاقے وچ فلم نے مقبول کلاصنفاں دا سہارا لے کے اپنی جڑھ لگائی۔ باقی خطیاں وچ ایہہ شروعاتی رجھان شردھامی اتے کرمانی کہانیاں دا سہارا لیندا ہے اتے پنجاب وچ قصہ پہل قدمی کردا ہے۔ اکٹ پاسے قصہ اپنے وار-وار نوں ہون والے خاصے دی نمائش پر دا پیش کردا ہے اتے دو بے پاسے فلم صنعت اپنی وسط نوں قصے اتے سوار کر کے درشک تک لے جانڈی ہے۔ مضمون پکھوں جان-پچھانیا قصہ نویں کاڈھ اتے سوار ہندا ہے اتے اس دی سواری وی بندا ہے۔ اس جان-پچھان دا لالا صرف کلاکار اتے ساہتکار ہی نہیں لیندا سگوں وپاری وی لیندا ہے۔ پری تلڑی وچ چھپیا اشتہار ہیرا دے حوالے نال پنجابی من دی سوخم جہی تند چھیڑ دا ہے اتے وارث شاہ دی ادھی سطر نال پاٹھک من نوں کنڈی پاؤندا ہے، "ڈولی چڑھدیاں ماریاں ہیرا چیکاں"۔ اس موٹی جہی سرخی توں بعد اگلی سطر ہے، "کیونکہ اس دے شنکار۔ بکس وچ مار کوز۔ سنو کوز نہیں سی پائی گئی....." ایہہ سطر پنج بندیاں نال کھلی چھڈ دتی جانڈی ہے اتے ہیٹھاں وپاری دا نام انگریزی وچ درج ہندا ہے، "Manufactured by Marco Traders, (Sadar Bazar Delhi 6." (24)

قصہ اتے قصہ کار دا آپسی رشتہ بہت دلچسپ ہے۔ جے اکٹ توں بعد دو بے قصہ کار راہیں قصہ سرگرم رہندا ہے اتے نویں روپ وچ ورتدا ہے تاں قصہ کار وی قصے نال جڑھ کے نامنا کھنڈے ہن۔ قصہ کاراں اتے قصیاں دے رشتے وچ قصہ کار اتے قصے دا نام لگانا جڑھ آئے ہن۔ مثال وجوں وارث دی ہیر، فضل دی سوہنی، ہاشم دی سسی اتے پیلو دا مرزا ورگے اظہار

لگاتار ورتے گئے ہن۔ قصہ کار اپنیاں کرتاں وچ پہلے قصہ کاراں دا ذکر وی کردے رہے ہن اتے پرانے قصے نوں نواں کرن دا اپرا لا کر دے جا پدے ہن۔ ہامد شاہ عباسی نے قصے نوں نواں کرن والی ریت دی پچھان دسی ہے:

قصہ ہیر تے رانجھے دا شاعر اں نے بہت وچ پنجاب بنایا ہے۔

اک چال ناہی رنگارنگ قصہ، مول کتھا دا انت نہ آیا ہے۔

احمد ہور کہا مقبل ہور آکھے، باگا قادری ہور جڑایا ہے۔

راما تے گرداس کجھ ہور آکھن، سبھ شاعر اں زور لگایا ہے۔

...

چاول اپنے منگ کے مقبلے توں، لون اہدے دا وچ پاساں میں۔

گھیو ہٹ گرداس دا وچ پاساں، کھجڑی جوڑ کے دیگ رجھاساں میں۔ (25)

ایہہ سارا کارج منگلاچرن وچ درج ہندا ہے۔ ایہور جھان چھپے ہوئے قصیاں دیاں جلد اں اتے درج ہندا ہے جدوں ہیر دے 'سبھ توں وڈی' جاں 'اصلی' ہون دا دعویٰ کیتا جاندا ہے۔ منگلاچرن وچ استعمال ہندی جگت کتاب دے ورتاؤ دے کم آؤندی ہے۔

فلساز قصے دی مقبولیت جاں جانی۔ پچھانی کہانی نال نویں صنف دا منگلاچرن لکھدے ہن۔ قصہ کار اتے قصے والا رشتہ فلماں دے آؤن نال نواں روپ اختیار کردا ہے جدوں فلساز قصے اتے قصہ کار دا نام اکٹھے درج کردا ہے۔ فلم وچ اس پلیٹھے کارج وچ فلساز آپ اتے اپنے کم۔ بیلیاں راہیں قصے اتے کسکار نوں سجدہ کردا ہے اتے اوہناں دی ویل ودھاؤندا ہے۔ اس توں بعد فلساز اتے اس دے کم۔ بیلی اسے ویل دا حصہ ہو جاندا ہے ہن۔ قصے دی فلم کرن توں بعد فلساز، کلاکار اتے فلم نرما تا اپنیاں اگلیاں فلماں وچ اسے جانکاری نوں استعمال کردے ہن۔ قصے والی فلم قصے دا نامنا اپنے لیکھے لگاؤن دا تردد جا پدی ہے۔

پہلاں قصہ اتے قصہ کار اکٹ۔ دو جے دی سواری کردے سن اتے بندے سن۔ ہن فلسازی ایہو تردد کردی جا پدی ہے کہ اوہ قصے اتے سوار ہندی ہے اتے قصے دی سواری وی بندی ہے۔ فلم دی مشہوری کرن لئی چھپے کتاہچے اس رجھان نوں درج

کردے ہن۔ مرزا صاحبان دے قصے اتے بنی 1947 والی فلم دا اشتہاری کتابچہ تن تتاں دے سنگم وچوں اپنی اہمیت لبھدا جا پدا ہے:

The cry of Sahiban even today resounds in the hills and dales of the Punjab. It is not the wailing of Sahiban alone; It is the call of the millions who live only to suffer. It is the revolt of helplessness. It is the challenge of misery to the forces of the Tyranny.

See it all on the screen and see if you have any reply for this challenge.

ارج وی پنجاب دے پہاڑاں اتے وادیاں وچوں صاحبان دیاں کوکاں سنائی دندیاں ہن؛ ایہہ صرف صاحبان دا اورلاپ نہیں؛ ایہہ اوہناں دہ۔ لکھاں لوکاں دی سدھے جیہناں نے زندگی وچ صرف دکھ بھوگیا ہے۔ ایہہ بیوسیاں دی بغاوت ہے۔ ایہہ غربت دی ظالم طاقتاں نوں ونگار ہے۔

ایہہ سبھ پر دے اتے دیکھواتے دیکھو کہ اس ونگار نوں کی ہنگار ملدا ہے۔ (26)

ایہہ اشتہاری کتابچہ صاحبان دی ہونی نوں پنجاب دے 'پہاڑاں اتے وادیاں' دی آواز دسدا ہو یا دکھ بھوگدے ہوئے دہ لکھاں لوکاں دی سدھترار دندا ہے۔ انت وچ لوکاں نوں اپنا قصہ پر دے اتے دیکھن داسدا دندا ہے۔ مرزا صاحبان دے قصے اتے بنی 1957 والی فلم اسے رجھان نوں نویں ماحول وچ اگے توردی جا پدی ہے۔ اس دا اشتہاری کتابچہ درج کردا ہے:

The Punjab, a land of five rivers is just proud to have given birth to the tales of immortal love. Mirza and Sahiban were two such lovers, whose hearts yearned to merge with each other. Their love flourished under the deep shadows of Banyan trees, among the orchards of rose and Lily flowers and fields of wheat and cotton in full bloom.

But as ill luck always shadows lovers.

Mehri, the mother of Sahiban opposed this sacred union vehemently in the name of family prestige. As a result arms

were drawn by Mir, Shmeer (brothers of Sahiban) and Tahir (her would-be husband) against MIRZA.

What befell the two great lovers in this saga of love, hate and revenge can only be revealed by silver screen.

پنجاب دی بیچ دریاواں دی دھرتی مان کر دی ہے کہ اس نے امر پیار دے قصیاں نوں جنم دتا ہے۔ مرزا اتے صاحبان دو اچیے پریمی سن جیہناں دے دل اکٹ۔ دو بے لئی تاگھدے سن اتے اکٹ ہونا لوچدے سن۔ اوہناں دا پیار بوہڑاں دیاں سنگھنیاں چھاواں وچ پلایا، گلاب اتے زگس دے باغان وچ پھلایا، اتے کنک اتے کپاہ دے کھیتاں وچ کھریا۔
پریمیاں اتے بد قسمتی دا پر چھاواں سدا پیندا ہے۔

صاحبان دی ماں مہری پر یوار دی عزت دے نام اتے اس سبجگ خلاف دھڑلے نال کھڑی ہو جاندی ہے۔ نتیجے وچوں صاحبان دے بھراواں، میر اتے شمیر دے نال۔ نال اس دے ہون والے خاوند دے ہتھیار تن جاندے ہن۔
پیار، نفرت اتے بدلے نال بھری اس پیار گاتھا وچ دو پریمیاں اتے کی میتدی ہے، ایہہ تاں پردے اتے ہی ظاہر ہو سکدا ہے۔ (27)

ایہہ اشتہاری کتابچہ مرزا صاحبان دے قصے نوں پنجاب دے قصیاں دی ریت وچ رکھ کے اپنی سدّی نینھہ بنھدا ہے۔ جانی۔ پچھانی کہانی نال جڑے سج۔ سواد نوں نویں صنف راہیں پردے اتے پیش ظاہر کرن داد عوہ کر دا ہے۔ ایہہ قصہ کاری دی اسے ریت دا اگلا پڑا بنداجا پدا ہے جس وچ قصہ کار جانی۔ پچھانیا قصہ نواں کرن دا آہر کر دا ہے۔

یاراں اساں نوں آن سوال کیتا، عشق ہیر دا نواں بنا یئے جی

اوس پریم دی جھوک دا سبھ قصہ، جیہا سوہنی نال سنا یئے جی۔

نال عجب بہار دے شعر کہہ کے، رانجھے ہیر دا میل کرا یئے جی۔

یاراں نال مجلساں وچ بہہ کے، مزہ ہیر دے عشق دا پاپیئے جی۔

(دارث شاہ) (28)

قصہ کار دیا راس دی سفارش اتے لگاتار کیتا کارج ہن فلمساز اپنے صنف موجب کر رہا ہے۔ 'جیبھا سوہنی' ہن نویں صنف ہو گئی ہے اتے یاراں دی مجلس ہن سنیمیا گھروچ جڑنی ہے۔ 'ہیر دے مزے' وچ فلم کلانے اپنا سیدھا رلاؤنا ہے۔ نویں صنف نے کئی طرحاں دے مزے جوڑ کے اپنی ہٹ سجاؤنی ہے۔ لاہور دے کوٹھیاں توں اتر کے توانقاں نے رقص کرنے ہن اتے اوہناں دے دلیاں نے لکھاں وپچنیاں ہن۔ پراں نیول نے اپنی کتاب وچ درج کرنا ہے: ایک ٹکٹ ۷۷ دو مزہ۔ (29) اس طرحاں جانے۔ پچھانے قصے دانویں کلا صنف نال بنوگ ہو رہا ہے۔ اس طرحاں دے بنوگ قصے دے اتہاس دا اکھڑواں انگ ہن۔ فلم بارے گل آگے تون توں پہلاں اکٹ وکھری مثال ذکر یوگ ہے۔ جدوں 1950 ویاں دے دور وچ گر بخش سنگھ اپنے رسالے پریتلڑی وچ قصہ۔ کہانیاں نویں سرے توں لکھدے اتے لڑیوار چھاپدے ہن تاں اوہ مرزا صاحبان دی کہانی دا اشتہار انجھ چھاپدے ہن کہ 'گلے پرچے وچ گر بخش سنگھ دی قلم توں مرزا صاحبان دی کہانی؛ اک کہانی جسڑی تسیں اینکاں واری پڑھنا چا ہو گے'۔ اسے اشتہار دا ادھا حصہ اسے قصے دی دوجی کلا صنف دے حوالے نال سدھا دا ہے 'گلے پرچے وچ سو بھاسنگھ دے برش توں مرزا صاحبان دی تصویر؛ اک تصویر جسڑی تسیں سانجھ سانجھ رکھنا چا ہو گے'۔ اکو قصہ اکٹ پاسے کہانی کار راہیں پاٹھک تک پہنچ رہا ہے اتے دوجے پاسے چتر کار راہیں درشک تک پہنچ رہا ہے جس دے وار۔ وار پڑھے جان اتے سانجھ۔ سانجھ رکھے جان دی توقع کیتی جا رہی ہے۔ (30)

فلم بنوگی کلا ہے جس وچ کئی طرحاں دا ہنراتے ہنر مند رل کے کم کردے ہن تاں کوئی وچار پردے تک پہنچا ہے۔ فلمسازی وچ فلمساز، فلمسازی اتے سنگیت دے ہدایتکار، اداکار، سہانک، کیمراساز سمیت بہت سارا ہنر مند عملہ شامل ہندا ہے۔ فلم اتہاس دے شروعاتی دور وچ فلمساز اتے اداکار زیادہ اہم سن۔ ایہناں نوں ہی فلم دی پچھان بنایا جاندا سی۔ ایہناں توں بعد اہمیت پکھوں فلم دے نرمانا اتے ورتاؤے سن۔

فلم نال نویں صنف دا بستہ بردار، نویں سرے توں قصے اتے کسبیکار دے رشتے دی وچوگی کردا ہے اتے وچولے والا مقام حاصل کردا ہے۔ اوہ سروتے نوں درشک بناؤندا ہے۔ کتھانوں سمیت توں پردے اتے لے جاندا ہے۔ قصہ اتے قصہ کار دے رشتے وچ اوہ آپ غیر۔ حاضر رہندا ہے۔ بعد وچ پچھیتر دوجوں حاضر ہندا ہے اتے ہولی۔ ہولی پچھیتر توں اگیتر ہو جاندا ہے اتے خود مختیاری دی پوڑی چڑھ جاندا ہے۔

سال 1932 وچّ بنی فلم 'ہیر رانجھا' دا پوسٹر اس رجھان دی تصدیق کردا ہے۔ پوسٹر اتے درج ہے کہ ایہہ وارث شاہ دی امر پریم-گاٹھا (31) ہے۔ اس توں بعد فلم ہیر سیال دے نام نال بندی ہے اتے اس دے پوسٹر اتے وارث شاہ دا نام آؤندا ہے، پنجاب دی امر پریم دکھانت کہانی جویں وارث شاہ نے گائی۔ (32) اسے پوسٹر اتے درج ہے کہ ہن فلم وجوں پنجابی بولی وچّ۔ ایہہ اندازہ لگایا جاسکدا ہے کہ اس توں پہلاں ہیر رانجھے دے قصے اتے بنیاں فلماں پنجابی وچّ نہیں سن جاں میبول سن۔

اس توں بعد ہیر سیال دا ذکر ہور فلماں دے پوسٹراں اتے درج ہون لگدا ہے۔ سوہنی گھمارن دے پوسٹر اتے لکھیا ہے، "کلکتہ پر ڈیوسرز نوں نہ بھلنا جیہناں نے تہانوں پہلاں ہیر سیال دتی سی۔" (33) سوہنی گھمارن وی سوہنی مہوال دے قصے اتے بنی فلم ہے پر فلم دے اشتہار وچّ ہیر سیال دا ذکر درساؤندا ہے کہ ایہہ نام فلم دی درشک تک پہنچ سکھالی کردا ہے۔ دلچسپ ہے کہ اس پوسٹر اتے کسے فلمی ستارے جاں فلمساز دا نام نہیں ہے۔

سسی پنوں دا پوسٹر ہیر سیال دی یادوں اوصیڑا ہے۔ اس وچّ ذکر فلم نرمانا دے نال۔ نال ناکھہ دا کردار مھاؤن والی اداکار دے حوالے نال وی آؤندا ہے۔ پوسٹر وچّ سکھراتے درج ہے، "اندراموویٹون، 'ہیر سیال' دے نرمانا۔ اوہ فلم جس نے پچھلے سارے ریکارڈ توڑ دتے اتے ہن مان نال پیش کر دے ہن اکٹ ہور شاہکار سسی پنوں۔" (34) سسی پنوں وچّ اس دور وچّ جانی۔ پچھانی اداکار بالو نے اہم کردار مھایا ہے اتے اس دی بچھان ہیر سیال وچّ ہیر دا کردار مھاؤن والی اداکار (35) وجوں کروائی گئی ہے۔

ہیر سیال دا ذکر قصہ آدھارت فلماں تک محدود نہیں سکوں ہور فلماں دے پوسٹراں اتے وی آؤندا ہے۔ میرا پنجاب نام دی فلم دے پوسٹر دے سکھراتے لکھیا ہے، "ہیر سیال دے نرمانا پیش کر دے ہن، 1940 دی شاہکار فلم۔ میرا پنجاب۔" (36) اس پوسٹر وچّ پہلاں نرمانا دے حوالے نال ہیر سیال دا ذکر آؤندا ہے اتے بعد وچّ ہدایتکار کے. ڈی. مہرا دے حوالے نال ایہہ ذکر دوبارہ آؤندا ہے، "جس نے تہانوں 'ہیر سیال' دتی سی۔" (37)

فلماں دے پوسٹراں نے تنکالی دور دی دس پائی ہے۔ اس طرحاں پنجابی فلم اتے وارث شاہ دی ہیر دا پیچیدہ رشتہ بیان ہندا جا پدا ہے۔ آوامی مذہب دے حوالے نال پنجاب دے روحانی دستور وچّ ہیر دارتہ مائی والا ہے۔ امرتا پریم سے رتے دے حوالے نال پنجاب دی ونڈ دوران عورت ذات دی بے حرمتی اتے سمجھی بدزنی دا منظر دیکھدی ہوئی وارث شاہ نوں 'درد منداں دے دردیا' وجوں 'اپنا پنجاب' دیکھن دی سدّ ماردی ہے۔ وارث شاہ نے 'درد منداں دا درد' ہون اتے

'پنجاب نوں اپنا بناؤن داکارج ہیر دا قصہ لکھ کے کیتا ہے۔ اسے کارن لوک اس نظم نوں بوجھیاں وچ رکھدے سن۔ کڈھ کے پڑھدے سن، تے روندے سن۔' (38) گربخش سنگھ اپنی کہانی مرزا صاحبان وچ ہیر نوں صاحبان دے سپنے وچ لیاؤندے ہن:

صاحبان دی زندگی دارخ ہی مرزے دی اک گل۔ لگنی نے بدل دتا۔ امیدیاں آرزو بن گئیاں تے آرزو دعا بن کے روم روم اچوں اٹھن لگی۔ راتیں صاحبان نوں بھوآ ہیر داسپنا آیا۔ سیالاں نے اک ہونہار دھی پہلاں ہی رول چھڈی سی۔ اوہدی قبر پنڈ دے باہر وار سی۔ سیال اوس قبر اتے نہیں سن جانڈے۔ پر ہور لوک مائی ہیر دی قبر توں مراداں پاندے سن۔ سویر دے منھیرے دی اوٹ لے کے اوس ہیر دی قبر اتے جاسجدہ کیتا۔ عشق دی رانی اگے عرضوئی کیتی کہ اوہ مرزے دی محافظ بنے۔

سارادن اوہنوں جاپیا جیوں اوہدی وڈی بھوآ ہیر نے اوہنوں گودی چکی رکھیا، تے اوہ اڈاڈ کے گھر داکم کردی رہی۔

شاہدندیم دے نائک وچ لوک ہیر دی مزار اتے متاں منگن آؤندے ہن اتے اوہناں دی مراداں پوریاں ہندیاں ہن۔ امرتا پریم دی کویتا، گربخش سنگھ دی کہانی، سو بھاسنگھ دا چتر اتے شاہدندیم دانا نائک اس رجھان دی کڑیاں ہن جو ہیر دی سرپرستی وچ سدا بہار وگدا ہے۔ ستکار والا ایہہ رتبہ ساہت اتے کلا دی ہر صنف وچ درج ہویا ہے۔ ہیر پیار دی سرپرست مائی ہے۔ وارث شاہ دانا نام ہیر نال جڑیا ہے۔ وارث شاہ نے ہیر رانجھا توں بناں وی لکھتاں کیتیاں ہن۔ ہیر دا قصہ وی کئی لکھاریاں نے کیتا ہے۔ 'وارث شاہ دی ہیر' پنجاب دی نرالی مہر ہے جو اپنا مقام آپ ہی طے کردی ہے اتے ایہو خاصہ پنجابی فلم دے اتہاس وچ ظاہر ہندا ہے۔ پنجابی فلماں دے اتہاس دے شروعاتی دور وچ ہیر اپنا مائی والا کارج کردی جا پدی ہے۔ اوہ پنجابی قصے اتے ہور ساہت صنفاں اتے کلا روپاں دے تجربے ہڈیں ہنڈھا کے پنجابی فلم دیاں جڑھاں لگاؤندی جا پدی ہے۔ ایہہ وارث شاہ والی ہیر ہے جو پنجابی فلم وچ اپنا مقام آپ پکا کردی ہے۔ جے ہیر پنجابی فلماں دی سرپرست مائی والا کارج کردی ہے تاں پنجابی فلم صنعت ہیر دی سرپرستی قبول کردی ہے۔ اس معاملے وچ ہور ادھن کیتے جان دی لوڑ ہے کہ ہیر داسرپرست مائی وجوں پنجابی فلماں دے اتہاس وچ کی مقام ہے اتے اوہ سرپرستی وجوں کسری دولت لے کے فلم ورگی نویں صنف نوں 'جی آیانوں' آکھدی ہے۔ فلم صنعت وچ ہیر دی دولت دا پونجی بن ورتنا کسے کلا توں گھٹ نہیں۔ پنجابی تھسیاں وچ سوہنی، صاحبان، سسی، سہتی، شیریں اتے لیلی ورگیاں پیہیاں نال مل کے بے غرض پیار دا ڈیرا وساؤن والی ہیر اپنا بوہا فلم لئی چاہ نال کھولھدی ہے اتے سمجھے ہی فلم دے ویڑے وچ اپنا مقام کر لیندی ہے۔ پنجابی فلم دے سرت۔ سمجھالے وچ ہیر اپنے کردار

دے نال-نال ویلے وجوں کرت کردی جا پدی ہے۔ ایہو ہیر داسر پرست مائی والا روپ ہے کہ اوہ فلم صنعت وچ کرت کردی ہے اتے فلمساز اس دی کیرتی کردے ہن۔

پوسٹراں دا ادھنیں اشارہ کردا ہے کہ اس پاسے ہور کھوج کرن دی لوڑ ہے۔ اس کھوج دی شروعات کرن لئی ہر موقع سکھنا ہے۔ پنجاب دی ونڈ ویلے امرتا پریتم نے ہیر والے وارث شاہ نوں آواز ماری سی۔ اسے ونڈ دا بھوت اج خوف بن کے منڈرا رہا ہے اتے منکھ نوں شناخت دے سیاسی منافعے دے سانچیاں وچ بنھن لئی جبر ورتا رہا ہے۔ اس دور وچ پنجابیاں لئی اپنی پیار دی سرپرست مائی ہیر دا دھیان دھرنا لازمی ہے جو شناخت دے کسے کلبوت وچ پین توں انکاری ہے پر پیار دی حامی بھرن لئی 'دل دی بیڑ کھولھ' کے بیٹھی ہے۔

(لیکھک پنجابی یونیورسٹی وچ ایجوکیشنل ملٹی میڈیا ریسرچ سینٹر وچ بطور ڈائریکٹر کم کردا ہے اتے جواہر لال نہرو یونیورسٹی دے سکول آف آرٹس اینڈ اسٹڈیاں سٹیٹھینکس توں پی. ایچ. ڈی کر رہا ہے۔)

1. Temple, Richard Carnac, Sir, 1883-1890, The Legends of the Panjab, (Bombay, Education Society's Press)
2. Swynnerton, 1963, Romantic Tales of The Panjab, Patiala, Dept. of Languages, Punjab
3. Randhawa, M S Singh (Edited) "Life and poetical works of Puran Singh" Sahit Academi, New Delhi (2009)
4. Sahni, Balraj (2023) "Mera Pakistani Safarnama" Arsee Publishers, New Delhi
5. Mir Farina, "Genre and Devotion in Punjabi Popular Narratives: Rethinking Cultural and Religious Syncretism" Comparative Studies in Society and History [Vol. 48, No. 3 \(Jul., 2006\)](#), pp. 727-758 (32 pages) Published By: Cambridge University Press
6. Disraeli, Isaac and Disraeli, B. "Curiosities of Literature VI, The Works of Issac Disraeli" Rutledge, Warnes and Routledge, New York, 1830
7. Ami, Daljit, ਹੀਰ-ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ (<https://www.bbc.com/punjabi/india-42091512>) (2017)
8. Iqbal, Zahid, (2012), "Heer Waris Shah Wich Milavati Sheyraan Da Verva" European Punjabi Sath Walsall, England (UK)
9. Singh, Jagjit (1986), "Qissa-Kav da Kav-Shaster". in: Jaggi, Rattan Singh (ed), Khoj Patrika Qissa-Kav Ank (Punjabi), 2012, Patiala, Publication Bureau, Punjabi University.
10. Gazdar, Mushtaq, 1998, Pakistan Cinema, Lahore, Oxford University Press

11. Ahmed, Ishtiaq. "Pre-Partition Punjab's Contribution to Indian Cinema." Aakar Books, New Delhi 2022
- 12 . Tickets two taken, Editor: Dr. Khushminder Kaur, Lok Geet Publications, Chandigarh (2022)
- 13 Lahore: A Sentimental Journey: Nevile, Pran, Penguin, New Delhi, 2006
14. Laila Majnu (d. Madan 1922)
15. Mirza Sahiba (d. B. P. Mishra, 1929)
16. Heer Ranjha (d. Begum, Fatma 1929)
17. Heer Ranjha (d. Begum, Fatma 1929) and Heer Ranjha (aka Hoor-e-Arab) (d. R. S. Choudhury 1929)
18. Shirin Farhad (d. Madan 1931)
- 19.Laila Majnu (d. Madan 1931)
- 20.Heer Ranjha (d. J. P. Advani 1931)
21. Mirza Sahiban (d. Nagendra Majumdar 1933)
- 22.Heer Ranjha (d. J. P. Advani 1931) and Heer Ranjha (aka
- 23.Hoor-e-Punjab) (d. A. R. Kardar 1932)
24. Rajadhyaksha and Willemen 1994
25. Preetladi, November 1956
26. As quoted by Jagjit Singh (idib)
27. Mirza Sahiban (d. Ravi Kapoor 1957), Promotional Booklet
28. As quoted by Jagjit Singh (idib)
29. Idib

30. Preetladi, November 1956

31. Waris Shah's Immortal Love Story, Heer Ranjha (aka Hoor-e-Punjab) (d. A. R. Kardar 1932)

32. Punjab's Immortal Love Tragedy as sung by Waris Shah now comes as film in Punjabi Tongue, Heer Syal (d. Mehra, K.D. 1938)

33. Don't Forget Calcutta Producers who gave you Heer Sayal now offer another box office from East India Film Co's Studio, Sohni Kumharan (d. Rajhans 1939)

34. INDRA MOVIE TONE, The Producers of 'Heer Sayal'. The picture that has smashed all previous records now proudly present ANOTHER PUNJABI JEWEL, Sassi Punnu (d. Chand, Daud 1939)

35. Starring: BALO (HEER OF HEER SYAL), Sassi Punnu (d. Chand, Daud 1939)

36. PRODUCERS OF HEER SAYAL PRESENT 1940'S MOVIE MARVEL. Mera Punjab (d. Mehra, K.D. 1940)

37. (DIRECTOR K.D. MEHRA, WHO GAVE YOU HEER SAYAL), Mera Punjab (d. Mehra, K.D. 1940)

38. Rasidi Ticket, Pritam Amrita, Shilalekh Publisher, New Delhi (2012)

ڈاکٹر. امرتپال سنگھ، اتھاس، سہانک پروفیسر و جوں بابا بھاگ سنگھ یونیورسٹی خیالاں وچ سیواواں نبھاء رہے ہن۔ پنجاب اتھاس اتے سبھیاچار چ کھوج کارج کر رہے ہن۔ اوہنا نے راشٹری سیمیناراں چ کئی پرچے پرستت کیتے ہن اتے نامور رسالیاں چ پیپر چھپے ہن۔

بندھن رہت وشواس: سنت گلاب داس دے دھرم، پر پیرا تے ساہت دی پڑچول

امر تپال سنگھ

سنگھورنگی تیغ جہان، راجے یوگی سبھ غم کھاویں۔ توڑے سبھ کاگمان۔

کیانی گیان کریں غم کھاویں، پنڈت قاضی ڈرے آویں۔ واج سناویں وید ترآن۔ 1

گلاب داس دی استری تپنی پیرو دیاں ایہہ نکاں اس دے گورو دی بودھک ہکتی اتے ادویت ویدانت پر پیرادی ڈونگھی سبھ نون درساؤندیان ہن۔ گلاب داس آپ وی دکھ-وکھ دھارمک پر پیراواں دا ڈونگھا گیان رکھدا سی۔ اسنے اداسیاں اتے نرے ملے سمپر داواں توں ویدانت درشن دا ادھن کیتا اتے پر شودھن وچ وی پنپتا پر اپت کیتی۔ اپنی قلم نال اوہ ہولی-ہولی ساہتک گورو وجوں ابھریا۔ اس دی زندگی دا ایہہ پہلو دو جے سموہاں نال گونجا ہے جتھے اس توں سکھن دی امید کیتی جاندی سی۔ مونکا ہو سٹھمیں داکم جانجھ کے ویاپک اتری بھارتی سنت پر پیرادی پڑچول کردا ہے، ایہہ درساؤندا ہے کہ گلاب داس دی و بھن سکھیا اس لئی وکھن نہیں سی۔ اسے طرحاں دے سموہ پنجاب اتے ہور تھاواں اتے موجود سن، جویں کہ سیوا پنچھی۔ 2

گلاب داس اک اتم لیکھک سی، جسوں گیان اندر سنگھ سیوک انوسار ویہہ توں ودھ رچناواں دا سہرا دتا جاندا ہے۔ اسدیاں پر سدھ رچناواں وچوں، "گلاب چمن" (گلاب دا گلاب/گارڈن) اتے "اپدیش ولاس" (اپدیش ولاس)، جسوں "گلاب ساگر" (گلاب داساگر) وی کہا جاندا ہے، سبھ توں مہتو پورن بنیاں۔ 3 اکلے گلاب چمن وچ، ادہ دوہا، چوپئی، کبت، سورٹھا، کورٹا، جھولن، تر بھنگی، سوئیاتے داو نیاسمیت ویہہ میٹر توں ودھ دی ورتوں کردا ہے۔ اسنے سہار پھی شیلی وچ وی رچنا کیتی، شاہدک طور اتے تیبہ (سی) اکھر (ہار پھ) 4، جو کہ انڈو-فارسی ورن مالا توں بعد پر چلتا ایکروسٹک کا وروپ دا حوالہ دندا ہے، ہریک آیت لگاتار اکھراں نال شروع ہندی ہے، جس دا گور مکھی روپ پنٹی سی، لپی دے سینتی اکھراں توں بعد۔ 5 انھیویں صدی وچ پنجاب وچ سہارنی روپ کافی مشہور اتے پر چلت سی

ودوان اس گل نال سمت ہن کہ گلاب داسی گلاب چمنیاں اسدی سبھ توں مہتو پورن رچنا ہے۔ نورتن کپور گلاب ساگر نوں ویاکھیا دے نال اپدیش بلاس وانگ ہی مہتو سمجھدا ہے اتے محسوس کردا ہے کہ اسنوں گلاب چمن دے پورک وجوں دیکھیا

جانا چاہیڈا ہے۔ "گلاب ساگر" اکت وارتالاپ جاں سنواد دے روپ وچ گلاب داس اتے اس دے گود لے پتر اترا دھیکاری، ہر گوبند وچکار پیش کیتی گئی اکت وارتک رچنا ہے۔ اس ساہتک رچنا وچ، ہر گوبند دارشنگ سوال اٹھاؤندا ہے، اتے گلاب داس جواب دندا ہے، اس طرح اس دے وچاراں اتے دارشنگ رخ نوں سپشٹ کردا ہے۔ اس عدان۔ پردان راہیں، گلاب داس وکھ۔ وکھ دارشنگ سوالاں نوں سنوودھت کردا ہے، اپنیاں سکھیاواں اتے وشواساں بارے سمجھ پردان کردا ہے۔

"گلاب ساگر" 6 داسنگلن ہریانہ وچ گلابداسیاں دے اکت سمرپت انویاں دوارا چلایا گیا پرتیت ہندا ہے، خاص کر کے بھارت دی ونڈ توں بعد۔ ایہہ سپدیو پر یوار دے چیلیاں دوارا پرکاشت کیتا گیا سی، جو کہ نندلال دے ونج سن، ارتھت ڈاکٹر۔ پرمانند اتے اس دے پتر دیوندر کمار، نے 1968 وچ روہتک وچ پرکاشت کیتا سی۔ ایہہ پرکاشن۔ یتن اس دے پیر وکاراں وچ گلاب داس دیاں سکھیاواں نوں سرکھیت رکھن اتے پرسارت کرن وچ نرتر دلچسپی نوں درساؤندا ہے۔ ایہہ گلاب داس دے چیلے سیوا سنگھ دی قطار وچ سنت وشن داس اتے اوہناں دی پتی جموں دیوی نوں وی اکت بہت مہتوپورن بھومکا داسہرا دندا ہے۔ بعد وچ، ہانسی سیٹ دو گلابداسیاں سنتاں نوں دتی گئی جیہناں نے گلاب داس نوں پنجاہ توں ودھ کارج پراپت کیتے۔ 7

گلاب داس نے عام طور اتے اپنیاں لکھتاں وچ اکت مشرت بھاشا شیلی دی ورتوں کیتی، مکھ طور اتے پرسدھ سادھوکاری جاں سادھ بھاشا دی ورتوں کیتی، جو اتری بھارتی سنت پر مپرا دی بھاشا دے روپ وچ کم کردی سی۔ اس بھاشا شیلی وچ برج، پنجاہی اتے اردو دے تت شامل کیتے گئے ہن، جس نال اکت امیر اتے وچھن بھاشائی مشرن بنیا ہے۔ اپنیاں رچناواں وچ، گلاب داس دوارا سادھوکاری دی ورتوں اٹھارھویں اتے انھیویں صدی دوران سکھ ورثے وچ اکت ویاپک رجھان نوں درساؤندی ہے، خاص کر کے سکھ دھرم گرنھتاں بارے۔ اس بھاشائی سنیو جن نے نہ صرف اسدیاں سکھیاواں دی ویاپک سروتیاں تک پہنچ وچ وادھا کیتا سگوں اس کھیتر دے سبھیاچارک اتے ساہتک درش وچ وی یوگدان پایا۔

دو جے پاسے، بہت سارے صوفیاں نے ملتان اتے ماہجی دیاں پچھم اتے کیندری پنجاہی بھاشاواں نوں لاگو کیتا۔ 8 گلاب داس داجنتک کھیتر دھارمک پر مپرا دے گیان نال بھرپور سی۔ اوہ اپنی کوتا راہیں اپنی دھرم شاستری سستھتی نوں سپشٹ کردا ہے۔ اوہ کہندا ہے کہ:

ترک ہندو کا بعدن ہمرے۔ 9

ترکاں دے آؤن نال، اس کھیتر وچ دھرم شاستر، قانون اتے دھارمک ابھیاساں وچ نویاں سبھیاچارک پر مپراواں دی اکت لہر آئی۔ انوسار جے۔ ایس۔ گریوال، ایہہ نویں تھیوسو پھیکل وچاراں اتے دھارمک ابھیاساں نوں مسلم رہسودیاں دوارا الیاند

کیا سی جیناں نوں عام طور 'تے صوفی جاں شیخ کہا جاندا ہے۔ 10 ایہناں صوفی رہسوا دیاں نے کھیتر دے سبھیا چارک درش نوں پر بھادت کرن والے ادھیاتمک اتے دھارمک سنکھیاں نوں پیش کرن اتے پھیلاؤن وچ مہتو پورن بھومکا نبھائی۔ وڈی گنتی وچ سودیشی لوکاں نے ایہناں نوں وچاراں اتے ابھیاساں نوں اپنیاں سبھیا چارک پر مپراواں وچ اپناؤن اتے جوڑنا شروع کر دتا۔ اکت نوں لپی دی شروعات اتے سبھیا چارک ایلکرن نے کھیتر وچ بہلتا دے سنکھپ نوں ودھاؤن وچ یوگدان پایا۔ 11 انوسار جے. ایس. گریوال نے ویداں اتے پراناں دے شاستری ادھیکار دے نال۔ نال قرآن دے ادھیکار نوں وی سوکار کیتا۔ اس توں علاوہ، دیوناگری لپی وچ لکھی سنسکرت دی ورتوں کرن لئی، عربی اتے فارسی لپی پیش کیتی گئی سی، ہر اکت دی اپنی تھوڑی وکھری لپی ہے، سبھیا چارک اتے بھاشائی لینڈ سکپ نوں ہور و بھنتا پر دان کردی ہے۔

بھارتی سندربھ وچ، اسلام ستھانک جاں ستھانک دھارمک پر مپراواں اتے سبھیا چار دارا ڈونگھا پر بھادت ہو یا ہے۔ سو پھیواد اس ورتارے دی اکت پر کھ اداہرن وجوں کھڑا ہے۔ بروس بی. لارینس دادعوہ ہے کہ صرف تن صدیاں (1200 توں 1530 تک) دے مقابلہ تھوڑھے سمیں وچ، سو فیواد بھارت وچ بہت مہتو پر اپت کر گیا۔ 12 ایہہ و شیش طور 'تے دھیان دین یوگ ہے کہ اسلام نے پہلاں اس کھیتر وچ مقابلہ اکانت موجودگی بنائی رکھی سی۔ 13 سو فیواد دی ستھانک مانتاواں، ابھیاساں اتے سبھیا چارک نیاں نال گونجن دی یوگتے اتے تیزی نال پھیلن اتے سو یکارن دی سہولت دتی، آخر کار بھارتی اسلام دے لینڈ سکپ نوں آکار دتا۔ بھارت ایران (مدھ ایشیا سمیت) دے نال، سو پھیواد دے پنج مہان کیندراں وجوں اکت ہے۔ میسوپوٹیمیا، سیریا اتے اتری افریقہ۔ سو پھیواد مول روپ وچ قرآن وچ آدھارت ہے۔ باہری قنونان (شریعت)، رہسواد مارگ (طریقہ) اتے گیان (حقیقت) داسکھیک خود بینمبر ہے۔ آئی. ڈی. گوڈ سو پھیواد دے ستھانک چرتراو شلیشن کردا ہے جو ستھانک سبھیا چار وچ ڈونگھیاں جڑھاں رکھدا ہے۔ اوہ دسد اے کہ اسلام دا بھاشائی چرتر صرف اکت دھارمک ادھرمی شاستری دی بجائے اکت سبھیا چارک ورتاراسی، اتے اسنوں اس دے دکھ۔ دکھ بھاشائی رنگاں دے در شٹیکون توں سمجھن دی لوڑ ہے۔ ایٹور دیال گوڈ لئی، صوفیاں نے پنڈاں اتے قصبیاں دے روزانہ جیون وچ اسلام، نوں دھرم لئی جگہ بنائی۔ اکت اجیہا ستھان جو اتھاسک اتے سبھیا چارک طور 'تے سیاسی غلبے اتے دھرم شاستری سرداری نالوں ودھیرے مہتو پورن سی۔ دو جے شیداں وچ، صوفیاں نے ستھانک سبھیا چار نوں اپنایا؛ اس نوں سمجھیا اتے اسلام اکت پر سدھ دھرم بن گیا۔ 14 اس طرحاں، اسلام نوں عام سمجھ دے پدھر 'تے جنٹک کھیتر وچ پنچیا اتے سمجھیا جاسکدا ہے۔ 15 صوفیاں نے دبدبے والی وچو لگی نوں ختم کر دتا۔ 16

گلاب داس دکھنی ایشیا وچ چنتن اتے گیان دے نمونے دے سوخم مدھے دی کھوج کردا ہے۔ اوہ بودھک گیان دے وچکار اک وچار دھارک انترنوں اجاگر کردا ہے، جو باہر مکھی حقیقت وچ جڑھاں والیاں بھونکوادی وچار دھاراواں نال سبندھت ہے، جو اکثر مارکسوادی درشن نال جڑیا ہندا ہے، اتے دھرمی گیان، جسوں برہم دا گیان کیہا جاندا ہے۔ ایہہ دودھاراواں ڈونگھے ارتھ، تے اتے وچار دھارک ڈومین لے کے جانڈیاں ہن۔ بودھک گیان مکھ طور اتے اپنے آپ نوں بھونک سنسار اتے انو بھوی نریکھناں نال سبندھت کردا ہے، جدوں کہ دھرمی گیان دھرم دے فلسفے اتے ہوند دے ادھیاتمک پہلوآں دے کھیتر وچ کھوج کردا ہے۔ اس وچ انکار و گیان، پرورتن بارے بھاشن، اتے سچائی وریاں دھارناواں شامل ہن، جو کہ دھرم دی اتہاسکاری دے ادھنیں وچ مہتوپورن انگ ہن۔

ایہناں بھنتاواں ول دھیان کھچ کے، گلاب داس دکھنی ایشیا وچ بودھک اتے دھرمی گیان پرنا لیاں دوواں دے دارشنگ ادھاراں نوں سمجھن اتے کھوجن دے مہتو نوں ریکھانکت کردا ہے۔ اسنے لکھیا:

تیگ گیان دے پوربے سی، کچھ پچھم میں نانہہ تیگانا ووی۔

گیان پوربے ہوئی نورتہ سی، پچھم نانہہ پورت تے بھگانا ووی۔

پورب وھی کھسیدھ گیان دے سی، پچھم نانہہ تیگانا لگاواں ووی۔

کچھ ہونس ہوئی گلاب داس، پچھم سووناں تے تل جگانا ووی۔ 17

بھارتی بھگتی لہر دا وچار صوفی رہسواد دے وچاراں نال میل کھاندا سی جس نوں بدھی-ورودھی دے روپ وجوں لیا جاندا سی۔ پنجاب وچ، اداہرن وجوں، شیخ فرید، گورو نانک، شاہ حسین، سلطان باہواتے بلے شاہ، بارہویں توں اٹھارویں صدی دے لمبے عرصے وچ، دھارمک بودھکتا اتے رسیواد دے ورودھ سن۔ 18 مڈھکالی بھارت دا اتری گولاکار نہ صرف اسلام اتے صوفی پرپراد دھارنی سی سگوں اس نے سکھ پنٹھ دی اپتی لئی اپجاؤ زمین پران کیتی سی۔ کچھ پنٹھ جو یں ناتھ، جو گیاں، سمپر داواں اتے سمپر داواں اتے پرسدھ دھرم استھان ہن، 19 جیہناں بارے بہت کھوج دی لوڑ ہے۔ حالانکہ، پشورا سنگھ دوارا نوٹ کیتا گیا ایہہ کھیتر مکھ طور اتے دھرم، پچھان اتے سبھیچار دے کھیتر وچ پوربی بھاشناں نال پر بھوات اتے پر بھوات ہے۔ یوگیش سنہی ایہناں پنٹھاں نوں پنجاب وچ دھارمک ابھیاساں دی وواد پورن دوند واد وجوں درساؤندا ہے جو اس کھیتر نوں جانچ دا اک دلچسپ وشا بناؤندا ہے۔ ایہہ درش پنجاب وچ دھرم بارے اتہاسک بحثاں دا وشا بن گیا ہے۔ گلاب داس نے دھارمک پچھاناں دے آدھار اتے بنائے متبھیداں نوں سختی نال رد کر دتا۔ اسنے چار ورن پرنا لیاں دا سخت

ورودھ کیتا، جو سماج وچ و نکرے اتے درجی بندی نوں قائم رکھدی ہے۔ 20 اس پر نالی دا کھنڈن کر کے، گلاب داس نے اکٹ ہور سامتا دادی اتے ساویشی سماج دی وکالت کیتی، جتھے ویکتیاں نوں اوہناں دیاں دھارمک جاں سماجک پچھاناں دے ادھارتے نرنا جاں و نکر نہیں کیتا جاندا سی۔ اس ولوں اجسیاں و نڈیاں پاؤن والیاں رچناواں نوں رد کرنا بھائیچارے اندر ایلکنا، سامتا اتے سماجک نیاں نوں اتشابت کرن لئی اس دی وچنبد ہتھانوں درساؤندا ہے۔ اسنے لکھیا:۔

ترک ہند کا بعد ناہ میرے برن آسرم نہ کالی رے۔ 21

گلاب داس نے سماج وچوں فرقو حدال نوں ختم کرن تے زور دتا۔ اس لئی، پوتر ستھان، منتر فرقو سد بھادنا وچکار رکاوٹ نہیں سن۔ بھادیاں پوتر ستھان و بھنتا دے درشن دا زمانہ کردے ہن۔ دسویں گورو، گورو گوبند سنگھ، نے سوکار کیتا ہے:

دیہر امسیت سوئی پوجا و نواج اوئی ماس سبے ایک پے انیک کو بھراؤ ہے۔ 22

گلاب داس اس پر پرادے پیراں دے نشان لبھدا ہے اتے دشواس کردا ہے کہ ایہہ سیمواں سانوں سچی مکتی توں دور رکھدیاں ہن:

گور مسیتاں مصلے پوجے، جا بار حیم اچارے ہے۔

طرھی مت کو ہندو پوجے رسارام پکارے ہے۔

گنگا کو سب ہندو جائی ہے کے ترک پدھارے ہے۔

اک نمین اتے کانے مصلے، ہندو اندھے سارے رے

کیا نوان نہ آنکے کانے ترک ہندو یارے رے

داس گلاب بھاد بے واہ حدال ماہی نقارے رے۔ 23

اورینٹل سکالرشپ دی جٹھ عام دھارمک اتہاس اتے خاص کر کے ہندو اتے مسلم سندر بھال وچ ہے۔ پورو۔ آزادی دے دکھنی ایشیا وچ، رچرڈ ایم. لہٹن نے گیرالڈ جیمز لارسن دے انڈیا ز ایگونی اوور رلیجن دے حوالے نال اتہاسکاری دے بھاجنیکرن دی دلیل نوں بیان کیتا اتے وکھو۔ وکھرے سبھیاچارک "پرتاں" دے لڑبڈھ اکرم نوں چنوتی دتی، نہ کہ

کرم وار جمع ہوئے تلچٹ ور گیاں۔ سمندر داتل۔ "سندھ گھاٹی" توں لے کے "بھارتی (ہندو-بودھ-جین)" تک بنیاں سبھ توں پرانیاں اتے سبھ توں ڈوگھیاں پرتاں نوں سودیشی اتے پرماتک طور اتے دکھنی ایشیائی منیا جاندا ہے جدوں کہ سبھ توں تازہ پرتاں۔ "انڈو-اسلامک" اتے "انڈو-انگلیسن"۔ پردیسی اتے بنیادی طور اتے اسمرتھ ہے۔ دسویں صدی دے اخیر توں، سانوں کیہا جاندا ہے، مسلماناں دوارا "گھسپیٹھ" اپ-مہاندیپ دی آزادی لئی اک گمبیر خطرہ بن گئی ہے۔ سبھیتاواں وچکار، ٹکراؤ نے اتہاسکاری وچ سمپر دا کتا دے درشتیکون نوں درسیا اتے اساریا۔ رچرڈ ایم۔ لیٹن نے سبھیتاواں دے ٹکراؤ دے ہینٹنگٹن دے سمسیا والے سدھانت نوں بحال کرن اتے اس نوں دسویں صدی وچ پیش کرن لئی لارسن دی آلوچنا کیتی، اک پردیسی اسلام نوں اک سودیشی ہندو واد وچ گھسپیٹھ کرن، وجوں پیش کیتا۔ سدھانت وچ، سبھیتاواں دے ٹکراؤ نے دھارمک بہلواد دے اصل تہ نوں پھکا کر دتا۔ ایہہ سبھیاچارک تہ اتے دھارمک چکیتا نوں وی اسپیشٹ کر داپے۔ لیٹن اگے سماج اتے اس ٹکراؤ دے پر بھاواں داورن کر داپے، حالانکہ، اسنوں ایہہ وچار کرن توں روک داپے کہ کوں دھارمک پر مپراواں سمیں دے نال ابھردیاں ہن، الوپ ہندیاں ہن جاں وکست ہندیاں ہن، کوں اوہ وکھو۔ وکھرے سبھیاچارک واتا ورتاں نوں انوکول بناؤندیاں ہن، اوہناں واتا ورتاں دے کجھ بٹاں اتے ٹکڑیاں نوں سنتن روپ وچ ملاؤندیاں ہن، پر نہیں۔ ہور۔

گلاب داس دے سمیں دوران پنجاب وچ بستیاوادی آدھونکتا ہوند وچ آئی۔ ہولی-ہولی سنچار دے ڈھنگ بدل دے جارہے سن۔ پرنٹ مادھم نے راجنیتی اتے اجنتک کھیتراں نوں لاگو کیتا اتے پر بھات کیتا۔ پنجاب وچ پہلی پرنٹنگ پریس 1836 وچ امریکن پریسیڈنٹ مشن ولوں لدھیانہ وچ ستھاپت کیتی گئی سی، باقی پنجاب 1849 وچ بریٹیش راج دے ادھین آؤن توں بعد ہی نویں ٹکنیک نال پر بھات ہون لگا سی۔ بھادویں کہ ایہہ پرنٹ پونجیواد اتے ودھ رہی بستیاوادی آدھونکتا نے پچھاکھڑی تہاں نوں مضبوط بنا دتا ہے۔ سنجے جوشی نے اجنتک کھیتراں شبد دی ورتوں کیتی ہے جو بستیاوادی آدھونکتا ول دھیان کھچن لئی بہت ڈھکواں ہے جس دی پرنٹ پونجیواد، سنگھناتھم اتے سدھاروادی راجنیتی اتے کلینوادی مدھ-ورگ دی سوے۔ پچھان اس دے بہت زیادہ پرش بھاگیداراں دے وکاس دے نال ہے۔ پیر وورگیاں عورتاں دیاں آوازاں نوں بستیاوادی آدھونکتا اتے چھپائی پونجیواد دے چنگل اتے گنیا گیا اتے سنگڑا گیا۔ یاد، انکار اتے موکھتا اپمانجک پرتیت ہون جارہی سی اتے گیان دے روپ بدل گئے اتے پچھمی ماڈلاں نوں اپناؤن لگے۔ پر مڈھلے پڑاؤ وچ، گورواتے اوہناں دے پرکھ چیلے دوویں گلابدی اس چھپائی جگت توں دور رہے۔

گلاب داس دے سمیں گلاب چمن دالتھو گراف چھاپیا نہیں گیا سی۔ اتھوں تک کہ چھپائی کلچر نال آرہیاں تبدیلیاں توں پر بھات ہون لئی چھٹیا نوالا دکھے گورو دے ڈیرے بارے وی کوئی حوالہ نہیں ہے۔ 1870 تک، گلاب داس دے نوجوان چیلے پرنٹ کلچر توں پر بھات اتے پر بھات ہو گئے۔ بھائیں کہ جلدی ہی کشن سنگھ عارف اتے دتارام ورگے لیکھک پنجابی ساہتک رچنا وچ پردیش کرنگے، پر ایہہ پرنٹ مادھم راہیں پنجابی ساہت نوں پیدا کرن اتے انڈیلین داسا نجا بھیاں ہے۔ گلاب داسی اکٹ سکھ قوم سی اتے اوہ اجیہے بدل رہے آدھونک سماجک-پاٹھک بھائیچارے وچ سرگرم بھاگی دار۔ سن۔ اوہناں دے دارشنگ وچاروں وچ ادویت، بھگتی اتے صوفی وچاروں دے دکھو-وکرے وکلپ سن۔ ایہہ اوہ مول وچار سن جو اتر بھارتی دھارمک پریمرا وچ وچھن روپ وچ ڈوگھیاں جڑھاں والے سن۔ گلاب داس دیاں لکھتاں گلاب داس دے سماجک سنڈر بھ دی کلپنا کرن لئی سنبھالی طور اتے قیمتی ہن۔

پوتر پاٹھ لے سمیں توں بناں لکھے ہوئے وی موجود ہے اتے ہر گرنٹھ روایتی طور اتے وڈے پدھر اتے بولن دے طور اتے کم کردا ہے، نہ کہ چپ بھاشن۔ پرنٹ پونجیواد عام طور اتے فرقو طاقاں نال گٹھجوڑ کردا ہے اتے و بھنتا دیاں آوازاں نوں بند کرن لئی بھومکا بھاؤندا ہے۔ آرتھو گراپھک ٹیکسٹ اتے بہت زیادہ دھیان ویکیتی گت اتے سموہک پوترتا وچ پوتر دی آواز دی موجودگی نوں اسپیشٹ کردا ہے۔ دھرم-گرنٹھ اتے پاٹھ نہ صرف وشواس دی دستو ہن، سگوں سکالی سماج دا ادھنیں کرن لئی اتہاسک دستاویز وی ہن۔ ولیم اے۔ گراہم نے دلیل دتی ہے کہ گرنٹھ دے روپ وچ اکٹ پاٹھ دا ادھنیں، دوجے پاسے، اس دے پرسنگ ارتھ، ویاکھیا اتے ورتوں اتے کیندرت کردا ہے، ارتھات، پاٹھ نے اکٹ پریمرا وچ نہ صرف رسمی ویاکھیا وچ، سگوں ہر اکٹ پریمرا وچ بھائی گئی بھومکا نوں دھیان وچ رکھیا ہے۔ جیون دا کھیتر، اس نوں سکھپ روپ وچ (سکھپ روپ وچ، سپیشٹ طور اتے پرگٹ کیتا گیا) 'گرنٹھ اکٹ ساہتک ودھا نہیں ہے، پر اکٹ دھارمک-اتہاسک ودھا ہے، اتے اسنوں بہت کجھ سمجھنا چاہیدا ہے۔ گلاب داس دے پاٹھ دے سنڈر بھ وچ اوہ جیون دے ہر پہلو دی گل کردا ہے اتے موجودہ دھارمک پریمرا وچ مہتو پورن بھومکا بھاؤندا ہے۔ اسنے موکھک، پردرشن اتے لکھتی شبدوں راہیں پاٹھ نوں سنچارت کر کے اکٹ سان-وچار والا بھائی چار پیدا کیتا۔ اس برادری نے گلاب داس نوں اپنا مرید سمجھ کے جواب دتا و شیش طور اتے پاٹھ نوں پوتر بناؤندا ہے اتے بناؤندا ہے۔

دکھنی ایشیا وچ شروعاتی اتہاس بارے پورے-آدھونک ودوانے سروتاں وچوں بھگتی جاں بھگتی سمگری نوں نکاریا جاں نکاریا ہے۔ سکھ پریمرا دے سنڈر بھ وچ ہر جوت اورائے دے ڈوگھے سروکار ہن اتے اوہ دسدے ہن کہ انھیویں صدی وچ سکھ انوبھوودی اتہاسکاری دوسدھانتاں اتے ادھارت ہے: چپ اتے نکار۔ کسے سنپرداد اورگی کرن اتے اس دی دھارمک پریمرا

توں دوری جانچ داوشاہے۔ حالانکہ، گلاب داس اتے اس دے سنہرے بارے کجھ سمجھیاں گئیاں دھارناواں اتے وواد ہن۔ پہلے انوسار، گلاب داس اکٹ وودوان، اپنی عمر دامہان لکھن ہنر والا وودوان سی، جس نے اپنے آلے دوآلے چٹھیاں اتے ساہت دے چیلے اکٹھے کیتے سن۔ اسنے سکھن اتے لکھن دے سبھیاچار نوں ودھایا جو پہلاں اداسیاں اتے نرملے سکھاں دوارا شروع کیتا گیا سی۔ اکٹ ہور سروت گلاب داس نوں اکٹ سنتنر ودر وہی گورو ووجوں پیش کردا ہے جسدی دھارمک طور اتے کٹر پنہتی کلین ورگ اتے سماجک نمرتا دے اکھوتی وچولیاں دوارا اندا کیتی گئی سی۔ اس دی نہ صرف اس دے وچاراں لئی آلوچنا ہوئی، سگوں ہن پاکستان وچ لاہور دے نیڑے، قصور دے پنڈ چٹھیا نوالا دکھے اس دے ڈیرے وچ سماجک رچنا اتے سبھیاچارک ڈھانچے دے اس دے نویں درشنیکون لئی وی اس دی آلوچنا ہوئی۔ ایہہ انھیویں صدی دے پنجاب وچ سبھیاچارک نظارہ اتے دھارمک پرپراواں دے بہو۔ رنگی سبھاء وچ جہات مارن لئی اکٹ دلچسپ ادھنیں بناؤندا ہے۔ موجودہ ادھنیں دوساؤندے ہن کہ کوں گلاب داس ورگا ویکتی، اپنے وچاراں نال، جیہناں نے پرکھ سماجک اتے دھارمک پرناں نوں چنوتی دتی، نویں بھاشن دتے اتے سماج وچ سماجک۔ سبھیاچارک اتے دھارمک پرزم نوں بدل دتا۔

ہتے وودوان گلاب داس نوں بھگتی پرپرا دی شرنی وچ رکھدے ہن۔ انشو ملہوترا نے پورو۔ آدھونک بھارت وچ بھگتی لہر اتے ادھیکار رکھن والے نوویتر کے دے حوالے نال گلاب داسی دھرم شاستر اتے سماں وچاردھارا والے بھائیچاریاں دے جنٹک پہلو دا ڈونگھا و شلیشن کیتا ہے۔ چودھویں صدی دے مہاراشٹری سنت نامدیو دے حوالے نال، نوویتر کے نے پورو۔ آدھونک بھارت وچ بھگتی اتے یاد دے جنٹک پہلو آں اتے دھیان کیندرت کیتا۔ اوہ نوٹ کردا ہے کہ بھگتی دی پرور شنی پرورتی اکٹ بھائیچارے نوں سنبودھت کردی ہے، اسنوں سانجھا کرن، گاؤن اتے یاداشت بناؤن دے ابھیاساں دوارا ہوند وچ آؤن دی کلپنا کردی ہے۔ اس لئی، گورو سربوتم اتے پرکھ ویکتی ہن جو صحیح مارگ دا پرکاش اتے مارگدرشن کردے ہن۔ دھارمک اتہاسکار مقابلاً اکٹ گورو نوں بھگتی پرپرا داکھ سماں چنہ مندے ہن۔ اس دلیل دے آدھار اتے گلاب داسیاں دے ادھنیں اتے کم کرن والے زیادہ تر وودوان ایہناں نوں بھگتی چنن نال جوڑدے ہن۔ ڈینینیل گولڈ دلیل دندا ہے کہ بعد دے بھگتی سنتاں نے اپنے مارگ نوں ہندواں اتے ترکاں دے مارگاں توں باہر اتے وکھرے طور اتے پر بھاشت کیتا، جتھے گورو برہم تک پھنچن لئی ندی بن گئے۔ کجھ وودواناں نے ایہناں اتے بھگتی وچاراں دے پر بھاء، خاص کر کے کبیر، پلٹو داس اتے دادو پنہتی رجب دے پر بھاء نوں آپس وچ جوڑیا ہے۔ شروعاتی آدھونک دھارمک اتہاس دے ہور وودواناں نے وی موکھتا، پرور شن اتے لکھتی شبد دے وچکار گنجھل دار۔٪ سبندھاں ول ساڈا دھیان کھچیا ہے، اس گل اتے زور دتا

ہے کہ کوئیں سر کولیشن اتے آدان۔ پردان دے نیٹورک نوں ستھاپت کیتا گیا سی، جس وچ موکھک کلاکاراں اتے لیکھکاں دے بھائیچاریاں اتے اوہناں دے پر سپر پر بھاونے مہتوپورن بھومکا نبھائی سی۔

گلاب داس نوں کسے و شیش دارشنگ سکول نال سبندھت وجوں پچھانا گراہن ہووے گا۔ دویتواد اتے پرماتما پرتی پوری شر دھادے وشے اس دیاں لکھتاں وچ شامل ہن، پر گلاب داس اپنی ستھتی اتے ورودھی ستھتیاں نوں یوجنا بدھ ڈھنگ نال پیش کر کے ایہناں دی ویاکھیا نہیں کردا۔ اس دیاں رچناواں وچ اک قسم دی بھاشا ادویت دکھائی دیندی ہے۔ اس لئی، گلاب داس نوں کسے و شیش وچار دھارا دے کھیتر وچ شری نیبدھ کرن دی بجائے، اسنوں یوجنا بدھ دھرم شاستر دی بجائے کدے۔ کدائیں اک بھارتی مہرتا وچ شامل ہون دی کلپنا کرن دا بھاء دتا جاندا ہے۔ اسنے مدعیان نال نچھٹھیا جوئیں کہ اوہ پیدا ہوئے، اک سمپورن پر نالی بناؤن دی کوئی کوشش نہیں کیتی۔ گلاب داس اپنے ویاپک ساہتک ماحول وچ کئی نمونیاں بارے سپشٹ سی۔ ستھانک بھاشا وچ رچنا کرن لئی گلاب داس دی سپشٹ ترجیح ہے۔ ادویت دوارا دسائے گئے ترک جاں تارک گلاب داس نوں بہت پیارے سن۔ اسنوں شمشیر سنگھ اشوک نے اک ویدانتی دے روپ وچ ورنن کیتا ہے جو ترکوادی، دھرمک برہم مہیسینن وچار پروین (ترک وچ نپن اتے برہم اتے وواد کرن والا، بحث لئی اک جنتک پلیٹ فارم دی منگ کرن والا) سی۔ گلاب داس دیاں لگپک ساریاں لکھتاں دا ادیش معانی منگن نالوں ودھیرے وواد پورن ہے۔ گلاب داس نے اپنا ادھیاتمک اتے پاٹھک وئش چھڈ دتا۔ گلاب داس داکسے شاہی دربار نال کوئی سپشٹ سبندھ نہیں سی اتے نہ ہی کسے و شیش دارشنگ سکول دا پالن سی۔ اسنے رچناواں دی اک بہت ہی وئ۔ سونی شری نی تیار کیتی اتے اوہ کافی غیر۔ رواہتی وجوں پرکھ سی اتے اک سپشٹ رخ بن گیا اتے سبھاء وچ کوئی ادار وادی نہیں سی۔ گلاب داس نے شروعاتی آدھونک دکھنی ایشیا دے اک حصے اتے روشنی پائی اتے نال ہی شاہی درباراں دے باہر ستھانک سماج اتے دھرم اتے وی دھیان دتا۔ گلاب داس نے دھرم نوں ظالماں نوں سونپن توں انکار کر دتا۔

نوٹس اتے حوالے:

گلاب داس، راگ ساگر، دوہرا، 22

مونکا ہو سٹمین، "پار سبھیگ: ال-گزالی دی کیا-یسا' ادات دا بھائی اڈان انوواد" ہیڈی آر. ایم. پوویلز (ایڈی.)، سرپرستی اتے پرسدھی، تیرتھ سٹھان اتے جلوس: ٹرانسکلچرل ٹرانسلیشن اتے ٹرانسمیشن دے چینل، وائسبڈین، ہیراسوٹز، 2009، پیپی. 9-22.

گیانی اندر سنگھ سیوک، گلابداسی سمپر دئے: رچنائے دیچار، گورونانک دیونیورسٹی، امرتسر، 1984، پنے 1-170; نورتن، کپور، سادھو گلابداس، پنے 5-24, 105, 13-5، سنت وجیندر داس، سنت کویتا ما پیرو، ستلج پرکاشن، پنچولا، 2011، پنے 39-40 |

نورتن کپور، سادھو گلاب داس، پنے 44-46.

سنت سنگھ سیکھوں، پنجابی ساہت دا اتہاس، بھاگ 2، پرکاشن بیورو، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ، 1993، پنے 132-155 |
نورتن کپور، سادھو گلاب داس، پنے 44-46.

Ibid., pp. 44-46

ڈینس میسٹرنگ، "ہیر وارث شاہ، اے سنوری ریٹولڈ"، سدھا ڈالمیا اتے تھیو ڈیمسٹیگ (ایڈی.)، برتاتنگ رنیتیاں: دکھنی ایشیائی ساہت اتے فلم اتے لیکھ، آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، نویں دلی، 1998، پنے 19.

گلاب داس، گلاب چمن، پد 32-

جے. ایس. گریوال، گورونانک ان ہسٹری، چنڈی گڑھ: پنجاب یونیورسٹی، 1969، پنے 1-40 |

جے. ایس. گریوال، پنجاب دے سکھ، پنے 4.

بروس بی. لارینس، نوٹس پھروم اے ڈسٹینٹ پھلوٹ، تہران، 1978، پی. 88.

اے. ایم. ششتری، اسلامک کلچر دی روپ ریکھا: اتہاسک اتے سبھیچارک پہلو، بنگلور، 1954، پی. 413.

ایشور دیال گوڈ، سماج، دھرم اتے پتھن، پی. 151-52.

Ibid, p.152.

Ibid, p.152.

گلاب داس، پیرو، سنجھی سیرنی، 17

Ibid, p.53.

پشوراسنگھ، "اتھاس دی روشنی وچ سکھ پچان: اک گتی شیل در شٹیکون،" پشوراسنگھ اتے عین. گیرالڈ بیریر (ایڈی).
سکھ مزم اینڈ ہسٹری، آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، نویں دلی، 2004، پنہ. 103.

یوگیش سنہی، پنجاب وچ پرسدھ صوفی تیر تھ ستھان: ڈریمنز، میموری اتے ٹیریٹوریئلٹی، روٹلج، نیویارک، 2019،

پی. 5.

ابد، پد، 313.

گورو گوبند سنگھ، دسم گرنٹھ، پنہ. 285.

گلاب داس، گلاب چمن، پد، 312.

گیرالڈ جے. لارسن، انڈیا زاگونی اوور لیجن، سنی پریس، البانی، 1995، پنہ 53.

آئی بی ڈی، پی. 53.

Ibid., pp. 52-53.

سیموئل پی. ہنٹنگٹن، "سبھی اچاراں دا نکراء؟" ودیشی معاملے، 72، 3، 1993، پنہ 22-49.

رچرڈ ایم. لہٹن، "دھارمک ونڈاں اتے مڑوچار کرنا،" ایشیئن سٹڈیز جرنل، 73، 2، 2014، پنہ 306

ابد، پی. 307.

پھرینا میر، دسوشل سپیس آف لینگویج، پنه 32-33.

سنجے جوشی، کھنڈت آدھونکتا: بستيوادی اتزی بھارت وچ اکت مدھ ورگ بناؤنا، آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، نویں دلی،

2001, p.24.

پھرینا میر، دسوشل سپیس آف لینگویج، 17-18 pp. 97-103.

ابد، پی. ix.

ابد، پی. x.

ابد، پی. 6.

مہرجوت اورائے، دھارمک حدال دی اساری، آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، دلی، 1995، پنه 30.

انشو ملہوترا، پیرواتے گلابداس، آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، نویں دلی، 2017، پی. 4.

کرشچین لی نوویٹزکے، بھگتی اتے پیک میموری: نامدیوان رلیجیئس اینڈ سیکولر ٹریڈیشن، پرماینٹ بلیک، نویں دلی،

2008، پنه 1-31 |

ڈینیل گولڈ، دلارڈیز گورو، جیکب کوپمین اتے ایآ نیکیگیم (ایڈی.)، دگوروان ساؤتھ ایشیا: نیوانٹرو سپلنری پرسیکٹوز،

روٹلج، نیویارک، 2017، پنه 14 |

نورتن داس کپور، سادھو گلاب داس، پنه 86، 98. ایہہ وی ویکھو، انشو ملہوترا، "بھگتی اتے لگی سوے: اکت درباری

اتے مدھ-انیویں صدی دے پنجاب وچ اکت تپنی"، ماڈرن ایشیئن سٹڈیز، 46، 6، 2012، 1503-39.

جیروسلاو سٹریٹ، "سٹریٹ دے سروت جاں میپنگ دی کھوج کرنا: مدھکالی بھگتی دے ادھین وچ کچھ پاٹھ-نازک

مدے" جے. ایس. ہاولے، انشو ملہوترا، اتے ٹائیلر ولیمز، (سمپادن)، ارلی ماڈرن نارٹھ انڈیا وچ ٹیکسٹ اتے پرمپرا،

آکسفورڈ یونیورسٹی پریس، نویں دلی، 2018، پی.؟

اندر سنگھ سیوک، گلابداسی سمپردائے وچ درج ہے،

سکھدیو سنگھ، اتہاس وبھاگ پنجاب یونیورسٹی چنڈی گڑھ پی. ایچ. ڈی داودیارتھی ہے۔ پنجابی دی کسانئ ہسٹری بچ کھوج کارج کر رہا ہے۔ اوہنا نے راشٹری سیمیناراں بچ پرچے پر سنت کیتے ہن اتے نامور رسالیاں بچ پیر چھپے ہن۔

بریشیش شاسن دی شروعات وچ، ایہہ گنیا گیا سی کہ کاشت کیتے گئے کھیتر دا، نوں۔ دسواں حصہ کاشت کرن والے مالکاں کول سی اتے صرف اکٹ۔ دسواں حصہ زمینداراں کول سی جو خود زمین دی کاشت نہیں کردے سن۔ 1855 لگبھگ 1.5 ملین ایکڑ سی۔ 1890-91 وچ، پنجاب وچ کرائیداراں دی کاشت والا رقبہ کل رقبے دا 46 پر تیشٹ سی، بھاؤ لگبھگ 12 ملین ایکڑ۔ 2 کرائیداراں دی کاشت والے رقبے وچ 10.5 ملین ایکڑ دا وادھا ہو یا، جو کہ اس سمیں دوران کاشت ادھین لیاندی گئی پنڈ دی سانجھی زمین دے ساڈے اندازے نالوں ودھ سی۔ کسانیاں نے نہ صرف پنڈ دی سانجھی زمین دے اپنے حصے دا وڈا حصہ کھو لیا، سگوں اس دے قبضے وچلی کجھ واہی یوگ زمین وی کھو لئی گئی۔

وڈے زمینداراں توں کرائے اتے زمیناں اتے کاشت کرن والے کرائے دار زمین دی رہند۔ کھونہد اتے کھیٹی کرن دے یوگ نہیں سن۔ مڈھلیاں بندوبست دیاں رپورٹاں درساؤندیاں ہن کہ "پنجاب وچ برطانوی شاسن۔ کھیٹی کاشتکاراں دیاں غیر۔ مالکیت شربنیاں موجود سن۔" اوہناں وچوں کئیاں نے جاں تاں رہند۔ کھونہد نوں توڑ کے جاں جنگل صاف کر کے زمین واہی کیتی؛ کئیاں نے دوبارہ کھو پٹے، سنچائی لئی کنڈھے بنائے، اتے مٹی نوں کھاد دے کے سدھاریا، اس طرحاں جدوں تک اوہ راج نوں مالیا اتے پنڈ دے ہو رخرچیاں دا بھگتان کردے سن، اس نوں رکھن اتے کھیٹی کرن دا ادھیکار پراپت کیتا۔ دو جاں تن پیڑھیاں، اتے اوہناں دے ادھیکار عام طور اتے پنڈ دی ملکیت سنستھادار اسویکار کیتے جان دے سن۔ 5 پنجاب دے قبضے توں بعد، انگریزاں نے اوہناں لوکاں نوں قبضے دا ادھیکار گھوشت کیتا جو 12 سالوں توں لگاتار زمیناں اتے قبضہ کر رہے سن، اتے اوہناں دا کرایہ عام طور اتے زردھارت کیتا گیا سی۔ پنڈارے دی معیاد 10 توں 30 سال تک۔ 6

بندوبست دے دوران، کرائیداراں نوں کتے دے ادھیکار وجوں ماننا دتی گئی سی۔ پنجاب وچ بریشیش شاسن دے شروعاتی سالوں وچ، ایہناں کرائیداراں دی ستھتی مالکاں دے مقابلے مقابلہ مضبوط سی۔ 7 زمیناں دیاں قیمتاں وچ وادھے دے نال، کرائے دار اس ویشیش ادھیکار والی ستھتی نوں برقرار رکھن لئی چنتت سن جو اوہ شروعاتی سالوں توں رکھدے سن۔ بریشیش راج دے۔ امرتسر ڈویژن دے سیٹلمینٹ کمیشنر نے 1865 وچ تن ضلعیاں: امرتسر، گورداس پور اتے سیالکوٹ

وچ سیٹلمینٹ دی سودھ شروع کیتی۔ اسنے کرائیداراں دی سستھتی دی دسترت جانچ کیتی، جو کہ وراثتی کاشتکاراں وجوں پہلی نیت بندوبست وچ درج سی۔ اس نے پایا کہ ایہناں ضلعیاں دے پرانے رکارڈاں وچ 60,000 کاشتکاراں نوں قبضے دار کرائے دار' وجوں درج کیتا گیا سی۔ اسنے پایا کہ 45,300 نوں کتے دے ادھیکار وجوں داخل کیتا گیا سی، اتے اس بندوبست وچ، اوہناں نوں سدھار یا جانا چاہیدا ہے۔ 8 پرنسپ نے ایہناں کرائیداراں نوں پنج سموہاں وچ ونڈیا۔ اسنے پایا کہ صرف 15,547 ہی کتے دے ادھیکار دادعوہ کر سکدے ہن۔ 9 اسنے جانچ کیتی کہ 60,000 ہولڈنگاں وچوں، لگبگ 25,000 نوں پہلے بندوبست دے دناں توں کوئی کرایہ نہیں دین وجوں درج کیتا گیا سی۔ ایہہ مالک لئی اک مشکل سی۔ اوہناں دسیا کہ 50,000 کرائیداراں نے نقد، 7,320 نے اناج، اتے صرف 6,490 کرائیداراں نے کرائے دے خرچیاں توں چھوٹ دتی ہے۔

بھارت دے وانسرائے، جو ہن لارینس نے، پہلی نیت بندوبست دیاں غلطیاں نوں سدھارن لئی پرنسپ دے ارادے نوں ٹھیک کرن دی کھل عام نندا کیتی، جس دے مکھ لابھاتری مٹی دے اصل واڈھی سن جیہناں نال اس نے پنجاب وچ اپنی پچھان کیتی۔ 11 پنجاب کرائے داری٪ ایکٹ، 1868، 21 اکتوبر، 1868 نوں پاس کیتا گیا سی۔ اس دے تن ارادے سن کہ قبضے دے ادھیکار نوں پرہاشت کرنا، کرائے دے وادھے دی در نوں نیت کرنا، اتے کرائیداراں نوں بے دخل کرن لئی معاوضہ پردان کرنا۔ ایکٹ دے مکھ اپندھاں دے تحت، ایہہ گھوشت کیتا گیا سی کہ کرائیداراں دیاں کجھ شرنیاں کول کتے دا پورا ادھیکار ہے۔ 12 کرائیداراں نوں کتے دے ادھیکاراں والے کرائیداراں نوں کرائے دیاں مارکیٹ دراں توں گھٹ اپنا تک دراں اتے رکھن دے حقدار اعلان کیتا گیا سی۔ 13 ترنت پنجاب کرائے داری٪ ایکٹ دا پرہواو ایہہ سی کہ بحال کیتے گئے پرانے ادھیکار، جو کہ کبزادھاری کرائیداراں دے ادھیکار سن، نوں سیٹلمینٹ کمیشنر اتے اس دے ماتحت نے لے لیا سی۔ ایہہ ایکٹ نہ صرف کرائیداراں دے حق وچ سی، سگوں مکان مالکاں دے حق وچ وی سی۔ اوہ پنج سالوں بعد ریٹنگ دی در نوں ودھاؤن دے یوگ سن۔ ایکٹ وچ ایہہ دستھ کیتی گئی سی کہ مکان مالکاں نوں کرائے دی ادائیگی دی در عدالت دی اکٹ ڈگری دوارا ہی ودھائی گئی سی۔ اس ایکٹ نے "سارے ورگاں دے مکان مالکاں اتے کرائیداراں دے سبندھاں نوں نینترت کیتا۔" اس نے پنجاب دے پنج ضلعیاں وچ 63,000 ویکتیاں نوں کبزادھاری کرائیداراں دی سستھتی اتے بحال کیتا، جیہناں دی پنٹارے دی کاروائی ادھین کرائیداراں دی مرضی نال گھٹا کے کرائے دار بنادتے گئے سن۔ جالندھر، عام طور اتے زمیاناں چھوٹیاں ہندیان سن، اتے اور جاوان مالکاں نے "جاٹ اتے آریمن اپنی گونی آمدن نوں پورا کرن لئی کرائیداراں وجوں دو جیاں دیاں

زمیناں اتے کاشت کر دے سن۔ "1872-73 دے شروع وچ، ایہہ اندازہ لگایا گیا سی کہ 1868 دے ایکٹ دے پاس ہون توں بعد کرایہ دگنا ہو گیا سی۔

کرائے دے وادھے نے کھیتی سبندھاں نوں بدلن لئی اکٹ نواں پہلو جوڑیا۔ پہلے بندوبست اتے، کرائیداراں لئی کرائے زیادہ تر بندوبست دی معیاد لئی زردھارت کیتے گئے سن۔ Ement اتے مالینے دا حصہ اتے کجھ وادھو بقایا شامل ہندے ہن۔ 1868 دے ایکٹ نے کرائیداراں اتے مکان مالکاں وچکار سبندھ بدل دتے۔ صوبے دے دکھن۔ پوربی ضلعیاں وچ، سمسیا کرایہ ودھاؤن دی سی، جس نوں کرائیداراں نے اپنے لئی قبضے دے ادھیکار دا دعویٰ کر کے لڑن دی کوشش کیتی۔ کرائے داری٪ ایکٹ۔ بے دخلی دے جھگڑے بہت سارے ضلعیاں وچ شروع ہوئے، پر اوہ اشانت ہوئے، جس نے مکان مالکاں نال اوہناں دے سبندھاں نوں گندھلا کر دتا۔ مالکاں اتے اوہناں دے کرائیداراں وچکار کرائے نوں لے کے سنگھرش نہ صرف سمیت ضلعیاں وچ سگوں صوبے دے کئی ضلعیاں وچ پھیلیا ہویا سی۔ 1870 دے اخیر وچ ملائکن دے سنشودھن اتے، مالکاں نے کرائے دی ایچ ڈر اتے زور دتا۔ اس قسم دی کوشش کرائیداراں دوارا ناپسند کیتی جاندی ہے۔ 1875-76 وچ، کرائیداراں نے مکان مالکاں دوارا استھاپت کیتے ا۔ جیکٹمینٹ سوٹ نوں چنوتی دتی۔ بری بھاونا کارن جھگڑے ہو گئے، اتے کنیاں نے کرائیداراں دوارا حل پیٹھ لیاندی زمین نوں چھڈ دتا۔ رینٹ موڈ کارن باہر کڈھن دی کاروائی شروع ہوئی؛ نقدی دی بجائے ودھیرے کرائے دے ڈھنگ نال، کرائیداراں نوں کھیتی لئی ہور جگہ دتی گئی۔ بندوبست دے گڑگاؤں سنشودھن (1872) وچ، کرائیداراں نوں رواستی در اتے کرایہ دتا جاندا سی، جو کہ مالیادرتوں گھٹ سی۔ ملائکن دے سنشودھن وچ، مالک کرائے دی ایچ ڈر چاہندے سن؛ اوہناں نے کرائیداراں نوں کڈھنا شروع کر دتا جو نویں کرائیداراں نوں کرائے دی ایچ ڈر اتے لیز لئی رواستی کرائے دا بھگتان کر رہے سن۔ نکرانہ کھ طور اتے بندوبست دے سنشودھن اتے کرائے دے وادھے نوں لے کے کرائیداراں دی ستھتی نوں لے کے سن۔

پنجاب کرائے داری٪ ایکٹ، 1868 وچ کئی طرحاں دیاں نقص سن، اس لئی انگریز افسراں ولوں کیتے گئے کماں دی کافی چرچہ ہوئی۔ اس نے اس ایکٹ وچ سودھ کیتی۔ نویں بل دی پنجاب دے لیپھہرینینٹ۔ گورنرینٹ اتے افسراں دوارا جانچ کیتی گئی، پھر بھارت دی کونسل دے گورنر۔ جنرل دوارا۔ ایہہ بل آخری وار 1887 وچ بھارت دے گورنر۔ جنرل کونسل کول پیش کیتا گیا سی۔ اس بل دی کافی آلوچنا ہوئی سی اتے کجھ لوکاں نے اس نویں بل دی آلوچنا وی کیتی سی۔ بل نوں 23 ستمبر، 1887 نوں گورنر۔ جنرل دی منظوری ملی، اتے ایہہ 1 نومبر، 1887 نوں لاگو

ہو یا۔ ایہہ ایکٹ کتے دے ادھیکار، کرائے دیاں قسماں، زمینی مالیاکار جکال، تیاگ اتے بے دخلی، سبندھاں دے وشیاں نال نچٹھا ہے۔ مکان مالکاں اتے کرائیداراں وچکار، مال افسراں اتے مال عدالتاں دا ادھیکار کھیتر، آوی۔ ایہناں وشیاں لئی، دکھ-دکھ بھاگ سن۔

ایکٹ، 1887 وچ پیش کیتیاں گئیاں تبدیلیاں، جو کہ اصل وسنیکاں نوں قبضہ ادھیکاراں دے سندر بھ وچ اکٹ چنگی سستھی وچ رکھیا گیا سی کیونکہ اصل وسنیکاں دے اترادھکاری پنجاب کرائے داری 1/2 ایکٹ، 1868.25 دے تحت سیٹلمینٹ افسراں نوں کرائے نزدھارت کرن دی ہکتی دتی گئی سی۔ زمینی مالیت دے ملائکن دے سمیں کبزادھاری کرائیداراں نوں جدوں سدھاراں لئی معاوضے دی ادائیگی لئی اوہناں پر بندھاں نوں ودھیرے ادارہ 1/2 بنایا گیا سی اتے کرائیداراں نوں مزدعوہ کرن اتے کلیئر کرن والے کرائیداراں نوں اوہناں دوارا کاشت ادھین لیاندیاں گئیاں زمیناں توں بے دخلی اتے معاوضے دی اجازت دتی گئی سی۔ 26 ایکٹ بنائے گئے سن۔ تاں جو عدالت وچ مقدمے کر کے مکان مالکاں اتے کرائیداراں دے رشتے نہ ٹٹن۔ کرائے دار دے ایکٹ سرکار دوارا پاس کیتے گئے سن اتے سو دھے گئے سن کیونکہ سرکار نہیں چاہندی سی کہ مکان مالک اپنے کرائیداراں نال پھری ہینڈ ڈیل کرن۔ سرکار نے زمین دی واڈھی کرن والیاں نوں زمینداراں وانگ پہلاں بندوبست دے ادھیکار دتے۔ اس لئی، کرائیداراں دی سرکھیا لئی، پنجاب کرائے دار ایکٹ پاس کیتے گئے اتے سو دھے گئے۔ ایہہ کرائیداراں نوں مکان مالکاں دے ہتھوں تنگ کرن توں بچاؤن لئی کیتا گیا سی، پر اس دے نال ہی ایہہ سپیشٹ کیتا گیا سی کہ کوئی وی ویکتی صرف سمیں دے میٹن نال قبضے دے ادھیکار پر اپت نہیں کریگا۔

کرایہ ودھاؤن دی پرکریا انھیویں صدی دے انت تک جاری رہی۔ پنج دی قیمت ودھ گئی، اس لئی کرایہ وچ وادھا ہو یا۔ صوبے دے کجھ حصیاں وچ کرائے دیاں دراراں ودھ گئیاں ہن۔ کرائے وچ وادھے نے مکان مالکاں نال کرائے دار دے رشتے نوں وگاڑ دتا۔ اپ۔ مانٹین اتے کیندری پنجاب دے ضلعیاں وچ، اناج دا کرایہ 19 ویں صدی دے انت تک ودھن دا سنکیت ہے۔ 1890 دے دہاکے دے اخیر وچ گھاٹ اتے اکال نے بہت سارے کرائیداراں نوں نقدی دی تھاں اتے اتپاد (قسم دا) کرایہ دین لئی مجبور کیتا۔ واڈھی توں بعد دی معیاد دے دوران۔ 29 گجراں والے ضلع وچ، ملکیتاں دے وڈے آکار، کاشت لئی اپلبدھ زمین دا وڈا کھیتر، اتے نویاں کھلیاں نہری ٹریکٹاں وچ کرائیداراں دی منگ دے کارن، کرائیداراں وچ مقابلہ نہیں سی۔ کھیتی کرن لئی زمیناں لئی پر لادے وچکار کرائیداراں لئی 30 ndlords اس قسم دے کھیتر دے

کرائے دار کاشت ادھین زمین لئی مکان مالکاں توں چنگیاں شرطاں پر اپت کرن دے یوگ سن۔ جیکر مالکاں نے اپنا کرایہ ودھاؤن دی کوشش کیتی، تاں کرائے دار نے اپنا قبضہ چھڈ کے نہری کلونیاں ول ہجرت کرن توں نہیں جھکیا۔

کچھ معاملیاں وچ، دوبارہ، زمینداراں اتے اوہناں دے کرائیداراں وچکار رواجی سبندھاں نے سمیکھیا ادھین سمیں دوران کرائے وچ وادھے نوں روکن دار جھان رکھیا۔ صدی دا، جدوں پنجاب وچ کتے ہو کر کرائے دی در لگاتار ودھ رہی سی۔ کسے نے وی کرائے دی رعایتی در دے پر چلن نوں ودھاؤن دی کوشش نہیں کیتی، اتے ایہہ ہمیشہ کرائیداراں دیاں ساریاں شرنیاں لئی اکو جیہا سی۔ کدے۔ کدائیں، جدوں مکان مالکاں نے کرائے دی در ودھاؤن دی کوشش کیتی تاں اوہناں دے رشتے چتا جنک ہو جان دے سن۔ راولپنڈی وچ، جتھے پینڈو سماج دے وکھ۔ وکھ پدھراں اتے اپنے کرائیداراں نال نزدیکی سہیوگ اتے سمجھداری سی، مالک کرائیداراں نال اپنے سبندھاں وچ لاپچی اتے سمجھدار ہون دی شاید ہی سمتر کھدے سن۔ اوہ اپنے دکھ۔ سکھ وچ برابر دے حصے دار سن اتے عام طور اتے کرائے دی موجودہ در نوں وگاڑن دی کوشش نہیں کر دے سن۔

پنجاب وچ کرائیداراں دا قبضہ ودھ گیا۔ 1872-73 وچ، قبضے والے کرائیداراں دی گنتی 379,000 سی۔ 1882-83 تک اوہناں دی گنتی 512,000 ودھ گئی؛ دوبارہ، 1892-93 وچ اوہناں دی گنتی 758,000 سی۔ 1902-03 وچ، کرائیداراں دا کتا لگبھگ 940,000 تک پہنچ گیا۔ اکٹ نوں نہری سنجائی والے کھیتر دے بستیکرن دے کارن کھیتر وچ وادھا ہو یا سی، جس نال تاج کرائیداراں دی گنتی وچ وڈا وادھا ہو یا سی۔ 1875-76 وچ، صوبے دے کاشت کیتے گئے کھیتر دا 44 پر تیشٹ کرائیداراں کول سی۔ کرائیداراں دار قبہ 1901.37 وچ ودھ کے کل کاشت کیتے رقبے دا 55.6 پر تیشٹ ہو گیا۔

سٹ۔ پنجاب کرائے داری،٪ ایکٹ، 1868، کتے دے ادھیکاراں نوں پر بھاشت کرن، کرائے ودھاؤن دیاں دراں نوں نیمت کرن، اتے کرائیداراں نوں بے دخل کرن لئی معاوضہ پردان کرن لئی پاس کیتا گیا سی۔ ایہہ ایکٹ کمزادھاری کرائیداراں دے پرانے ادھیکاراں نوں بحال کرن اتے مکان مالکاں دا کچھ لین لئی پاس کیتا گیا سی، جس نال اوہناں نوں پنج سالوں بعد کرائے دی در ودھاؤن دی آگیا دتی گئی سی۔ حالانکہ، اس ایکٹ نے کرائیداراں اتے مکان مالکاں وچکار ٹکراء وی پیدا کیتا، کچھ لوکاں نے اپنے لئی کتے دے ادھیکار دادعوہ کیتا۔ ایکٹ نے بھومی مالیا کار جکال، تیاگ اتے بے دخلی، مکان۔ مالک۔ کرائے دار سبندھاں، اتے مال افسراں اتے عدالتاں دے ادھیکار کھیتر نوں وی پر بھاشت کیتا۔ ایکٹ نوں 1887 وچ کتے دے ادھیکار، کرائے دیاں قسماں، زمینی مالیا کار جکال، تیاگ اتے بے دخلی، مکان۔ مالک۔

کرائے دار سبندھاں، اتے مال افسراں اتے عدالتاں دے ادھیکار کھیتر ورگے مدعیاں نوں حل کرن لئی سو دھیا گیا سی۔ ایکٹ نے مول و سنیکاں نوں اترا دھکاری دے طور اتے قبضے دے ادھیکاراں دے سبندھ وچ سے ستھتی وچ رکھیا، اتے کاشت ادھین لیاندیاں زمیناں توں بے دخل کرن لئی معاوضے دی آگیا دتی۔ ایکٹ دیاں سو دھاں دا ادیش پنجاب وچ مکان مالکاں اتے کرائیداراں وچکار دوستانہ سبندھاں نوں اتشاہت کرنا اتے سرکھیت رکھنا ہے۔

نوٹس اتے حوالے

ناوید حامد، ”بستیوادى دور دوران پنجاب وچ کسانى دا نگھیر اتے و بھنتا،“ کسان ادھنیں دا جرنل، جلد 10، نمبر 1، اکتوبر،

1982، پنه 62-63

Ibid. پی. 56.

Ibid. پی. 56.

ہمادری بنرجی، پنجاب دی کھیتی سبھا (1849-1901)، منوہر، نویں دلی، 1982، پی. 142.

سیٹلمینٹ رپورٹ، سیالکوٹ، 1865، پنه 98-99.

کلا سیٹھی، پنجاب دا پرشاسن: بریٹیش نیٹی دا ادھنیں، 1875-1905، رینیسینس پبلشنگ ہاؤس، دلی، 1990،

پی. 184.

پنجاب کال دی رپورٹ، 1878-79، II، پی. 553.

ہمادری بنرجی، پنجاب دی کھیتی سبھا (1849-1901)، پی. 147.

Ibid. پی. 147.

Ibid. پی. 149.

Ibid. پی. 148.

پنجاب کرائے داری٪ ایکٹ، 1868

کلا سیٹھی، پنجاب دا پرشاسن: بریٹیش نیٹی دا ادھنیں، 1875-1905، پی. 184.

Ibid. پی. 186.

کاروائى مالیا تے کھیتی باڑى-مال، اگست 1882، نن. 33

ہمداری بینرجی، پنجاب دی کھیتی سبھا (1849-1901)، پی. 149.

Ibid. پی. 150.

سیٹلمینٹ رپورٹ، سر ساضلع، 1884، پی. 345.

سیٹلمینٹ رپورٹ، گڑگاؤں ضلع، 1884، پی. 71.

ہمداری بینرجی، پنجاب دی کھیتی سبھا (1849-1901)، پی. 152.

سیٹلمینٹ رپورٹ، گڑگاؤں ضلع، 1884، پنے 71-73.

ودھانک وبھاگ، بھارت دے گورنر-جنرل دی کونسل دی کاروائی، قانون اتے نیم، 1887، پنے 109-117
بناؤن دے ادیش لئی اکٹھی ہوئی۔

کملا سیٹھی، پنجاب دا پرشاسن: بریٹیش نیٹی دا ادھنن، 1875-1905، پی. 193.

کاروائی مالیا اتے کھیتی باڑی-مال، مئی 1888، نمبر 12-14.

کملا سیٹھی، پنجاب دا پرشاسن: بریٹیش نیٹی دا ادھنن، 1875-1905، پی. 196.

Ibid. پنے 97-196.

Ibid. پی. 201.

ڈبلیو ڈی دوارا ٹپنیاں ایم۔ ملن، ڈی. سی. امرتسر، پنجاب دے بھومی مال پرشاسن دی سالانہ رپورٹ، 1899-
1900، (PSA)، پی. 34.

سیٹلمینٹ رپورٹ، ہوشیار پور، 1916، پی. 26؛ سیٹلمینٹ رپورٹ، جالندھر، 1892، پی.
131؛ سیٹلمینٹ رپورٹ، لدھیانہ، 1884، پی. 127؛ (ضلع گزٹیر، امرتسر، 1914، پنے 96،
(PSA))

ہمداری بینرجی، اے پنجاب دی گریڈن سوسائٹی (1849-1901)، پی. 157.

سینٹلمینٹ رپورٹ، گجراں والہ، 1894ء، پی. 56، 96.

ہمدردی بینرجی، پنجاب دی کھیتی سبھا (1849-1901)، پی. 158.

Ibid. پی. 158.

ضلع گزٹیر، انک، 1907ء، پی. 229-30.

جی. ایس. چھاڑا، پنجاب داساجک اتے آر تھک اتھاس (1849-1901)، پی. 318.

Ibid. پی. 318.

Ibid. پنه 318.

چیرمین دے ڈیسک توں پتر

سنیل بھائیادواراپی، ایچ ڈی

میری دادی نے اپنی موت تک اوہناں لوکاں نوں گالھاں کڈھیاں اتے سراپ دتا جیہناں نوں اوہ پنجاب دی دندا تے قتل عام، بلا تکار اتے لٹمار لئی ذمہ وار سمجھدی سی۔ ”بیدا گرک او نادا جناح نہ لٹ لتا، او نادا ککھ نہ رہے“ (اوہناں دی پیڑی ڈب جاوے جویں اوہناں نے ساڈے نال کیتا سی۔ ساڈے موڑ کے کجھ وی نہیں پچنا چاہیدا)۔

اوہ دو آزادی گھلائیاں لئی بہت ستکار کردی سی اتے ہمیشہ اوہناں دی بہادری دی پرشہنسا کردی سی۔ اکت نظام لوہار جو ترنتارن دکھے پیدا ہويا پنجابی مسلمان سی اتے دو جاملنگی۔ سکھی پنجابی سی۔ اسنے اوہناں نال پچھم دے روہن ہڈ دے برابر دہار کیتا۔

نظام لوہار اکت وار اکت بریشیش ادھیکاری نال بحث وچ الجھ گیا جسنے بھارت دا اہمان کیتا سی۔ جھگڑا گرم ہو گیا اتے نظام نے اسنوں مار دتا، جس توں بعد اوہ جیت سنگھ اتے ملکیت سنگھ دیاں فوجاں وچ شامل ہو گیا، جو کہ بہر اکالی لہر دے دوویں پرکھ سمر تھک سن۔ نظام لوہار نے اوہناں لئی ہتھیار بناؤنے شروع کر دتے، جس نال اوہناں دی لہر نوں ہلار ملیا۔ اوہ سرکاری ادھیکاریاں اتے شاہوکاراں اتے وی حملہ کریگا، دے۔ کچلے ورگاں نوں اپنا پیسہ وڈن توں پہلاں اوہناں دے ریکارڈ نوں ساڑ دیوگا۔ اسنے اکت غریب پر یوار نوں اکت لالچی جاگیر دار توں چھڈاؤن بارے بہت ساریاں کتھاواں ہن۔ نظام لوہار اتے اس دے سمر تھکاں نے اپنے آپ نوں آزادی دے کارناں لئی سنگھرش کر رہے راشٹر وادی وجوں دیکھیا۔

نظام لوہار دی لو کپہر اتا دا اندازہ اوں لگایا جاسکدا ہے جدوں اوہ انگریزاں دیاں چالاں دا شکار ہو گیا اتے مستصہیر وچ مارن وچ مدد کرن والے ستھانک مخبر دی مدد نال اس دی لاش نوں ستھانک تھانے لپایا گیا اتے جویں ہی اس دی موت دی خبر سنی تاں لوکاں دے بھیڑ اڑ پئی۔ اپنے ہیرو نوں دیکھن لئی۔ ترنت انگریز اتھارٹی نے ٹیکس لگا دتا جو اس نوں دیکھنا چاہندا سی پہلاں دو روپے ٹیکس بھرنا چاہیدا ہے۔ سال 1935 وچ، ایہہ رقم بہت زیادہ سی اتے غریب لوکاں دوارا اپنی رقم نوں برداشت کرنا مشکل سی۔ اس دے باوجود بریشیش اتھارٹی نے اکت دن وچ 35000 توں ودھ روپے اکٹھے کیتے۔ بھاؤ اس دے اتم سنسکار لئی اٹھاراں ہزار توں ودھ لوک اکٹھے ہوئے سن۔

اسنے بھگت سنگھ دے سمنان وچ پر سدھ 'گھوری' ویاہ گیت (بھیناں گانا گاؤندیاں ہن جدوں لاڑا لاڑی دے گھر ویاہ لئی گھوڑے اتے گھر چھڈدا ہے)۔ ”آؤنی بھینورل گاویئے گھوڑیاں“۔ رام لبھایا طاہر اسنے ”32 بور دا پستول انگریز علی ||“ گا کے شہید اوہم سنگھ نوں یاد کیتا۔ دھوکھا ن دیکھی دی جانی۔ اسنے 'چنگا مانگا' دا ذکر کیتا جو بریشیش جیل توں بچ کے سنگھنے جنگل وچ غائب ہو گیا سی۔ اوہ صرف رات نوں غریباں

اتے انگریزاں دے نزدیکی لوکاں نوں تسیہ دے کے امیر لوکاں نوں لٹن لئی دکھائی دیندے سن۔ اوہ جنگل دے نیڑے۔ تیرے لوڑوند لوکاں وچ لٹ دی وند کر دے ہن۔ بعد وچ جنگل دا نام چھانگا مانگا پے گیا۔

ملنگی بارے عام لوکاں دا گیت سی۔ ملنگی چھانگا مانگا دے نزدیک لکھو نامک پنڈار ہن والا سی۔ اوہ بچپن وچ ہی انا تھ ہو گیا سی۔ اکت سکھ وجوں وڈے ہوئے، ملنگی نے اکت مسلمان عورت نال ویاہ کیتا۔ پرسدھ لوک کہانیاں دے انوسار، ملنگی نے بھر شٹ سرکاری ادھیکاریاں اتے جاگیرداراں اتے ہتاں دے چا ہواناں ورو دھ اپنی لڑائی لڑی۔ اوہ امیراں اتے طاقتوراں نوں لٹیکا، اتے اوہناں دی دولت نوں سماج دے غریب اتے دے۔ کچلے میسبراں وچ وند دیو گیا۔ ملنگی نے بھراکالی لہروں وی اپنا سمر تھن دتا، جو کہ اکالی لہر دا اکت کھاڑ کو سموہ ہے جسدا ادیش سرکار دوارا سمر تھن پر اپت وراثتی ہندو مہنتاں توں سکھ گوردواریاں دا کنٹرول کھو ہتا سی۔ ملنگی اتے اس دے سموہ نے لاہور، قصور اتے شیخوپورا سمیت کیندری پنجاب دے کھیتر اتے وچ دبا بنایا۔

راتی رات ملنگی

دن نوں راج فرنگی دا

(جدوں کہ انگریزاں داراج سی

ایہہ ملنگی ہے جو رات نوں راج کر دا ہے)

اکت دن مینوں میونسپل کارپوریشن دی سیمادے اندر میری مالکی والی گھردی جائیداد لئی اپنے ایڈوانس ٹیکس جمع کرواؤن لئی اکت نوٹس پر اپت ہویا۔ ٹیکس جمع کرواؤن دی نیت متی نیڑے آرہی سی اتے اس وچ دسے گئے وکھرے کالم وچ زردھارت سمیں وچ ٹیکس جمع نہ کرواؤن اتے جرمانہ لگے گا۔ ایہہ مینوں 1905 وچ بنارس دی ہرنٹال دی یاد دواؤندا ہے جدوں بریٹیش شاسک نے گھریلو جائیداد اتے ٹیکس لگایا اتے لوکاں نے ورو دھ کیتا اتے دوکاناں اتے بازار بند کر کے ہرنٹال کیتی۔

منونیت دفتر ول ٹیکس جمع کرواؤن لئی تردے ہوئے میں سارے ناگرکاں دوارا ورتے جانے سا نچھے کھیتر اتے نوں بنائی رکھن لئی سرکار دوارا لگائے گئے ٹیکساں نوں ادھکارت کرن بارے سوچیا۔ ترنت ایہہ سوچ کے پرتیکول ہو جاندا ہے کہ اسندھو سمیتا دے یگ وچ جدوں کوئی سرکار، کوئی پوجا جاں دھار مک چنہ اپلبدھ نہیں سی تاں سا نچھی سہولت کوں بنائی رکھی گئی سی؟

ایہہ سوال پریشان کرن والا سی اتے میں دفتر پہنچ کے ٹیکس جمع کرواؤن لئی لمی قظار لگوائی۔ قظار وچ کھڑے اپنی واری دا انتظار کر دے ہوئے مینوں احساس ہو یا کہ سرکار زماناواں توں ٹیکس اکٹھا کر دی ہے اتے اس یونٹ وچ بھائیوال وجوں وہار کر دی ہے اتے ایہہ گھوشا کر کے خاص رقماں و سولدی ہے کہ 'اسیں ہنر مند اتے سکھائی پر اپت کامیاں نوں سبڈی والیاں فیساں نال تیار کر کے اتے سہانتا کرن وچ مدد کر رہے ہاں۔ تہاڈیاں اکائیاں لئی بنیادی ڈھانچہ پردان کر کے، سبھ توں ودھ، زمان اتے بھائیوالی لئی راج دے قدرتی سروتاں دی ورتوں کرنا اکائی وچ جائز ہے اتے ٹیکساں وجوں ساڈی بھائیوالی دے خرچیاں دا بھگتان کرو۔

ایہہ ٹیکساں دی اکت حیرانی جنگ اچائی سی جدوں سرکار نے دھرم جاں لنگ دے ادھارتے ٹیکس لگاؤن دا پھار میٹ تیار کیتا اتے سمجھ توں ودھ پرسدھ مغل سامراج دوارا زجیسی۔ بھارت اتے کیرل دے ترویندرم راج نے چھاتی اتے ٹیکس لگایا ہے۔

ٹیکساں دی اگر اہی دی اس لڑی وچ انگریزاں نے 1907 وچ تن کھیتی قانون لاگو کیتے اتے سردار اجیت سنگھ نے اندولن کر کے اس دا ورودھ کیتا اتے جنگ سیال اخبار دے سمپادک بانکی دیال دوارا اکت گیت پہلی وار لائل پور۔٪ (موجودہ) وچ کسان ریلی وچ گایا۔ دن فیصلہ آباد، پاکستان)۔ ایہہ گیت چھیتی ہی تن برٹیش قوتوں دے ورودھ اکت گیت بن گیا۔

پکڑی سمبل جٹا،

پکڑی سمبل او۔

(دستار سنبھال، ہے کسان،

اس دی سنبھال کرو۔)

اکت وار میرے پتاجی نے دسیا کہ چنگی (بعد وچ انگریزاں دوارا کٹوتی اتے) ٹیکس دا اصل ارتھ ایہہ سی کہ جدوں اکت دیکتی اناج دیکھن لئی شہر وچ داخل ہندا ہے تاں اکت تعینات ادھیکاری ہتھ دیاں چار انگلاں جوڑ کے اناج دے ڈھیر وچوں چار وار ٹیکس کردا ہے۔ اکت دفتر جتھے شہر دیاں ڈیوٹیاں اکٹھیاں کیتیاں جاندیاں ہن؛ شہر دے فرض؛ تول کرن والیاں دوارا اپاریاں اتے لگایا گیا ٹیکس، جو دی تولیا جاندا ہے اس دا مٹھی بھر ہونا، گھوڑے دی خوراک توں مٹھی بھر اناج، سائی دوارا لیا گیا، کسے دی چیز دا اکت چھوٹا جیہا حصہ۔

پنڈوا سی ٹیکس ادا کردا ہے اپنے پنڈوں ترنا کیتا جاندا سی۔ ملتان ایہنا وچ اکت انوکھا ٹیکس سی۔ پانی دی آمدنی روپے۔ 1 توں ر. ساؤنی وچ 2 پرتی جھلار اکٹھا کیتا۔ 'بچو ترا'۔ اکت پنڈ دے مکھی نوں پنج پرتی تیشٹ مالیا دتا جاندا ہے۔ 'واچ'۔ سرکار دے ادھیکار ادھین پنڈ دے لمبڑ دار۔٪ دوارا، ادھناں لوکاں اتے جو نائی، جلاہے، جاں دھوبی دے طور اتے زمیندار نہیں ہن، اکت ٹیکس لگایا جاندا ہے۔ 'اہتر پھی'۔ دکانداراں اتے ٹیکس اتے وکری دھرات اتے ٹیکس۔

چرند چارے نہ چارے، تیرنی بھرے۔

(اوہ چراؤن والی زمین وچ چار دے جاں نہیں، چراؤن دا ٹیکس ادا کرنا لازمی ہے۔)

ٹیکساں دیاں تن شرنیاں ہن، اکت پنڈو، دو جا شہری اتے تچا ودیشی سروتاں توں۔ سندھو سمیتا وچ، اکت کت منڈی سی اتے کوئی ٹیکس نہیں سی۔ اسدا مطلب ہے کہ وپار اتے ٹیکساں دی کوئی دھارنا موجود نہیں سی اتے کوئی دی مالکی دے ادھیکاراں دا دعویہ نہیں کر رہا سی۔ صحیح ارتھاں وچ سماج وادی ہوند سی۔ میری پریتھاشا سماج وادی دے پرچلت موجودہ سدھانت توں دکھری ہے۔ 'جدوں اکت سموہ آدھونک اکھوتی آر تھک جاں وپارک کارکاں دی انہوند وچ لوڑ دے ادھار اتے سانجھا کرن دیاں سماجک قدراں۔ قیمتاں نال سوے۔ پر بندھت ہندا ہے اتے

مارکیٹ دوارا سچا پالت طاقتاں دے اوہین کم نہیں کردا سماج واد سی۔ 'اجو کے سمیں وچ جدوں اسمیں سماج واد دی گل کردے ہاں تاں اسمیں سماج قدران۔ قیمتاں دی گل نہیں کردے سگوں ار تھ شاستر اتے دھیان دیندے ہاں۔ جس پل اسمیں آر تھک کارک نوں سماج واد وچ جوڑیا، ایہہ پونجیواد دی بنیاد وچ بدل گیا اتے سموہ میمبراں وچ دولت دی برابر وٹھ کہہ کے ساڈا دھیان بدل گیا اتے جائز ٹھہرایا گیا۔

سماج واد دیاں کجھ جھلکیاں اج وی اجو کے سمیں وچ چسپیاں وچ موجود ہن۔ اوہناں کول مالکی سنکپ نہیں ہے، کوئی وی نینترن نہیں کر رہا ہے پر میمبراں دوارا لوڑ بندیاں سانجھیاں تھاواں دی سانجھ۔ سنجال دے کم لئی میمبراں وچکار سموہک فیصلے پر چلت ہن۔ دیکتی جاں تاں اکت ہی ماں جاں پتا جاں دوواں نال جنم دوارا آپس وچ جڑے ہوئے ہن جاں اپنے ہتاں دی رکھیا لئی اکت دو جے نال ویاہاں نال جڑے ہوئے ہن۔ ایہہ اکت نزدیکی سماجک سموہ ہے۔ جو کوئی وی سنکٹ وچ ہندا ہے، سموہ دیاں نینک قدران۔ قیمتاں نوں بچاؤن لئی اپنی بھاونا تمک، سریرک اتے مانسک گھتی دے سمیت سادھناں نال اگے آؤندے ہن؟ ایہہ اکت چھوٹے سموہ لئی پر بھاوشالی ہے۔

سموہ اپنے وزن نال ٹندا ہے اتے ویاہ ٹٹن والے سموہ نال جڑن دی اکواکت کڑی ہے۔ جنم دارشتہ اوہناں دے سموہ تک سمیت سی۔ ہور سموہ دیاں لوڑاں وکھریاں سن کیونکہ سماجک سبندھ ویاہ دوارا استھاپت کیتے جاسکدے ہن (اتے برابر دی دے کارک وجوں داج دی دھارنا پیش کیتی گئی سی)۔

کجھ لوک ایہہ دلیل دے سکدے ہن کہ وستواں اتے سیواواں دے وٹاندے لئی مدد دے ڈزائین توں پہلاں بارٹر پر نالی موجود سی۔ میں وکھرا ہاں اتے وشواس کردا ہاں کہ ایہہ آئیٹھماں نوں سانجھا کرن دے روپ وچ پرگٹ کیتے گئے سماج لئی اکت لوڑ۔ ادھارت اتے ستکار سی۔ کی کوئی ویاہ دی پر بھاشا دے سکدا ہے؟ ایہہ صرف بچے پیدا کرن لئی عورتاں اتے مرداں دے اکٹھے ہون دی لوڑ اتے ادھارت ہے۔ اوہ کسے نوں وی چنن لئی آزاد سی اتے اس طرحاں آدمی سی۔ اکت وار جدوں قدرت نے عورت جاں مرد نوں ایوگ بنا دتا اتے بچے پیدا نہیں کیتے، تاں اوہ ویکتی قدرت لئی اپر سنگک ہو گیا بھاویں تسیں موجود ہو جاں نہیں۔ ایہہ ابھیاں آدم سماں دے سمیں توں شکار وچ دکھائی دندا سی، جتھے اکت سموہ سموہک طور اتے شکار نوں مار دندا سی کیونکہ بھوجن اس دے یوگدان داجو وی پدھر لیندا ہے پر اوہناں دی ضرورت انوسار حصہ لیندا ہے۔ کوئی وی ہنر جاں کوشش انوسار حصہ گھوشت کرن لئی نہیں لڑ رہا سی۔ اولا۔ بدلی داسنکپ اوہناں نوں پتہ نہیں سی، سگوں سانجھا سی۔ ایکیچنج دی دھارنا ادوں ساہمنے آئی جدوں شیئرنگ سنکپ اپنی زمین گوارا ہا سی۔ ایکیچنج وچ دو جاں دو توں ودھ لوکاں جاں سموہاں دی بھاگی داری۔ دا اندرونی چرتر ہندا ہے اتے دوواں دے خاص مل ہندے ہن جو اوہ رکھدا ہے۔ اسدا مطلب ہے کہ ایکیچنج زمین مالکی دے سنکپ اتے تیار کیتی گئی سی۔ ایکیچنج نے بعد وچ سپلائی اتے منگ دے اگلے پدھر دی ستھاپنا کیتی۔ عورتاں بعد وچ اولا۔ بدلی لئی جائیداد وچ بدل گئیاں۔ آدمی نے ملوان دی بھومکا بھائی۔

سماجک قدران۔ قیمتاں دی تھاں مالکی، عدان۔ پردان اتے قدران۔ قیمتاں نے لے لئی اتے سموہ دے مناں وچ اکت نوں سوچ دی پر کریا اگت رہی سی۔ سماجک تنبہید نے سنگھرش دی شروعات کیتی اتے بعد وچ اکت یدھ وچ بدل گیا۔ ایہناں چنوتیاں داسا ہننا کرن لئی اکت سموہ نے دو جے سموہاں نال لڑن لئی سادھناں دی منگ کیتی اتے کجھ اکٹھا کرنا شروع کر دتا قسماں جاں ٹیکساں وچ شامل ہونا جو فوج دے پر بندھن وچ مدد کریگا۔

سندھو بسیمیتاواں وچّ پاپ کی سی؟ پاپی نوں سزادین دا ادھیکار کون سی؟ کسے قانون جاں قانون دی انہوند وچّ، کون ویکتی نوں قانون توڑن والا دس رہا سی؟ ایسے سوالاں نوں سمجھن لئی میں سوچدا ہاں کہ میرے جواب اجوکے چھپی سموہ دے کول ہن۔

ایہہ میرا وچار ہے کہ چھپی وچّ اجیہا کوئی سسٹم نہیں سی۔ اوہ عام طور اتے اوہناں دے موکھ اتہاس اتے نیتک اتے سماجک قدراں۔ قیمتاں دوارا نیترت ہندے ہن۔ نیتک اتے سماجک قدراں۔ قیمتاں مسکھاں دے نال۔ نال قدرت دے سموکھ ورتاریاں اتے پیٹرنال توں بعد کجھ سمیں بعد ہوند وچّ آئیاں ہن۔ اوہ ویکتی جو سوچدا ہے کہ اسنے ویکتی نوں کجھ نقصان پہنچایا ہے اتے سموہ دیاں پر مپراواں دی پالنا نہیں کیتی ہے، سوے۔ شدھی دی پالنا کردا ہے اتے بہت ہی گھٹ کیساں وچّ، وار۔ وار اپرادھییاں نوں سموہ دے سموکھ فیصلے دوارا باہر کڈھیا جاندا ہے۔ اوہ لوک جیہناں نے ناراض کیتا ہے پر سوے۔ شدھتا دی پالنا نہیں کیتی، اوہناں نوں سماجک بائیکاٹ دے نتیجے بھگتنے پینگے۔

بہت بعد وچّ کالے جادو دی بھومکاسا ہمنے آئی جو ابھیاس کردا ہے اپنے آپ نوں اکت و شیش کھتی والا آدمی کہندا ہے۔ کالے جادو دی شروعات نے کجھ و شیش ادھیکار پر اپت ورگاں اتے باقی عام لوکاں نوں پیش کیتا۔ بعد وچّ، کالے جادو نے بھوتک و گیان، رسائن و گیان، اتے گیان دے ہور کھیتران دی شروعات داکارن ثابت کیتا۔ اوہ حل لئی آؤن والے ویکتی توں کجھ گیان رکھن دا کجھ وصولدا ہے۔ سمسیاواں دی پر کرتی نجی صفائی، سماج لئی سماجک قدراں۔ قیمتاں اتے مانسک پریشانیاں توں دکھ ہندی ہے۔ کالا جادو کی سی؟ "انجان کھتی جو موجود سی اتے کجھ خاص نتیجے دین لئی کم کر رہی سی، نوں کالا جادو کیہا جاندا سی"۔ کالے جادو دوارا گیان دے اس بندو نے قانون دی دھارنا نوں ستھاپت کیتا کیونکہ اوہی انپٹس دے بعد اکو جسے آؤپٹ ہن۔ بعد وچّ، کجھ نیماں نوں قدرتی نیم، وشو پاپی قانون وجوں گھوشت کیتا گیا۔ بہت بعد وچّ سماجک اتے سماج دے منکھی نیم ہوند وچّ آئے۔

عام لوکاں نوں ایسے قنوناں توں لالھ ہو یا جو اکت راج توں دو جسے راج وچّ بدلن وچّ شامل ہون وچّ مدد کردے ہن۔ پرورتن نے کھیتی باڑی دے ڈزائن وچّ مدد کیتی اتے شلپکاری وچّ نپن سی۔ ٹکاوتادی دھارنا سموہ وچّ ادوں تک موجود سی جدوں تک سانجھا کرن موجود سی۔ پنڈ وچّ لوہار، ناٹی، گھمیار اتے ہور ہنرمند لوک پنڈ دے پر بندھ وچّ سہیوگ کر رہے سن۔ ایہہ سانجھ ہی سی جس نے پنڈ نوں سوے۔ نر بھراتے سمر تھ بنایا۔ اوہناں دے من وچّ ادلا۔ بدلی دا کوئی وچار نہیں سی۔

پڑھن دا اندلؤ

آدر ساہت

سنیل بھائیانی ڈاکٹر

بھارت دادکھنی ایشیا کھوج کیندر

www.southasiaresearchcentre.in

dr_subha@yahoo.com

ٹیلیفون-27853470-11-91

آگامی مدعے

اپریل 2024 بھاگ-3-ن-4

ڈاکٹر. روینا یاسمین ورتمان وچ بہاول پور دی اسلامیہ یونیورسٹی وچ پاکستان سٹڈیز و بھاگ وچ چیئر پرسن داسنمان یوگ عہدہ سمبھال دی ہے۔ اس دے اکادمک سفر وچ پنجاب یونیورسٹی، لاہور وچ اتہاس اتے پاکستان ادھنین و بھاگ وچ اکت سہانک پروفیسر وجوں اٹھ سالوں توں ودھ سمیں لئی سیوا کرنا شامل ہے۔ ڈاکٹر: یاسمین نے پنجاب وچ سکھ کال اتے دھیان کیندرت کردے ہوئے اپنے کھوج کھیتر دے نال وکاری پنجاب یونیورسٹی توں ڈاکٹر آف فلاسفی (پی. ایچ. ڈی.) دی ڈگری حاصل کیتی۔ HEC-مانتا پراپت رسالیاں وچ چووی توں ودھ لیکھاں دی اکت کمال دی گنتی دے نال، اس دے ودوتا بھرپور یوگدانوں چنگی طرحاں دستاویزی روپ وچ پیش کیتا گیا ہے۔ خاص طور اتے، اسنے "انیویں صدی وچ سکھ راج ادھین مسلمان، مہاراجہ رنجیت سنگھ اتے دھارمک سمنشیلتا" سر لیکھ والی اکت پر بھادشالی کتاب لکھی، جو کہ نامور بلومسبری انگلینڈ چھاپ ادھین پرکاشت کیتی گئی سی۔ یاسمین دی پچھان ڈاکٹر راشٹری اتے انتر راشٹری پبلیشنگ ماں اتے، جتھے اس دی مہارت اتے سوجھ دی منگ کیتی گئی ہے، انتر راشٹری پدھر اتے کانفرنساں وچ حصہ لین لئی اس دے سدے پراپت کیتے گئے ہن۔

رضا نعیم لاہور ویج سہتھ اکت پر سکار جیٹو پاکستانی کھوجکار، انوادک اتے ناکھی پاٹھک ہے۔ اسنے یو کے ویج لیڈز یونیورسٹی توں راجنیتک ارتھووستھا ویج اتے پھیسیٹولے، یوئیسے ویج ارکنساس یونیورسٹی توں مدھ پوربی اتھاس اتے مانو وگیان ویج سکھلائی پراپت کیتی ہے۔ اوہ پچھلے دو دہائیاں توں مدھ پورب نال جڑیا ہویا ہے اتے پچھلے اکت دہاکے جاں اس توں ودھ سمیں ویج مصر، یمن اتے ترکی ویج ویاپک طور اتے یاترا کیتی اتے رپورٹ کیتی۔ اوہ بھارت ویج دوائراتے آؤملکت اتے پاکستان ویج د پھرا بیڈے ٹائیمز ویج نیمت روپ ویج یوگدان پاؤندا ہے۔ اسنے ستمبر 2014 ویج لاہور ویج پاکستان ویج پابندیشدا بکس ویک دے پہلے سنسکرن داسنچالن اتے سنچالن کیتا ہے، اتے اولو موپولو دے سیوگ نال، اس توں بعد لگاتار بیج سنسکرن کیتے ہن۔ اسدا انواد اتے ناکھی پڑھن داکم بھارت ویج لکھنؤ اتے دلی لٹریچر پھیسیٹیول (دوویں 2014 ویج)، اتے سبھ توں حال ہی ویج ونیپیک انٹرنیشنل رائیٹرز پھیسیٹیول (کینیڈا، ستمبر 2017)، کینیڈا دے سبھ توں وڈے ساہتک تیوہاراں وچوں اکت ویج انتراشٹری پدھر اتے پردرشت کیتا گیا ہے؛ اتے ستھانک طور اتے بہت سارے TEDx (حال ہی ویج TEDxLUMS، لاہور، اپریل 2018 ویج) اتے ماڈل سنیکت راشٹر (سبھ توں حال ہی ویج N 17LUMU، لاہور، جنوری 2021 ویج) پاکستان دیاں کجھ سبھ توں وکاری یونیورسٹیاں اتے سکولان ویج ساگماں ویج۔ اوہ یو کے ویج اکت وکاری 2013-2014 چارلس ویلیس ٹرسٹ پھیلوشپ دا پراپتکرتا ہے، جسوں پابندیشدا پاکستانی لیکھک سعادت حسن منٹو دے لیکھاں دے انواد اتے ویاکھیا تمک کم لئی سنمانت کیتا گیا ہے، اتے حال ہی ویج ادگھاٹنی 2017 جواد میموریال انعام لئی اپ جیٹو/پھانٹلسٹ ہے۔ اردو-انگریزی انواد (بھارت) لئی، عبداللہ حسین دوارا لکھی گئی اکت چھوٹی کہانی 'بہار' (بسنٹ) دے انواد لئی سنمانت کیتا گیا۔ اوہ ورتمان ویج لاہور ویج پراگتیشیل لیکھک سنگھ (انجمن تراکی پاسند مسنچھین) دا پردھان ہے۔ اوہ ورتمان ویج ساحر لدھیانوی اتے لاہور اتے اکت کھرڑے نوں پورا کر رہا ہے، 2021 ویج (کوی دی 100 ویں جنم ورھے گنڈھ دے نال میل کھاندا ہے)۔

ڈاکٹر: کھولا اٹھتھار چیمہ ورتمان وچ بہاول پور دی اسلامیہ یونیورسٹی، پاکستان سنڈیز و بھاگ وچ سیوا کر رہا ہے، اتے بہاولنگر کیمپس وچ اگت سہانک پروفیسر و جوں تعینات ہے۔ اوہ پہلاں گرانٹ کھوجکار و جوں بریشیش کولمبیا یونیورسٹی (UBC) نال اتے لیسیسٹر، یو کے وچ ڈی مونتھپورٹ یونیورسٹی نال کھوج سہانک و جوں جڑی ہوئی ہے۔ اسنے قائد-اے-آرم یونیورسٹی اسلام آباد (2021) وچ اتھاس وچ اپنی سینیچڑی پراپت کیتی، پنجاب دے اتھاس اتے سکھ ادھنیں اتے و شیش دھیان دے نال۔ اسنے بستیاوادی پنجاب وچ سکھاں اتے و شیش دھیان دے کے دھارمک بھائیچاریاں دی پچھان دے زمان اتے کم کیتا۔ اسنے اپنی اکیپھل دوران سبھیاچارک اتھاس دے کھیتر وچ دو سال کم کیتا (پنجابی راجنیتا و جوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دی پڑچول کیتی) نتیجے و جوں 3 جرئل پرکاشن (پہلے لیکھک و جوں)۔ اسنے پاکستان دے ہائر ایجوکیشن کمیشن دے انٹرنیشنل ریسرچ سپورٹ انیشیے ٹوپر و گرام وچ پھیلوشپ جتی اتے سینیچڑی دے دو جے سال وچ اپنی پھیلڈ ریسرچ اتے ڈاٹا اکٹھا کرن لئی چھ مہینیاں لئی لنڈن یو کے دی SOAS یونیورسٹی وچ چلی گئی۔ SOAS وچ ایہناں چھ مہینیاں وچ، اسنے اپنے پروجیکٹ اتے کم کیتا جس دے نتیجے و جوں "ایمر جینس" (یونیورسٹی آف ساؤتھ ایشیا) وچ پہلے لیکھک و جوں اگت جرئل پرکاشت ہو یا اتے آکسفورڈ، ہاتھ سپا یونیورسٹی، اتے یونیورسٹی آف یونیورسٹی سمیت و کاری یونیورسٹیاں وچ چھ انٹرا شری کانفرنس پیپر پیشکاریاں کیتیاں۔ ساؤتھ ایشیا۔ اسنے پنجابی دی گورکھی لپی سکھن لئی کر مسر گردوارہ سکول لپھورڈ، لنڈن وچ وی داخلہ لیا، جس نال اوہ سرحد پار ساہت وچ کم کرن دے یوگ ہو گئی۔ اوہ یو کے دے ڈائسپورک پنجابی بھائیچارے نال وی جڑی ہوئی سی اتے مہاراجہ رنجیت سنگھ دے سبھیاچارک پہلوآں اتے اپنا کم پیش کرن لئی سکھ مشنری سوسائٹی ساؤتھال نوں سدا دتا گیا سی۔ اس دی پی. ایچ. ڈی. ادھنیں بستیاوادی پنجاب وچ سکھ پچھان دے زمان اتے پاکستان وچ کیتی گئی پہلی کھوج پیش کردا ہے۔ اسنے خطے وچ سکھ بھائیچارے وچ دھارمک پچھان دی راجنیتا دے گھٹ جانے۔ پچھانے اتھاس دی پڑچول کیتی۔ کھوج وچ اگت انتر-انوشاسنی پھوکس سی، جس وچ پچھان اتے بحثاں نوں اکٹھا کیتا گیا سی اتے سکھ پچھان دے زمان دی اتھاسک پرکریا دی پڑچول کیتی گئی سی۔ شاہ مکھی ساہت نوں امیر بناؤن اتے پنجاب وچ ویہویں صدی دے شروع وچ چلی

بستیواد و رودھی غدر (انقلابی) لہری سمجھ نوں ودھاؤن لئی، اسنے "کیرتی" میگزین دے لپی انترن (گور مکھی توں شاہ مکھی وچ) داکم شروع کیتا، جو کہ اس دا پہلا انتر راشٹری میگزین سی۔ پنجابی اتے وشو پدھر اتے پرسارت کیتا گیا سی؛ اس دے نتیجے وجوں ہن تک اکت جرنل پرکاشن ہو یا ہے۔ ایہہ پہلی وار ہے جدوں اس میگزین دی سمگری پاکستانی جنٹا تک پہنچن لئی لیسنٹرت کیتی گئی ہے۔ اوہ سر حدوں توں پار پنجابی بھاشا دے سمر تھن وچ انتر-راشٹری اندولن وچ ڈونگھائی نال شامل ہے۔ اسنے اپنے ساتھی ڈاکٹر۔ توحید احمد چھادے نال لائل پور٪ یگ ہسٹورینز کلب۔ LYHC دی ستھاپنا کیتی اتے LYHC دی پردھان وجوں کم کیتا۔ LYHC پنجابی بھاشا وچ پنجاب دے اتھاس دا اکت ڈیٹیل پرالیکھ بناؤن اتے پاکستان اتے اس توں باہر دنیا بھر دے دواناں، کھوجکرتاواں اتے سماج وگیانیاں نوں آنلائین گل بات راہیں پنجابی وچ اپنی کھوج سانجھی کرن لئی سدا دے کے پنجابی پرتی جاگروکتا پیدا کرن لئی کم کر رہا ہے۔ ڈاکٹر: مہاجن (مانو وگیان و بھاگ، دلی یونیورسٹی) نے اکت آنلائین گل بات وچ دسیا کہ کوں LYHC سر حدوں دے پار پنجابیاں لئی سانجھی تھاں ستھاپت کرن لئی کم کردا ہے، اکت سرکھیت اتے انوکول ماحول پردان کردا ہے جو سانجھا کرن دی سہولت دندا ہے۔ "مہانماری وچ پنجابی ہونا: ڈیٹیل کھیتر وچ سمپورن اکٹھ"۔ اوہ پاکستان وچ پنجابی بھاشا اتے ساہت نوں پر پھلت کرن لئی لائل پور٪ (فیصلہ آباد، پاکستان) وچ ہر سال کروائے جان والے پہلے پنجابی ساہتک میلیاں دی سہ۔ آیوجک ہے۔ اوہ پنجابی ساہت 2021 لئی ڈھاہاں پرسکار دی کیندری جیوری دی پردھاگی کرن والی پہلی پاکستانی اتے پہلی عورت ہے۔ اس نوں مہاراجہ رنجیت سنگھ دے تاجپوشی دوس اتے بیسیسی دوار اکت کہانی وچ پردرشت کیتا گیا ہے۔

جولائی 2024 بھاگ-3-نن-7

پنجابی یونیورسٹی دے پروفیسر ڈاکٹر: رونقی رام ونڈ وچ گھٹ گنتیاں دی بھومکا اتے اوہناں دی سیاسی سماجک ستھتی اتے دھیان کیندرت کرنکے

پرو: ڈاکٹر: سریندر کمار دیویشور، ایم. اے. (پنجابی اتے اتہاس)؛ ایم. ایڈ.، پی. ایچ. ڈی.، ایمرٹس پھیلو، یونیورسٹی گرانٹس کمیشن، نویں دلی، 2017-2019 گیسٹ ایڈیٹر ہون گے اتے و شیش انک داوشا پنجابی ہووے گا۔

اپیل:

اسیں صلاحیت دامہیناوار انک انگریزی، شاہ مکھی اتے گور مکھی وچ پرکاشت کر رہے ہاں اتے لیکھک اپنی سبج بھاشا وچ لیکھ دا یوگدان دے رہے ہن اتے سانوں ہور دو بھاشاواں وچ انواد کرن دی لوڑ ہے۔

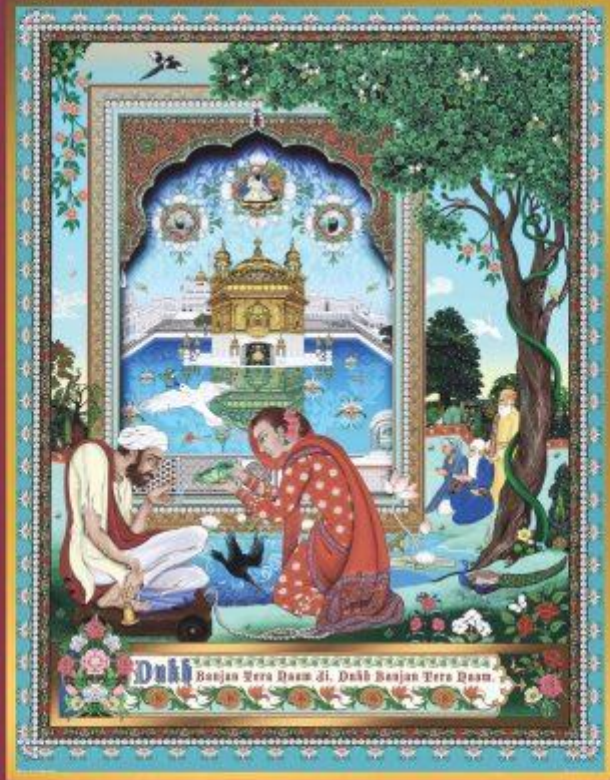
ولنٹیراں نوں ساڈی اپیل ہے کہ اوہ ایمیل اتے لیکھاں دا انواد کرن لئی ساڈے نال رجسٹر ہون:

dr.bhatiasunil@gmail.com

dr_subha@yahoo.com

ایہہ پنجابی سبھی چار دی وڈی سیوا ہوو گی۔

SPLENDORS of PUNJAB HERITAGE
ART FROM THE KHANUJA FAMILY COLLECTION

DR. PARVINDERJIT SINGH KHANUJA

Edited with an Introduction by

DR. PAUL MICHAEL TAYLOR

ROLI BOOKS

History of Asia

Travels in India, including
Sinde and the Punjab; ...
translated from the
German, by H. E. Lloyd.

Leopold von Orlich, Hannibal Evans Lloyd

مسکھتا دکھ پا تر:

ماں ہمت اتے اس دے ست پتر

جہلم ضلعے دے پنڈ گجیال وچ ست بھرا سن جو برطانوی فوج وچ سن اتے دو بے وشویدھ دوران جرمنوں نے پھڑ لئے سن۔
اوہناں دیاں تنخواہاں اتے جائیداد اپر بندھ رکھیر سنگھ ساہنی دے ماتا-پتا کردے سن۔

جدوں دھاڑویاں نے گجیال پنڈ اتے حملہ کیتا تاں 70 سکھاں نے ساہنی کول پناہ لئی۔ ست بھراواں دی ماں نے اوہناں نوں
کیہا: "میں ددھ تڑ بکشن گی جے تسی اندے کم آپو (جو ددھ تسیں میریاں چھاتیاں وچوں چوسیا ہے، اگے ودھواتے ایہناں
سکھاں نوں بچاؤ)"

بھراواں نے اپنیاں رائیپھلاں نال ساہنی دے گھر دی چھت اتے پوزیشن لے لئی، حملہ آوراں نوں چیتا وئی دتی کہ جیکر
اوہناں نے سکھاں اتے حملہ کرن دی ہمت کیتی تاں اوہناں نوں گولی مار دتی جاوے گی۔ حملہ آور پگھل گئے۔ سکھاں نوں
چکوال اتے پھر پٹیالے لجا گیا۔ بھراواں وچوں ساہنی نوں اکٹ ناں یاد ہے: بوستن خان

مہینے داشبد: ہمت

1. انبھ
2. اوسان
3. بہادر
4. پرشارتھ
5. پرتاپ
6. نسبھو
7. کیر
8. جگرا
9. جی
10. ہیاؤ
11. ہمتی
12. ہیاؤ

گجراں والہ بناؤن والے مہان لوک: وکیانی مچلنادیو شرم (گلاس ٹکنالوجی)

(مچلنادیو شرم)

مچلنادیو شرم و شیشتا: گلاس ٹیکنالوجسٹ، جنم: 27 جولائی، 1920 گجراں والہ وکھ، (ہن پاکستان وچ) دی موت: 13 اکتوبر 2006 (عمر 86)، جیون ساتھی: نرمل شرم

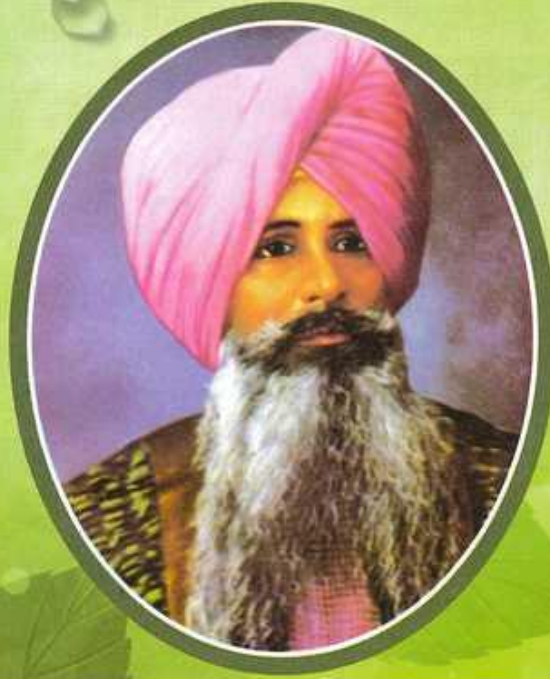
سکھیا: بی. ایس. سی پنجاب یونیورسٹی؛ B.Sc. (گلاس ٹیک)، بنارس ہند یونیورسٹی؛ ایم. ایس. سی. (ٹیکنالوجی)، شیمپھیلڈ۔ شیشے دے ادیوگ وچ لگجھگ اک سال کم کیتا اتے 1945 وچ بھارت سرکار دے ودوان و جوں ایچ سکھیالٹی یو کے چلے گئے۔ اسنے انتر راشٹری پرسدھی پراپت پرو. ڈبلیو. ای. ایس. دی اگوائی پیٹھ شیمپھیلڈ یونیورسٹی وچ کھوج کارج کیتا۔ ٹرنر، ایف. آر. ایس.، اتے پرو. ایچ. مور۔ روکویر گلاس لمٹڈ، گرینچھورڈ، یو. کے. اتے کربلا سیٹھیداس، پھنلینڈ دے گلاس پلائٹاں وچ کم کیتا۔ ستمبر، 1948 وچ انسٹیٹیوٹ وچ سائنٹیفک افسر و جوں شامل ہوئے اتے لگجھگ شروع توں ہی انسٹیٹیوٹ دی یوجنا بندی اتے وکاس نال جڑے رہے۔ 1953-54 دے دوران، اسنے نیشنل بیورو آف سٹینڈرڈز، یونیسے دے گلاس سیکشن وچ اک گیٹ ورکر و جوں کم کیتا۔ سہانک ڈائریکٹر، 1954، ڈپٹی ڈائریکٹر، 1960؛ ڈائریکٹر 80-1967

ذکر یوگ یوگدان: بھارت وچ پہلی وار رنینتک رکھیا سمگری، آپٹیکل گلاس دا وکاس اتے اتپادن؛ فوم گلاس دا وکاس؛ پرمانو ریکٹراں، کچ بگھلن والیاں بھٹھیاں لئی ریڈیو سیشن شیلڈنگ و نڈوز؛ کچ دے کچے مال؛ اتپادکتا 3 میٹینٹ دائر کیتے۔

(عدالت: CSIR- سینٹرل گلاس اینڈ سریمک ریسرچ انسٹیٹیوٹ)

ਗਿਆਨੀ ਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚੋਣਵੀਂ ਰਚਨਾਵਲੀ

ਸੰਪਾਦਨ
ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਸੋਮਲ

ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

گیانی دت سنگھ، جو 19 ویں صدی دے دو بے ادھ وچ پنجابی اکھراں دے دو بے سن، دا جنم 1850 دے آس- پاس فتح گڑھ صاحب دے نیڑے اکت پنڈ کلوڑ وکھے اکت جلاہے دے پر یوار وچ ہويا۔ اوہناں دی موت 6 ستمبر، 1901 نوں لاہور وکھے ہوئی۔ نوں اسنوں گلابداسیا ڈیرے وچ پڑھن لئی کھرڑ نیڑے توڑ پنڈ بھجیا گیا جتھے اسنے پنجابی، ہندی، اردو اتے سنسکرت سکھی۔ بعد وچ اسنے انگریزی وی سکھ لئی۔ گلابداسیا سنہر دا دے پیروکار لیبیکوریٹن جیون ڈھنگ وچ وشواس کردے ہن اتے اوہ کسے وی ریتی رواج وچ وشواس نہیں کردے ہن۔

جیوں- جیوں ادھ وڈا ہويا، گیانی دت سنگھ (اسدا اصلی نام رام دت سی) اکت سماج سدھارک بن گیا جو لوکاں نوں ہر قسم دے وہاں- بھرماں نوں چھڈن لئی پریرت کرداسی۔ اوہ گیان دی کھوج وچ سکھن دے اکت کیندر توں دو بے کیندر وچ چلا گیا اتے آخر کار لاہور پہنچ گیا جدوں اسنے گیانی دی پریکھیا پاس کیتی اتے اورینٹینٹل کالج، لاہور وچ پنجابی دا پروفیسر نیوکت ہون توں پہلاں ہور یوگتاواں حاصل کیتیاں۔ گیانی دت سنگھ لاہور وکھے اس سمیں دے بہت سارے ودواناں دے سمپرک وچ آئے اتے اوہناں دی سنگت وچ بحث کرن دا چنگا ہنر حاصل کیتا۔

ادھ کجھ سماں آریہ سماج دے پر بھاویٹھ رہا۔ پر سوامی دیانند سر سوتی دیاں گورو نانک بارے اپنا منجنگ ٹپنیاں بارے جان توں بعد، اسنے مہان سوامی نوں ادھیا تمواد اتے ہور دارشنگ معاملیاں اتے بحثاں وچ شامل کیتا۔ 1877 وچ سوامی دے اتھے پنہنچن توں بعد لاہور وچ اجسیاں تن بحثاں ہوئیاں۔ 1888 وچ جدوں لاہور آریہ سماج دی 11 ویں ورھے گنڈھ منائی جا رہی سی، گیانی جی نے سماج نالوں سارے سبندھ توڑ لئے۔ اس توں بعد، اوہ سنگھ سبھا لہر دا کٹر سمر تھک بن گیا اتے اس دی لاہور اکائی دے سنگٹھن وچ بہت مہتو پورن بھومکا نبھائی۔ اکت ودھیا بلارے ہون دے ناطے، اوہ دکھ-دکھ گوردواریاں، سکولاں اتے ہور ودیا دے کیندراں وچ سکھ سدھانتاں اتے بھاشن دین والا اکت گھسن۔ پھرن والا سادھ بن گیا۔ کئی تھاواں اتے اس نوں دلت پچھو کڑ کارن اپمانت وی کیتا گیا۔ گیانی دت سنگھ پنجابی دے پہلے آدھونک وارتک لیکھک اتے پتر کار ہن۔ اوہ 19 ویں صدی دی آخری تہائی وچ کئی سالوں تک خالصہ اخبار لاہور دا سمسپادک رہا۔

پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ دے پبلیکیشن بیورو نے 19 ویں صدی دے مہان سکھ ودوان جو سول دے اپنے پنڈ دے رہن والے سن، نوں شردھا نچلی وجوں کرنیل سنگھ سول دوارا سمسپادت گیانی دت سنگھ دی چونی رچنا دی سر لیکھ نال اوہناں دیاں چونیواں لکھتاں دا اکت وشال کھنڈ پرکاشت کیتا ہے۔ اس پر بھاوشالی سنگریہہ نوں چار بھاگاں وچ ونڈیا گیا ہے۔ سبھ توں پہلاں اوہ لکھتاں ہن جو گیانی جی نے سنگھ سبھا لہر وچ شامل ہون توں پہلاں لکھیاں سن۔ ایہہ سرین فرہاد، ابلانند پر بودھ اتے من سمبودن گرنتھہ دا قصہ ہن۔ دو بے بھاگ وچ تن بھاگ ہن، پہلے وچ چھ سکھ گرواں - گورو نانک، گورو انگد، گورو

ارجن دیو، گوروہری رائے، گورو تیغ بہادر اتے گورو گوبند سنگھ جی دی جیون چرت (بھاگ اک) دی جیونی شامل ہے۔ اس بھاگ دے دو بے بھاگ وچ بہادر سکھ پیمیاں ولوں اپنے دھرم لئی دتی گئی شہادت دا ویر دا ہے۔ تیجے بھاگ وچ گورو نانک دیو جی اتے گورو ارجن دیو جی دیاں پوتر بانیاں دی ویاکھیا اتے ویاکھیا شامل ہے۔ تیجے بھاگ وچ سماجک سدھاراں، نیتک معاملات اتے سوامی دیانند سرسوتی سمیت ہور دھرم ماں دے لوکاں نال بھٹاں نال سبندھت لکھتاں شامل ہن۔ چوتھے بھاگ وچ خالصہ اخبار لاہور توں گیانی دت سنگھ دے چو نوں لیکھ اتے لیکھ شامل ہن۔

اسنے جو وی لکھیا اوہ عام آدمی نوں نشانہ بنا کے سی، حالانکہ اسنے مہان گرواں دوارا درسائے سکھ سدھانت اتے ابھیاں دی ترکپورن پرکھتا اتے زور دین لئی پرسدھ سماجی ودواناں اتے پرچارکاں نوں سنوادی پورن بھٹاں وچ شامل کیتا۔ اوہ اپنے وچاراں نوں بولن دے ڈھکویں انگریزاں اتے درشانت نال سرل بھاشا وچ پرگٹ کرن دے یوگ سی۔

بناں شک سنگھ سبھا لہر دے آگورا ج ستادے بے پاسے رہے، پھر وی اوہناں دی آزادی دی لالسا اوہناں دیاں لکھتاں اتے بھاشاں وچ سپیشٹ طور اتے سپیشٹ سی۔ اصل وچ، پنجاب دے لوک اس سمیں دی ہوند والی ستھتی وچ مانسک طور اتے اپنیاں دھارناواں دا پندر گٹھن کر رہے سن، جدوں پنجاب ہی نہیں، سگوں پورے دیش نوں انگریزاں نے اپنے ادھین کر لیا سی اتے پھیلے بریٹیش سامراج دا اکھڑواں انگ بنا لیا سی۔ راشٹری چیتنا شرعائی پڑا اتے سی اتے انتم ادیش راشٹری نیتاواں نوں وی سپیشٹ نہیں سی۔

اس سنگریہہ وچ اوہ سبھ کچھ نہیں ہے جو گیانی دت سنگھ نے لکھیا ہے۔ بہت کچھ پرکاشت ہونا باقی ہے۔ کرنیل سنگھ سول نے پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ لئی اس درلہ سمگری نوں اکثر کر کے سمپادت کر کے پنجابی ادھین لئی وڈلی سیوا کیتی ہے۔ بہت ہی پڑھے جان والے ساہتک لیکھاں دے 10 سنگریہہ اتے بال ساہت دیاں 37 پستکاں دے نال، سول نوں پنجابی ساہتک حلقیاں وچ بہت ستکار دتا جاندا ہے۔

پنجاب داپر سدھ پریوار: پرجامنڈل لہر دا ہیرو۔ سیوا سنگھ ٹھیکریوال

سردار سیوا سنگھ ٹھیکریوالا پنجاب دی پرجامنڈل لہر دے اصل نانک سن۔ اوہناں دا جنم 24 اگست 1886 نوں برنالہ شہر دے باہر وار دے مالوا کھیتر دے پریوار پنڈ ٹھیکریوالا وکھے ہويا۔ اوہناں دے سماکالی سردار بسنت سنگھ انوسار اوہناں دا (سیوا سنگھ ٹھیکریوالا) جنم سال 1882 ہے۔

اوہ ماتا ہر کور اتے پتادیا سنگھ دے گھر پیدا ہويا سی، جو مہاراجہ راجندر سنگھ دے دربار وچ آکٹ ادھیکاری سی۔ اس سمیں پنڈ ٹھیکریوالا پٹیالہ دی ریاست ادھین سی۔

پریوار پٹیالے وچ رہن کر کے اوہناں دی پڑائی پٹیالے وچ ہی ہوئی۔ اوہ پنجابی، انگریزی، اردو اتے فارسی وچ مہارت رکھدا سی۔ پڑھائی پوری کرن توں بعد اوہ صحت و بھاگ وچ بطور سینئر ادھیکاری نیوکت ہو گیا۔ برنالہ وکھے صحت ادھیکاری وجوں سیوا نبھاؤندے ہوئے، اسنے مہانماری پلیگ دوران ہزاراں جاناں بچائیاں۔

سیوا سنگھ ٹھیکریوالا امیر پریوار وچ پیدا ہون دے باوجود عام لوکاں دی آواز بنے رہے۔ سنگھ سبھا لہر دے سرگرم ممبر وجوں کم کردے ہوئے، اوہ آکٹ پرکھ سماج سدھارک وجوں ابھریا۔ اوہناں پنڈ وچ ودیا داپوا جگاؤن لئی گردوارہ صاحب وکھے گورکھی کلاساں داپر بندھ کیتا۔ صحت و بھاگ دے ادھیکاری وجوں اپنے پیشے کارن سماجک بھلائی لئی سماں سمرپت کرن وچ اسمرتھ، سیوا سنگھ نے لوکاں وچ شامل ہون اتے اوہناں دی سیوا کرن لئی پلیم دے عہدے توں استعفیٰ دے دتا۔

پٹیالہ ریاست دے پنڈ ہیر و خورد و کھے سکھاں اتے ہوئے ظلم اتے دھوری دے گردوارہ سدھار دے جبر نے اس نوں ڈوگھا صدمہ دتا سی۔ نکانہ صاحب دے ساکے دوران اوہ لوکاں دی مدد کرن والا فرشتہ ثابت ہویا اتے بے انسانی و رودھ آواز بلند کیتی۔ اس نوں کالی پگت بنھن اتے کرپان پھسن کارن گرفتار کر کے جیل بھیج دتا گیا۔

اس سیمیں دوران بابا کھڑک سنگھ نے پر جامنڈل لہری ستھاپنا کیتی اتے سیوا سنگھ نوں اس لہر دے پردھان دی ذمہ واری سوپئی۔

گردوارہ ایکٹ لاگو ہون نال سارے اکالی آگورہاء ہو گئے پر پٹیالہ پولیس نے اس نوں گھڑا (گڈوی) چوری دے جھوٹے مقدمے وچ پھسا کے اس خلاف کیس درج کر لیا۔ دوش جھوٹے ثابت ہون دے باوجود اس نوں رہا نہیں کیتا گیا۔ پھر سیوا سنگھ نے جیل پرشاسن دے ماڑے دوہار و رودھ جیل دے اندر بھکھ ہڑتال کیتی اتے آخر کار رہا ہو گیا۔

پر جامنڈل لہریاں سر گرمیاں اتے سرکار و رودھ ودھ رہی ناراضگی نوں دیکھدیاں پٹیالہ دے راجے نے اس نوں گل بات لئی بلایا۔ حالانکہ، اسنے راج وچ سنتنتر چوناں دی منگ کیتی، اس لئی راجا نال گل بات وار تھ گئی۔

اوہ 1931 وچ راج پر جامنڈل دی تیجی کانفرنس وچ شامل ہون لئی شملہ لئی روانہ ہويا، جتھے اسنے مہاتما گاندھی نال راج دے لوکاں دیاں سمسیداواں بارے چرچہ کیتی۔ اوہناں سنگر و ضلع دے پنڈ کھڈیاں وکھے ہوئی اکالی کانفرنس دی پردھاگی کردیاں انقلابی بھاشن دتا۔ بعد وچ دلی وچ ہوئی راج پر جامنڈل دی چوتھی کانفرنس وچ اوہناں نے آزادی دی منگ کیتی۔

امر تر وکھے ہوئی راج پر جامنڈل کانفرنس دوران لاہور نوں جتھا بھیجن دا فیصلہ کیتا گیا۔ اوہ اس دل دا حصہ سن جیہناں نوں پرشاسن نے امر تر شہر چھڈن دا حکم دتا سی اتے نال ہی اوہناں دے امر تر اتے لاہور ضلعیاں وچ دو مہینیاں لئی داخل ہون اتے پابندی لگادی سی۔

بعد وچ اس دے جدی پنڈ ٹھیکریوالا پھنچن اتے اس نوں پٹیالہ راج دی پولیس نے دوبارہ گرفتار کر لیا پر اس نے اپنے کیس وچ بچا کرن توں انکار کر دتا۔ اس نوں تن سال دی قید اتے روپے جرمانے دی سزا سنائی گئی ہے۔ کھڈیاں دی اکالی کانفرنس دے معاملے وچ 500 لگبھگ چھ مہینے جیل وچ رہن توں بعد، اسنے جیل پرشاسن دے ماڑے دوہار دے و رودھ وچ بھکھ ہڑتال کیتی۔

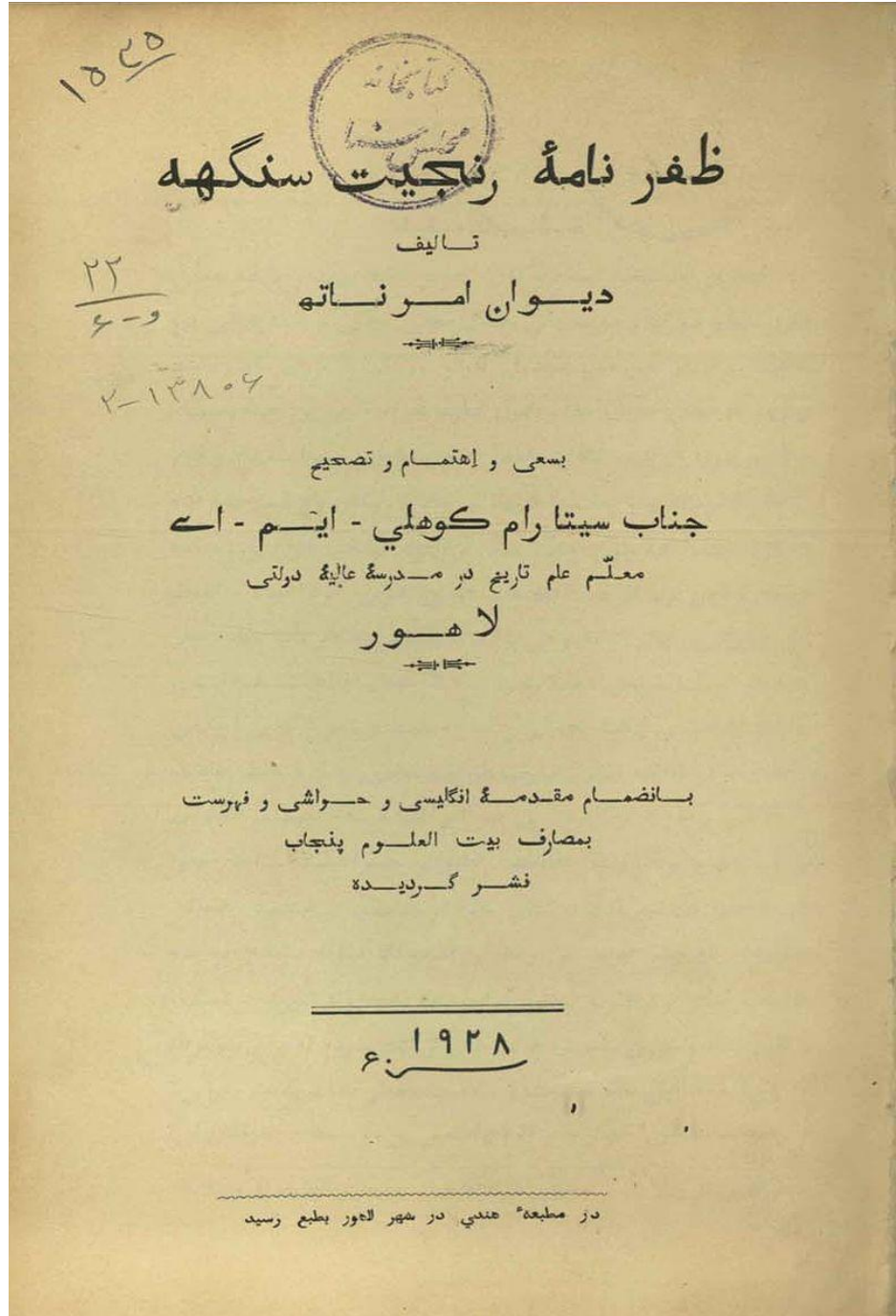
لگبھگ نوں مہینیاں دی بھکھ ہڑتال توں بعد 20 جنوری 1935 نوں جیل وچّ ہی شہیدی پراپت کیتی۔ پٹیالہ ریاست دے مہاراجہ یادو ندر سنگھ نے اوہناں دیاں استھیاں اوہناں دے جدی پنڈ ٹھیکریوال (برنالہ) دکھے پورے سمناناں نال بھیجیاں۔

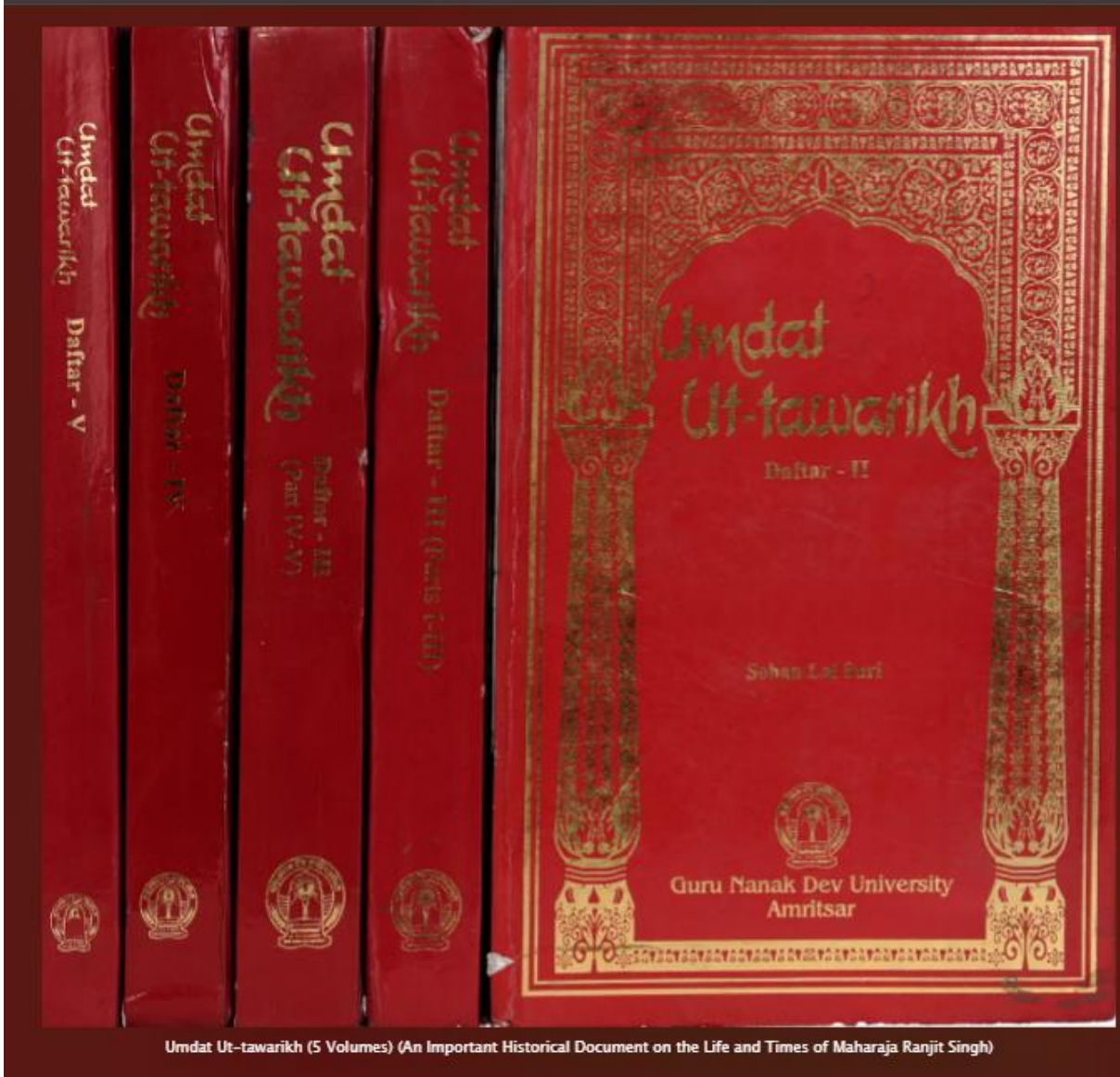
دی سٹھاپنالالامہرکشن لال نے کیتی

لاہور الیکٹرک سپلائی کمپنی اکت نجی چتتاسی، جسدا پر بندھن رائے بہادر سوہن لال نامک اکت ویکیتی دوارا کیتا جاندا سی، جو اکت پرننگ فرم دے مالک دا ونش سی۔ لاہور وچ دو بہت وڈیاں پرننگ فرماں سن۔ اکت غلاب سگھ داسی اتے سوہن لال غلاب سگھ دا پوتا سی جسنے فرم شروع کیتی سی۔ دو جے دی [مالکیت] عطر چند کپور سی، جو ہندو وی سی۔ رائے بہادر سوہن لال پنجاب ودھان سجدے ممبر سن، جس کر کے میں اوہناں نوں چنگی طرحاں جاندا سی۔ مینوں لاہور الیکٹرک سپلائی کمپنی وچ اکت مسلمان، اکت ویکیتی بھرتی کیتا گیا، اتے تسیں ایہہ سن کے حیران ہوو گے کہ اوہ اتھے صرف اکت مسلمان کلرک سی۔ شاید کجھ کت قلی سن، پوڑیاں لے کے کاریگر داکم کر دے سن، پر پھرو وی کلرک دے پدھر اتے اک ہی مسلمان سی حالانکہ لاہور وچ مسلماناں دی بہو گنتی سی۔ ایہہ تہانوں اکت وچار دندا ہے۔

رائے بہادر سوہن لال رہیمیار، بہاول پور ریاست وچ ٹیکسٹائل ادیوگ سٹھاپت کرن والے پہلے موڈھی سن، اوہ لیور بردرزنوں رہیمیار خان لے آئے۔ اس سمیں اس کھیتر وچ کوئی ادیوگ نہیں سی جو مسلماناں دا ہندا۔

ظفر نامہ رنجیت سنگھ (ظفر نامہ رنجیت سنگھ) دیوان امر ناتھ دوارا لکھیا گیا مہاراجہ رنجیت سنگھ (راج: 1801–1839) دیاں جتان دا اتہاس ہے۔

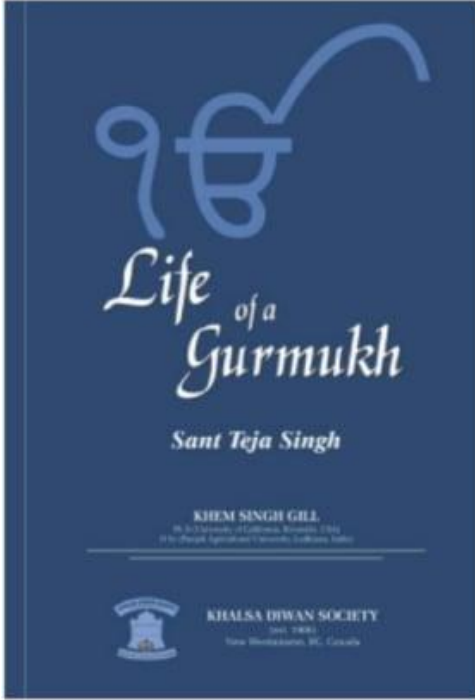

Umdat Ut-tawarikh (5 Volumes) (An Important Historical Document on the Life and Times of Maharaja Ranjit Singh)

پستک سم یکھیا: "گرکھ دا جیون: سنت تیجا سنگھ"

کھنڈے ہوئے پرائیکھ سمگری نوں کھودن لئی سالان دی سخت کھوج۔

ہر دیو سنگھ ورک دوارا

Title of Book : Life of a Gurmukh:
Sant Teja Singh

Author : Khem Singh Gill

Reviewed by : Prof. H.S. Virk, Professor of
Eminence, Punjabi University, Patiala.

Publication Year : 2016

No. of Pages/Cost : 767/ Rs. 500; 16.95 US\$
(Hard Bound)

Published by : KHALSA DIWAN SOCIETY, New
Westminster, BC, Canada

خالصہ دیوان سوسائٹی دی ستھاپنا دیکھو وچ 1906 وچ دور اندیشی سنت ودوان، سنت تیجا سنگھ دے تیناں دوارا کیتی گئی سی۔ لیکھک، ڈاکٹر: کھیم سنگھ گل نے 59 ادھیواواں وچ چل دی اس پستک نوں تیار کرن لئی بہت جتن کیتا ہے، جس وچ سنت تیجا سنگھ دوارا وشو پدھرتے سکھ قوم نوں دتیاں گئیاں جیون اتے سیواواں دے سمجھے کھیترون شامل کیتا گیا ہے۔ کھبندھ وچ لیکھک لکھدا ہے: "میںوں 1949 توں سنت تیجا سنگھ جی نال نیڑتا دا سبھاگ پراپت ہو یا جدوں میں خالصہ کالج، امرتسر وچ بی. ایس. سی. (کھیتی باڑی) دا دیار تھی سی، اس لئی میں ایہہ کارج سنبھال لیا ہے۔ اس اچ پڑھے۔ لکھے، مہان سکھ ودوان اتے پورن گر سکھ، سنت تیجا سنگھ جی دی انگریزی وچ جیونی لکھنا۔ میرے خیال وچ ایہہ سانجھ لیکھک نوں اس پستک نوں لکھن لئی اچ یوگتا پردان کردی ہے۔ دو جے شبدان وچ، اک گرکھ دو جے گرکھ بارے لکھ رہا ہے۔ 767 پٹیاں دی اس جلد دی سمیکھیا کرنا اک اوکھا کم ہے؛ اس لئی میں اپنی سمیکھیا نوں چھوٹا کرن لئی اس کھنڈ دیاں پرکھ و شیشتاواں نوں پڑھن دی آزادی لئی۔

ادھیائے 1" پر میشر چیٹناول" اک جان۔ پچھان لئی بہت لما ہے۔ لیکھک نے سری گورو گرنتھ صاحب (SGGS) وچ پرچلت سکھی سنکلیاں نوں SGGS دے حوالے دے کے دسترت کرن دایتن کیتا ہے۔ میرے وچار وچ، لیکھک اپنا تھیسس ستھاپت کرنا چاہندا سی: گرکھ کون ہے؟ اس والیئم دے سر لیکھ نوں جائز ٹھہراؤن لئی۔ اوہ گرکھ اتے منمکھ دے گناں نوں جوڑ کے اپنے مشن وچ سفل ہو یا ہے۔ برہم نام داسمرن اتے سمرن دیاں ودھیاں دسترت ہن (پنہ 96-106)، اتے گربانی دے آدھار اتے لیکھک دوارا واگورو گرمنتر دی سفارش کیتی گئی ہے۔ SGGS دی اک آلوچنا تمک جانچ توں پتہ چلدا ہے کہ واگورو گرمنتر دی سفارش گربانی دے کسے وی گورو لیکھک دوارا نہیں کیتی گئی، سگوں SGGS دے گرنھی، مہان سکھ سیوک بھائی گرداس دوارا کیتی گئی ہے۔ SGGS وچ بانی دے بھٹ لیکھک اس دی ورتوں سپیشٹ طور تے کردے ہن پر سکھ گرواں دی استت وچ اک اپدیش وجوں کردے ہن۔

سنت تیجا سنگھ دا جنم 17 مارچ 1877 نوں میرے پنڈکموکے، ضلع گجراں والہ توں دور پنڈ بلاوالی وکھے ہو یا۔ تیجا سنگھ دا ویاہ بشن کور نال ہو یا سی جدوں اوہ اے اک معصوم دکھ والا مل سکول و دیار تھی سی۔ اس دے پتا اک ڈاکٹر سن جو یونیورسٹی پدھر تک وی اسدی پڑھائی داسر تھن کر سکدے سن۔ پر اسدی متریمی ماں اس دے ویاہتا جیون وچ دکھائی ثابت ہوئی۔ تیجا سنگھ نے ایم۔ اے اتے ایل۔ بی۔ پنجاب یونیورسٹی، لاہور توں 1901 وچ امتحان دتے۔ اسنے گجراں والہ وچ اک پریکٹسنگ وکیل وجوں اک چھوٹا کار کال کیتا؛ پھر موجودہ راجستھان وچ سانبر جھیل وکھے اتری بھارتی لون و بھاگ وچ اک ادھیکاری وجوں شامل ہون توں پہلاں، بہرہ وچ اک ہائی سکول دے ہیڈ ماسٹر وجوں سیوا کیتی۔ 1904 وچ، تیجا سنگھ اپنے چنے ہوئے ادھیاپن دے کتا وچ پریش کرن لئی خالصہ کالج، امرتسر چلے گئے۔ خالصہ کالج تیجا سنگھ دے جیون وچ اک موڑ ثابت ہو یا، کیونکہ گبانی دی چمکی کھتی نے اسنوں اک پدار تھوادی (ناستک) توں ادھیاتمکتا دے کھوجی وچ بدل دتا۔ اس طرحاں تیجا سنگھ نوں خالصہ کالج وچ سیوا دوران ڈونگھا ادھیاتمک انوبھو ہو یا۔ لیکھک نے تیجا سنگھ دے من دی الہی پیار نال بھری ہوئی انند مئی اوستھا داورن کیتا ہے۔ اوہ اک برہم ویکتی نوں ملن لئی ترس رہا سی اتے آخر کار بھارت دے سبھ توں ستکار یوگ سنت، مستوا نادے سنت عطر سنگھ جی نوں لبھن وچ سفل ہو گیا۔

تیجا سنگھ دی ادھیاتمک یا ترا سنت عطر سنگھ جی دوارا پر بندھت پنج پیاریاں توں امرت چھکن توں بعد شروع ہوئی؛ اس دا پنر جنم خالصہ پنٹھ وچ ہو یا اتے پنج پیاریاں دی کمان بیٹھ اسدا نام نرنجن سنگھ متہ توں بدل کے تیجا سنگھ رکھ دتا گیا۔ تیجا سنگھ اک پوری طرحاں بدلی ہوئی شخصیت سی، بابا کیسر سنگھ ورگے سنتاں نال اوہناں دی سنگت پریر نادانک سی، جیہناں نے بھوکھانی کیتی سی کہ تیجا سنگھ نوں پچھم وچ گورو نانک دیو جی دے نام دے سندیش نوں پھیلاؤن لئی انگلینڈ دا دورہ کرن دی بخشش ہو وگی۔

ایہہ بھوکھبانی ادوں سچ ہو گئی جدوں تيجا سنگھ نوں اچیری پڑھائی لئی انگلینڈ اتے امریکہ جان اتے سکھ گرواں دے سندیش نوں اوہناں دھرتیاں وچ پھیلاؤن دا حکم دتا گیا۔

سکھیا اتے بھائیچارک سیوا: تيجا سنگھ 6 اگست 1906 نوں انگلینڈ لئی روانہ ہويا اتے ڈی. ایس. سی. پراپت کرن لئی یونیورسٹی کالج لنڈن وچ داخل ہويا۔ ڈگری. 2 مہینیاں بعد، اوہ کیمبرج یونیورسٹی چلے گئے اتے اس دے کیمپس وچ پہلے دستار دھاری سکھ بن گئے۔ مسٹر جیکسن، مشہور ڈاؤنگ کالج وچ اس دے استاد نے، اسنوں یونیورسٹی دے نیماں دے الٹ، اپنی پگت نوں برقرار رکھن دی چون دی اجازت دتی، جتھے کالے گاؤن اتے کیپ ودیا تھیاں اتے پھیکٹی دوواں لئی ڈریس کوڈ احصہ سن۔ تيجا سنگھ نے سائنس ٹرپوز دی ڈگری لئی، اپنے پریوار نال کرائے دے مکان وچ رہن لگ پیا اتے اپنے نواس ستھان اتے سری گورو گرنتھ صاحب جی دا پرکاش کیتا۔ اوہ انگلینڈ وچ آکٹ گردوارہ ستھاپت کرنا چاہندا سی اتے اس ادیش لئی اسنے 1908 وچ بریش آئینڈ، لنڈن دا خالصہ جتھا ستھاپت کیتا۔ یو کے (اتے یورپ) وچ پہلا گردوارہ تيجا سنگھ دوارا شپھر ڈز بش، پچھم لنڈن وچ شروع کیتا گیا سی۔ تيجا سنگھ نے 6 وچوں 5 وار پورے کیتے؛ اس لئی اوہ کیمبرج وکھے ٹرپوس ڈگری پراپت کرن دی لوڑ توں گھٹ گیا۔ اس نوں ادھ وچکار چھڈ کے، اوہ 5 جولائی، 1908 نوں ٹیچرز کالج، کولمبیا یونیورسٹی، نیویارک وکھے پی. جی. دی ڈگری پراپت کرن لئی امریکہ چلا گیا۔ ودیا تھی اتے کیمبرج اتے کولمبیا یونیورسٹی دوواں وچ اپنی سکھیا پوری کرن وچ اسپھل رہا۔ آخر کار، اسنوں ہارورڈ یونیورسٹی، یونیسے وچ داخلہ لین دی اجازت دتی گئی، جتھوں اسنے بھارت واپس آؤن توں پہلاں 1911 وچ سکولی سکھیا وچ ماسٹر دی ڈگری لئی۔

تيجا سنگھ ودیا وچ چنگا پردرشن کیوں نہیں کر سکیا؟ لیکھک نے اس سمیں دیاں پرستھتیاں کارن اپنی ناکامی نوں جائز ٹھہراؤن دی کوشش کیتی ہے۔ جان توں پہلاں، سنت عطر سنگھ جی دوارا اوہناں نوں کجھ آر تھک مدد دین دا وعدہ کیتا گیا سی، جو اوہناں دے انگلینڈ وچ رہن دوران کدے نہیں ہويا سی۔ اوہ اپنا زیادہ تر سماں اپنے پریوار نال ہتھوں۔ مونہہ رہ رہا سی۔ آکٹ جاں دووار، اوہ آکٹ کنگال ہو گیا سی اتے اس دے ویکتی اتے صرف 5 سینٹ بچے سن! پر پرما تاتے گورو وچ اسدی نچانے اسنوں اجیاں ستھتیاں نوں پار کرن وچ سہایتا کیتی جتھے بچا دور دور جا پدا سی۔ اچیاں ٹیوشن فیسوں دا بھگتان کرنا، ودیش وچ 4 جیاں دے پریوار دی سہایتا کرنا اتے سنکٹ وچ گھرے اپنے بھائیچارے دی مدد کرنا آکٹ اوکھا کم سی جو کہ تيجا سنگھ توں علاوہ ہور کوئی نہیں کر سکدا سی اتے پرما تاتے وچ وشواس نال۔

سنت تيجا سنگھ ودھیا بلارے سن۔ اسنوں کولمبیا یونیورسٹی وچ بھاشن دین لئی سدا دتا گیا سی۔ اوہناں دے لکچراں نے بھارت بارے جاگروکتا پیدا کیتی اتے کجھ گوریاں نے اپنی ادھیانم ترقی لئی گرمت سکھنی شروع کردتی۔ اوہناں دی پرسدھی کینیڈا

پہنچ گئی تے اوہناں نوں دینکوور دی سکھ سنگت نے گرمی پرچار لئی بلایا۔ تیجا سنگھ 2 اکتوبر 1908 نوں دینکوور پہنچیا تے نوں بنے گردوارے دیاں گتیاں دھیاں وچ حصہ لیا۔ اوہناں نے اپنے اک ہفتے دے ٹھہرائی دوران لوئر ٹیلینڈا تے پورٹ موڈی وچ سکھ بھائیچارے دا دورہ کیتا۔ کینیڈا وچ PR (ستھائی نواس) دے ادھیکار پر اپت کرن وچ بھارتی پرواسیاں دی مدد کرن لئی اسنوں کولمبیا یونیورسٹی وچ اپنی پڑھائی بند کرنی پئی۔ بھارتی بھائیچارے لئی اپنی سماج سیوا کارن، اوہ سامراجی برطانوی سرکلاں وچ اکھ دادر بن گیا؛ اس لئی اسنوں اپنی پڑھائی پوری کرن لئی کیمبرج تے کولمبیا یونیورسٹی وچ داخلہ دین توں انکار کر دتا گیا۔

تیجا سنگھ بھارتیاں دے ادھیکاراں دی راکھی لئی کینیڈا وچ اک شاندار بھومکا بھاؤ ناسی۔ کینیڈیئن سرکار نے سارے بھارتیاں نوں بریٹیش ہونڈراس وچ وساؤن دی یوجنا بنائی سی تے بھارتیاں نوں زریات کرن دی یوجنا بناؤن لئی اک کمیٹی داگٹھن کیتا گیا سی۔ تیجا سنگھ نوں بھارتیاں دی طرفوں قانونی لڑائی لڑنی پئی تے لیشیناں، خاص کر کے بھارت دے سکھ پرواسیاں ورو دھ کینیڈیئن سرکار دے پرچار دا مقابلہ کرن لئی جنتک جاگروکتا بھاشن دتے۔ کینیڈا وچ گوریاں دے رویے نوں اکٹ پر سدھ گیت وچ قید کیتا گیا سی:

گوریاں دی دھرتی لئی اسیں لڑدے ہاں،

پوربی پکڑا تے لالچ نوں

اسیں سمرپن کرالگے، نہیں، کدے نہیں۔

ساڈا پھراوا "رہت بچاؤ راجا" ہے،

چٹا کینیڈا سدالئی۔

بھارتیاں نوں اپنے پرپوراں نوں کینیڈا لیاؤن دی اجازت نہیں سی۔ اس رکاوٹ نوں دور کرن لئی، دینکوور دی سنگت نے 17 جولائی، 1911 نوں تیجا سنگھ نوں اک تار بھیجی۔ اسنے دینکوور دے پرکھ سکھاں دی میٹنگ بلائی تے اک ڈیپوٹیشن اوٹوا بھیجن دامتاپاس کیتا گیا۔ اس ڈیپوٹیشن وچ 4 ممبر سن: تیجا سنگھ اس دے آگؤ، ڈاکٹر: سندر سنگھ، راجا سنگھ تے ایل ڈبلیو حال، اک مشنری، اس دے ممبر سن۔ اس وفد نے کینیڈیئن سرکار دے سبندھت منتریاں نال ملاقات کیتی۔ تے بریٹیش۔

بھارتی پرجاوجوں اپنے پریواراں نوں کینیڈا لیاؤن لئی بھارتی پرواسیاں 'تے لگائیاں گئیاں پابندیاں نوں ہٹاؤن دی بیٹی کیتی۔
تیجا سنگھ نے بھارتیاں نوں درپیش اس سمسیا نوں اجاگر کرن لئی اوٹوا وچ جتنک بھاشن دتے۔

نیویارک دے مسٹر کراپھورڈ، گورونانک دیو دے شردھالو، اپنے کاروباری سنکٹ نوں دور کرن وچ مدد کرن لئی، تیجا سنگھ نے کیلیفورنیا دی جیکسنول گولڈ مائننگ کمپنی دے 25% شعر خریدن توں بعد اکٹ مائننگ کمپنی "گورونانک مائننگ اینڈ ٹرسٹ کمپنی لمیٹڈ" رجسٹر کیتی۔ اوہ ایہہ ستھاپت کرنا چاہندے سن کہ سکھ پرواسی غریب نہیں ہن اتے کینیڈا مین سماج اتے بوجھ ہن، سگوں اوہ نوکریاں پیدا کر سکدے ہن اتے کینیڈا وچ کاروبار لیا سکدے ہن۔ تیجا سنگھ بھارتیاں دے حق وچ اپنے اپدیشاں وچ اپنا سفل سی کہ اسنوں اکٹ مہاتمانیا جاندا سی اتے بریشیش کولمبیا وچ پوربی بھارتیاں دا بے داغ راجمانیا جاندا سی۔ 13 مارچ 1909 نوں خالصہ دیوان سوسائٹی، وینکوور نوں بی. سی.، کینیڈا دے سوسائٹی ایکٹ دے تحت رجسٹر کرن وچ اوہناں دی اہم بھومکاسی۔ ایہہ سوسائٹی وینکوور وچ آجے وی کینیڈا وچ سکھی دے پرچار لئی سرگرم ہے۔ ایہہ نہ صرف سکھاں لئی سگوں ہور بھارتی سموہاں لئی وی منوبل ودھاؤن والا سی۔ پروفیسر تیجا سنگھ نے مکھ گرنختھی وجوں کم کیتا اتے بریشیش کولمبیا وچ امرت سنچار لئی بیخ پیاریاں دی چون کیتی۔ اس گروپ نوں اسے مقصد لئی یو. کے بلایا گیا سی اتے ایہہ سکھ دھرم دے پرچار لئی وینکوور چھڈ گیا سی۔

حالانکہ، جویں کہ گربانی وچ برہم سندیش دا حکم ہے: "مصیبت اکٹ دوائی ہے جدوں کہ خوش حالی بیماریاں ول لے جاندی ہے؛ کیونکہ، جتھے اند ہندا ہے، اتھے پرمانادی کوئی اچھا نہیں ہندی (دکھ دارو سکھ روگ بھا۔ آجاسکھ تم ن ہو۔) "I" انگریزی کوی، اولیور گولڈ سمتھ، اپنی کویتا "ڈیزرٹڈ وچ" وچ وی اسے طرحاں دا اپدیش دندا ہے:

بھومی نوں نقصان پہنچاؤندا ہے، شکار نوں جلدی کرن لئی،

جتھے دولت اکٹھی ہندی ہے، اتے آدمی سڑ جاندا ہے۔

جدوں سکھ خوش حالی وچ اشناں کرن لگے تاں پھٹ پے گئی اتے تیجا سنگھ دے ورودھی اس نوں کمپنی دے فنڈاں دی غبن دے کیس وچ پھساؤنا چاہندے سن۔ اس نوں لنڈن توں واپس بلایا گیا اتے جدوں آڈٹ کیتا گیا تاں گڑبڑی دادوش جھوٹھا ثابت ہویا۔ سونے دی خان دے شعر مسٹر کراپھورڈ اتے تیجا دے سپنے دے سپرد کیتے گئے سنسنگھ وینکوور وچ سکھ یونیورسٹی دی ستھاپنا کرنا تاں دور دی گل ہے۔

تیجا سنگھ نے 5-11 اگست، 1910 نوں ہوئی برلن کانگریس آف پھری کر سچنی وچ سکھ گرواں دے یوگدان نوں اجاگر کرن لئی اپنا پیپر "بھارت وچ سکھ اندولن اتے پھری کر سچنی نال سبندھ" پیش کیتا۔ ہارورڈ وچ اپنی ماسٹر ڈگری پوری کرن توں بعد، اسنے ہولٹولے فارم دے بابا جوالا سنگھ اتے بابا وسا کھا سنگھ (غدری بابیاں) دے سدے اتے کیلیفورنیا چلے گئے اتے امریکہ وچ پہلا سکھ گردوارہ سٹاکٹن وکھے ستمبر 1911 وچ ستھاپت کیتا گیا۔ پیسیپھک کوسٹ خالصہ دیوان سوسائٹی، سٹاکٹن 27 مئی، 1912 نوں کسے وی قانونی مصیبت توں بچن لئی رجسٹر کیتی گئی سی۔ تیجا سنگھ نوں اس دا پہلا پردھان چنیا گیا۔ میں سٹاکٹن دے سکھ عجائب گھر دا دورہ کیتا اتے دیکھیا کہ سکھ سنگت نوں کرسیاں اتے بیٹھن دی اجازت دتی گئی سی جویں کہ چرچ وچ، جدوں کہ گورو گرنتھ صاحب نوں اک چوکی اتے ستھاپت کیتا گیا سی۔ بھارت پر تن توں پہلاں، 6 اکتوبر، 1912 نوں وکٹوریا، بی. سی.، کینیڈا وچ اک نواں گردوارہ ستھاپت کیتا گیا سی۔

تیجا سنگھ مارچ 1913 دے انت وچ وینکوور وکھے مونٹ-ایگلٹ جہاز وچ سوار ہویا اتے جاپان، چین، ہانگ کانگ، سنگاپور اتے ملایا راہیں واپس بھارت آیا۔ اس نوں بہت ساریاں مشکلاں داسا ہننا کرنا پیا، اداہرن وجوں، اوہ اپنے پر یوار لئی بناں نکٹ دے کو بے (جاپان) توں جہاز اتے چڑھیا، پر گورو وچ اسدا وشواس اٹھ سی۔ شنگھائی اتے اترن توں پہلاں، 35,000 سکھاں دا اک جلوس بندرگاہ اتے اس دے سواگت لئی اڈیک کر رہا سی اتے اوہناں نے اسدی یاترا دا بھگتان کیتا۔ اوہ چین، ہانگ کانگ اتے ہور تھاواں دے سکھ سنگتیاں ولوں ملے سواگت توں بہت پر بھارت ہو یا، جیہناں نے اس نوں تھنے بھیت کیتے اتے بھارت دی یاترا لئی بھگتان کیتا۔ تیجا سنگھ نے گوردواریاں وچ بھاشن دتے، کیر تن ساگم کروائے اتے امرت سنچار دے پروگرام کروائے۔ ایہہ درساؤندا ہے کہ سکھی اس دے آؤن توں پہلاں دکھن-پوربی ایشیا وچ ودھ رہی سی اتے اوہ اسنوں ہور اتشابت کرن دا اک سادھن بن گئی سی۔ اوہ لگبھگ 7 سال بعد مستوا ناصاحب وکھے سنت عطر سنگھ جی دی پوتر حضور وچ منتسک ہون لئی منتسک ہوئے۔

سنت تیجا سنگھ اک سنستھادے زمانا اتے پرچارک وجوں: تیجا سنگھ نوں سنت عطر سنگھ جی دوارا سخت ادھیاتم سکھلائی دتی گئی سی۔ اس داروزانہ دارئین امرت ویلے 2 وجے (امرت ویلا) وچ شروع ہندا سی، سورج چڑھن تک دھارمک سیواواں وچ شامل ہندا سی اتے پھر ماسٹر دوارا زردھارت کیتے ہتھیں کم (سیوا) کردا سی۔ 3 سال (1913-16) دی سکھلائی اتے سخت امتحان پاس کرن توں بعد، اسنوں سکھی دے کھیتر وچ سوسائٹی دی سیوا کرن دی اجازت دتی گئی۔ اوہناں دی پہلی نیوکتی اک سکھ سدھارک بابو تیجا سنگھ دوارا ستھاپت خالصہ گرلز ہائی سکول، بھسوں دے پرنسپل وجوں سی۔ اسنے بھسوں توں استعفی دے دتا اتے خالصہ ہائی سکول، کلر (ڈیرا خالصہ) وچ داخلہ لے لیا۔ اپنے ماسٹر (سنت عطر سنگھ) دے کہن اتے اوہ

گورو نانک خالصہ کالج، گجراں والہ (1917) دے بانی پرنسپل وجوں شامل ہوئے؛ مستوآنا (1918) دکھے اکال کالج دا
 نینھ پتھر رکھیا، اتے پھر بھارت دی پرکھ سنستھا، بنارس ہندو یونیورسٹی (1919) (BHU) دے پرنسپل، ٹیچرز ٹریننگ
 کالج وجوں شامل ہوئے۔ سکھ روپو دے پاٹھکاں لئی ایہہ دلچسپ ہو سکدا ہے کہ بی. ایچ. یو دانیھ پتھر سنت عطر سنگھ جی نے
 24 دسمبر، 1914 نوں رکھیا سی۔ بی. ایچ. یو. ویچ اکت سال رہن توں بعد، تیج سنگھ نوں اس دے ماسٹر نے 1920 ویچ
 مستوآنا واپس بلا یا سی۔ اکال کالج چلایا۔ اسنے کلکتہ ویچ کالج دی عمارت لئی دان دا پر بندھ کیتا اتے فنڈ اکٹھا کرن لئی گجراں
 والہ ویچ اپنا گھر گروی رکھیا۔ پنجاب ویچ پینڈو سکھیا دے ادیش لئی اوہناں دی لگن اتے سمرپن اجیہی ہی سی۔ اسنے 3 سال
 اکال کالج دے پرنسپل وجوں سیوا کیتی اتے جدوں سموہ ایر کھانے سراچا کیتا، تیج سنگھ واپس گورو نانک خالصہ کالج گجراں والہ
 (1923) دے پرنسپل وجوں چلا گیا۔ اسنے 1926 ویچ جیون لئی ادھیاتمک مشن اتے اپنے ماسٹر نال جڑن لئی استعفیٰ دے
 دتا۔

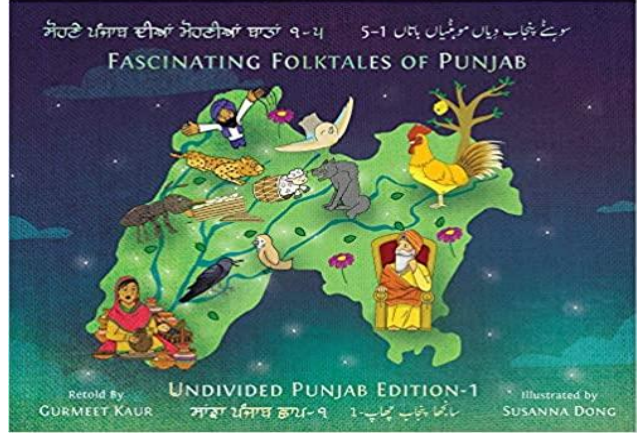
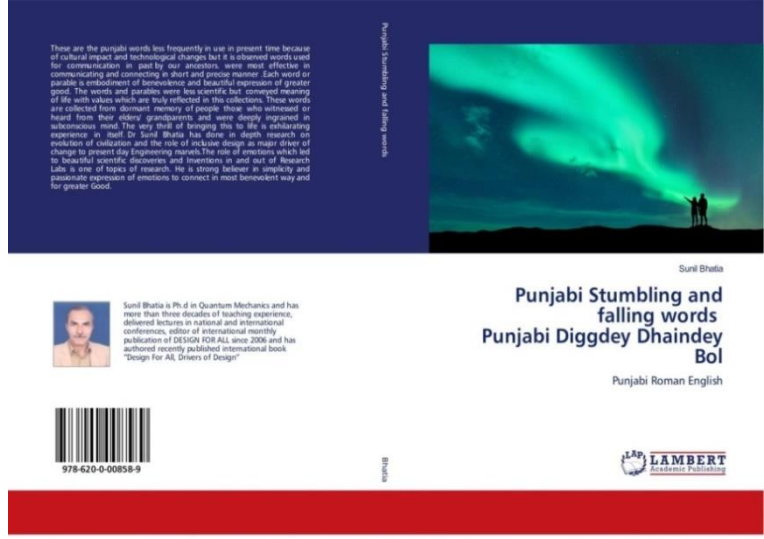
سنت تیج سنگھ کشمیر اتے پنجاب ویچ اپنے مشنری دوریاں اتے سنت عطر سنگھ جی نال اک سمرپت کامریڈ وجوں جڑے رہے۔
 اوہ اپنے گورو دی صلاح انوسار پنجاب ویچ سکھاں اتے ہور بھائیچاریاں دے ادھیاتمک انتی ویچ رجھیا ہو یا سی۔ جدوں ماسٹر جی
 نے اپنا مریدا تیاگ دتا تاں تیج سنگھ نے اس دی یاد ویچ چیمہ (سنگرور) اتے تپیاننا صاحب، کنوہا (ہن پاکستان) دکھے
 گردوارے بنائے۔ سنت تیج سنگھ نے سکھ گروآں دے مشن دا پرچار اتے پرچار کرن لئی پوربی افریقہ، برما، تھامیلینڈ، سنگاپور،
 ملایا، جاپان، امریکہ اتے کینیڈا دیاں ویشال مشنری یا تراواں کیتیاں۔ انت ویچ، سنت تیج سنگھ ہمالیہ دی سنڈر گھاٹی ویچ چلے گئے
 اتے 1960 ویچ بڑو صاحب (سولن، HP) دکھے پہلا مٹی والا گردوارہ بنوایا۔ میں ہن شملہ دکھے 1982 ویچ رجسٹرڈ
 کلغیدھر ٹرسٹ دے ادھین پورے بھارت ویچ اکال اکیڈمیاں دے کینڈر وجوں وکست ہو گیا ہاں۔ سنت تیج سنگھ اتے
 اوہناں دے گورو دوارا مل ادھارت سکھیا پر دان کرن دے آدرش نوں اکال اکیڈمیاں دے سرپرست بابا اقبال سنگھ اتے اس
 پیتک دے لیکھک ڈاکٹر: کھیم سنگھ گل نے بڑو صاحب دکھے عمل ویچ لیاند ہے۔

اس گل ول اشارہ کیتا جاسکدا ہے کہ مینوں سنت تیج سنگھ اتے اوہناں دے گورو (سنت عطر سنگھ جی) دے جیون ویچ بہت
 سارے قصے اچھوتے چھڈنے پئے ہن۔ ادھرن لئی، سنت تیج سنگھ گرکھ سنت۔ ودوان سن پر ساڈے پر پمراگت بھارتی رشی۔
 منیاں وانگ، اکت سماجک وٹے نہیں سن۔ اوہ اپنے سماج پر تئی اپنیاں ذمہ داریاں پر تئی پوری طرحاں سچیت سی۔ اوہ 1920
 دے دہاکے دوران گردوارہ سدھار لہر ویچ شامل سی۔ اوہ اینا سی ch سکھ قوم ویچ اس گل دستکار کردے ہن کہ اوہناں نوں

اکال تخت داپہلا انترم جتھے دار۔٪ چنیا گیا سی، جو کہ بہت سارے سکھ اتہاسکاراں نوں انجان ہے۔ پر گوردواریاں دی سکھ سیاست وچ شامل ہونا اوہناں دے وٹ دی گل نہیں سی۔

میں لیکھک نوں اس دے پیار دی محنت لئی ودھائی دنداہاں۔ کھنڈے ہوئے پرالیکھ سمگری نوں کھودن لئی کئی سالوں دی سخت کھوج کیتی ہونی چاہیدی ہے۔ لیکھک دے سارے تیناں دے باوجود، کجھ معمولی غلطیاں اتے رولے۔ رپے اس طرحاں درسائے جاسکدے ہن: کجھ گربانی حوالے پاٹھ نال میل نہیں کھاندے (پنہ 37); پھٹنوٹ (پنہ 71 اتے 85) وچ گربانی دے حوالے وچ سودھاں دی لوڑ ہے؛ بابا بندہ سنگھ دی شہادت بارے دسن والی جانکاری بھروسے یوگ نہیں ہے (پنہ 223); 1819 دی دوجی سکھ جنگ بارے جانکاری غلط ہے (پنہ 268); جرمنی وچ بون (بون؟) یونیورسٹی (پنہ 321)، اتے کجھ چھوٹیاں غلطیاں جیہناں نوں ٹھیک کرن دی لوڑ ہے۔

نویں کتاب:

پہلی وار، پنج دریاواں دی دھرتی توں پنج خوبصورت چترت لوک-کھٹاواں پچیاں اتے ماییاں لئی پنجابی بھاشا دیاں پسیاں (گور مکھی اتے شاہ مکھی) اتے انگریزی انواد دوواں وچ جیوت ہن۔

کتاب نوں بھرپور رنگاں وچ درسا یا گیا ہے جس نال پاتراں نوں جیوت بنایا گیا ہے۔ ہر کہانی انگریزی انواد دے نال پرمانک پنجابی وچ گیت کاری نال پیش کیتی گئی ہے اتے اک نینکتا ہے۔ انونڈے پنجاب دے بال-انوکول نقشے اتے پنجابی پسیاں نال پچیاں نوں جانو کرواؤن لئی ٹیبل پنجاب دی امیر وراثت بارے ہور سکھن لئی پیرت کردے ہن۔

94 | 11 x 5.8 | ہارڈ کور گور مکھی، شاہ مکھی اتے انگریزی ISBN: 978-9887101-0-8

کرپا کر کے لیکھک توں سدھے طور اتے ادھکارت کاپیاں خریدواتے پیسے بچاؤ۔ نیٹ اتے لیکھک دیاں ہور کتاباں لئی پنجاب دیاں منموہک لوک کہانیاں دیکھو۔

خبریں:

1.

سلامت PunjibLibrary.com توں مفت ڈاؤنلوڈ کرن لئی وی اپلبدھ ہے
جن انک گورکھی اتے شاہ مکھی وچ اپلوڈ کیتا ہے، اکت اکت کر کے اسیں سارے اپلوڈ کراں گے۔

Salahiyat * صلاحیت

punjiblibrary.com

Salahiyat

punjiblibrary.com

نوٲٲٲ سٲگھ اٲوال

ٲروگرام اٲے ساگم

بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر

اشتہار بازی:
ڈجیٹل نیوز لیٹر وچ اشتہار دین لئی

advertisement@southasiaresearchcenter.in

اشتہار نوں سویکار کرن دا مطلب ایہہ نہیں ہے کہ بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دوارا اتپاداں جاں سیواواں دا سمرتھن کیتا گیا ہے

خبران اتے درش:

ورکشاپاں/کانفرنساں بارے/نویں اتپاداں جاں سماگماں جاں سیمیناراں

southasiaresearchcentre@نیوز

پاٹھکاں نوں بینتی کیتی جاندی ہے کہ اوہ ساٹے نیوز لیٹر بارے سمپادک نوں اپنے وچار پرگٹ کرن: فیڈبیک

Feedback@southasiaresearchcenter.in

آگامی سماگم اتے پروگرام

Editor@southasiaresearchcenter.in

دستخط کیتے لیکھاں وچ پرگٹائے گئے وچار ضروری طور 'تے بھارت دے دکھنی ایشیا کھوج کیندر دے ادھکارت وچاران نوں درساؤندے نہیں بن۔

نگرانی: (انگریزی، گرومکھی اتے شاہ مکھی دیاں لپیاں)

پرو: بردیو سنگھ ورک

پروفیسر آف ایمینینس (آنریری)، ایسجیجینیس ورلڈ یونیورسٹی، فتح گڑھ صاحب، انڈیا.

مکھ سمپادک:

ڈاکٹر سنیل کمار بھاتیا پھیکلٹی ممبر،

اے/70/2 سیکٹر-18، روہنی، دلی-110089، بھارت

ای-میل: dr_subha@yahoo.com

سمپادک: (انگریزی سنسکرن)

شری ایل.کے. داس

سابقہ مکھی ادیوگک ڈزائنر، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی (دلی)، بھارت، وزٹنگ پھیکلٹی ڈزائنر وبھاگ، دلی
ٹیکنالوجیکل یونیورسٹی، دلی

lalitdas@dtu.ac.in

ای-میل: lalitdas@gmail.com

سمپادک (انگریزی سنسکرن)

رونقی رام تون پرو

شہید بھگت سنگھ جینر پرو

راجنیتی وگیان وبھاگ

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: ronkir@pu.ac.in

ایمیل: ronkiram@yahoo co, in

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے گورمکھی لپی سنسکرن)

جسپال سنگھ سندھو

پترکار، لیکھک اتے سماجک کارکن، کیندری سنگھ سبھا، چنڈی گڑھ، بھارت

jaspal.sdh@gmail.com

ایسوسیئیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، گرومکھی لپی سنسکرن)

رمندرجیت کور، ڈاکٹر

سہانک پروفیسر، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ، بھارت

jitrainder75@gmail.com

سمپادک: (پنجابی بھاشا اتے شاہ مکھی لپی سنسکرن)

آسما قادری نے پرو

انسٹیٹیوٹ آف پنجابی اینڈ کلچرل سٹڈیز اورینٹل کالج

پنجاب یونیورسٹی لاہور پاکستان

ایمیل: aqadri@gmail.com

ایسوسیٹیٹ ایڈیٹر: (پنجابی بھاشا، شاہ مکھی لپی سنسکرن)

عرفان ملک ڈاکٹر

پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ (بھارت)

ایمیل: l.comirfanmalik941@gmail.com

پرکاشن دے انچارج

خوشحال سنگھ چنڈی گڑھ نے سکھ سٹڈیز وچ ماسٹر ڈگری اتے سکھ پرب پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ وچ پی.ایچ.ڈی. جنرل سیکرٹری سہا جرنل س

سمپادکی ممبر

پرو. ڈاکٹر. گورو ربیجا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، رڑکی، انڈیا ایمیل: gaurav.raheja@ar.iitr.ac.in
gr.iitroorkee@gmail.com,

پرو. ڈاکٹر. سوگندھ ملہوترا، انڈین انسٹیٹیوٹ آف ٹیکنالوجی، ممبئی، بھارت، ایمیل: sugandh@iitb.ac.in

وشیش پترکار:

شریمتی نیمشا شرما،

ممبئی، بھارت، Nemisha90@gmail.com

پتر وبار لئی پتہ:

اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089، بھارت

اس جرنل وچ دکھائی دین والی سمگری نوں ستنتر روپ وچ دوبارہ تیار کیتا جا سکدا ہے۔ اسے دی اکہ کاپی اتے رسید دی شلاگھا کیتی جاوے گی۔

ایہہ رسالہ ساوتھ ایشیا ریسرچ سینٹر آف انڈیا اے/70/2 سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 (انڈیا) اتے پرکاشک دا نام ڈاکٹر۔ سنیل کمار بھاتیا، ایڈریس اے/70/2 دوارا پاتھکاں دے لابلہ لئی ہر مہینے مفت وچ پرکاشت کیتا جاتا ہے۔ سیکٹر-18 روہنی، دلی-110089 ٹیلیفون: +91-11-27853470، @45793470، ای-میل: dr_subha@yahoo.com

ਪੰਜਾਬੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ

PUNJABI LIBRARY

www.PunjabiLibrary.com